

MAKÜ
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

OGUZHAN

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

CİLT-VOLUME : 1 SAYI-ISSUE : 2 / ARALIK-DECEMBER 2019

2019
BURDUR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Adem KORKMAZ

Rektör

Editör

Doç. Dr. Osman AKIN

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr. Üyesi Şevket İRTEM

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ali UYSAL

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN

Öğr. Gör. Zeliha KARAMAN

Sekreteryaya

Öğr. Gör. Behiç ÇETİN

Öğr. Gör. Taner FİLİZ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Adem KORKMAZ

Prof. Dr. Durmuş ACAR

Doç. Dr. Osman AKIN

Doç. Dr. Osman Kürşat ONAT

Danışma Kurulu/ Bilim Kurulu

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DÖNMEZ
(Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Başak ATAMAN
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Berrin ONARAN
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Birgül KUTLU BAYRAKTAR
(Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL
(Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemal ZEHİR
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Durmuş ACAR
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan POYRAZ
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Erman COŞKUN
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda Erdem
(Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Feriştah SÖNMEZ
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU (Pamukkale
Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan DAĞ
(Kadir Has Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayrettin USUL
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Prof. Dr. Himmet KARADAL
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN
(İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARACA
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat KAYALAR
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Muazzez BABACAN
(Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nejat BASIM
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Nezihe Figen ERSOY
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Nilüfer KOÇAK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Oya ERDİL
(Gebze Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman BAYRI
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan ERDEM
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Selahattin KARABINAR
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman UYAR
(Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Umut AVCI
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Vedat EKERGİL
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf KADERLİ
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Kadir PEPE – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. MEHMET TANYAŞ – Maltepe Üniversitesi

Doç. Dr. Ceren ORAL – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Osman AKIN – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yavuz KARAFİL – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Çağrı BURAN – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aziz ALTI – Munzur Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Harun ÖĞÜNÇ – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ali UYSAL – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sibel BAYAR – İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus TOPSAKAL – Siirt Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

TOPSİS YÖNTEMİ İLE EN UYGUN OTEL SEÇİMİ 65-76
Murat ÇAYLAK

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE DOLAYLI – DOLAYSIZ VERGİLERİN YAPISI..... 77-96
Kübra UĞUR, Uğur ÇİÇEK

ALTIN ORDA HANLIĞI'NIN SÜKÛTUNA KADAR KARADENİZ'İN KUZEYİNDE TÜRKLER .. 96-116
Ayşe AYÇİÇEK

LİMANLARIN HİNTERLANT BAĞLANTI KABİLİYETLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI VE
LİMAN KAPISI OLARAK BUCAK OVASI..... 117-137
Şevket Süleyman İRTEM

DERLEME MAKALELER

SPORDA LİDERLİK TİPLERİ, YAKLAŞIMLARI VE FONKSİYONLARI 138-151
Murat TERLEMEZ

TOPSİS YÖNTEMİ İLE EN UYGUN OTEL SEÇİMİ

Murat ÇAYLAK¹

ÖZ: Değişen seyahat trendleri ile birlikte günümüz turistleri çevrimiçi satın alma kanallarını kullanmaya başlamışlardır. Özellikle otel seçiminde gerek meta arama motorları gerekse çevrimiçi seyahat siteleri ile otellerin web sayfalarından yararlanmaktadırlar. Bu süreçte tüketicilerin otel tercihleri bu sitelerdeki puanlamalardan da etkilenmektedir. Bu çalışma internet sitelerinde yer alan müşteri puanlamalarından yararlanılarak en uygun otelin belirlenmesine yöneliktir. Çalışmada kullanılan TOPSİS yöntemi ile bir zincir otel işletmesinin Antalya bölgesinde faaliyet gösteren 11 oteli içerisinde en uygun oteli belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Side bölgesinde bulunan Crystal Sunrise Queen Luxury Resort & Spa en uygun otel olarak belirlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: TOPSİS, Çok Kriterli Karar Verme, Otel Seçimi.

HOTEL SELECTION BY USING TOPSIS METHOD

ABSTRACT: Along with changing travel trends, today's tourists have started to use online purchasing channels. Tourists are making use of hotel selection from both with meta search engines, the web pages of hotels and online travel sites. In this process, tourist hotel preferences are also affected by the ratings on these web sites. This study aims to determine the most suitable hotel by using the customer ratings on the website. The study tried to determine the most suitable hotel by using TOPSIS method out of the 11 hotels of a hotel chain operating in Antalya. According to the results of the analysis, Crystal Sunrise Queen Luxury Resort & Spa in Side has been determined as the most suitable hotel.

KEYWORDS: TOPSIS, Multi-Criteria Decision Making, Hotel Selection.

¹ Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, mcaylak@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1658-3592>

1. GİRİŞ

Hızla değişen ve gelişen iletişim teknolojileri tüm dünyayı etkilediği gibi turizm sektörünü de etkilemiştir. Buna paralel olarak değişen bu teknolojiler sayesinde müşteri ihtiyaç ve beklentileri de sürekli değişmektedir. Bu hızlı değişim ortamında rekabet avantajı elde etmek isteyen tüm işletmeler süreçlere uyum sağlayarak başarılı olmaktadır. Değişen pazar koşullarında işletmeler, rekabetçilik kriterleri bilinmeden, sürekli hizmet geliştirme fırsatlarının farkına varılmadan müşteri memnuniyetine ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmektedir (Murat ve Çelik 2007).

Gelişen teknoloji turistlerin tatil öncesi satın alma davranışlarından tatil esnasındaki ve sonrasındaki tüm davranışlarına kadar yön vermektedir. Tatil öncesi davranışlarda özellikle bireysel seyahat eden turistler gidecekleri destinasyon ve otel hakkında diğer müşterilerin yorumlarından faydalanmaktadır. Satın alma kararını büyük ölçüde etkileyen internet satın alma esnasında da büyük kolaylıklar sunmaktadır. Özellikle meta arama motorları, çevrimiçi seyahat siteleri ve otellerin sayfalarına konaklama yapan diğer müşteriler tarafından yapılan değerlendirmeler karar verme aşamasında büyük kolaylıklar sağlamakla birlikte kararı doğrudan etkilemektedir. Değerlendirme yapılan kriterlerin önem dereceleri müşteriler için değişmekle birlikte satın alma kararları üzerinde etkili olmaktadır. Bazı misafirler genel değerlendirmeyi baz alırken bazı misafirler ise fiyat/performans oranı, hizmet kalitesi, temizlik gibi kriterleri detaylı olarak incelemeler yapmaktadır.

Bu çalışmada Antalya bölgesinde faaliyet gösteren Crystal Otelleri bünyesinde bulunan 11 otel işletmesi değerlendirilmiştir. Çalışmada Antalya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan 11 otel işletmesinin belirli kriterlere göre değerlendirilmesi ile potansiyel müşteriler için otellerin tercih edilme sıralamasının belirlenmesi amaçlanmıştır. Oteller hakkında en çok kullanılan online rezervasyon sistemlerinden birisi olan www.booking.com sitesinden daha önce otellerde konaklamış kişilerce yapılan değerlendirmeler ve puanlamalardan yararlanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gelişen teknoloji ile birlikte alışlagelmiş tüketim kalıplarında önemli değişimler meydana gelmiştir. En önemli değişimlerden birisi insanların satın alma ihtiyacı duydukları ürünlerle ilgili bilgilere ulaşma yöntemlerinde meydana gelen değişimlerdir. İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması ve etkinleşmesi bilgiye ulaşımı kolaylaştırmakla birlikte, dünya çapında farklı kültürlerden birçok insanın birbirleriyle iletişim kurmasına imkan sağlamıştır. Birçok tüketici interneti kullanarak satın almayı düşündüğü ürün hakkında bilgi edinmekte, istek ve ihtiyaçları hakkında çeşitli geribildirimlerde bulunmakta ve ürün kullanımıyla ilgili deneyimlerini paylaşmaktadır (Civelek, 2013). Yapılan birçok araştırmada, potansiyel tüketicilerin karar verme aşamasında diğer tüketicilerin yaptıkları yorumlardan etkilendikleri ve bu yorumların her birini birer referans kaynağı olarak gördükleri saptanmıştır (Bilim vd.,2013).

Günümüzde, otel seçiminde web sitesinde çevrimiçi incelemenin büyük bir etkisi vardır. Mevcut araştırmalara göre, turistlerin kararlarının web sitesinde diğer turistler tarafından verilen çevrimiçi incelemelere göz atıldıktan sonra değiştirilmesi muhtemeldir. Turizm web sitesinde bu online incelemelere göre otel seçme problemi bir çok kriterli karar verme (MCDM) problemidir. TOPSIS, MCDM problemi için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Pahari vd., 2018).

Literatürde Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinin turizm uygulamalarını içeren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çelik ve Murat (2007), Bartın il'inde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otelleri hizmet kalitesi açısından AHP yöntemi ile değerlendirerek en iyi otel alternatifini tespit etmişlerdir. Ecer vd. (2009) otellerin web sitelerinde yer alan bilgilerden yararlanarak Analitik Ağ Süreci yöntemi ile alternatif otelleri değerlendirmişler ve en iyi alternatifi belirlemişlerdir. Carrasco ve diğ. (2012), SERVQUAL ölçeğine göre otel hizmet kalitesini değerlendirmek için çok dilli çok kriterli karar verme (MCDM) modelin önermişlerdir. Doğan ve Gencan (2013), Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı dört oteli ele almışlar ve seyahat acente yöneticilerinin bakış açısıyla, bu oteller arasından en uygun olanı AHP ile belirlemişlerdir. Akıncılar ve Dağdeviren (2014), otel web sitelerinin kalitesini değerlendirmek için analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanılarak belirlenen ağırlıkların belirlendiği karma bir model geliştirmiş ve zenginleştirme değerlendirmeleri için tercih sıralaması organizasyon yöntemi ile otel sıralaması tespit edilmiştir. Zaman ve diğ. (2016) TripAdvisor.com websitesinde AHP kullanarak otel kriterleri ağırlıklarını incelemiştir. Yu ve diğ. (2017), turizm web sitelerinde otel seçimiyle ilgili sorunları çözmek için bir MCDM yöntemi önermiştir. Bu çalışmada oteller dilsel değişkenler kullanılarak değerlendirilmiş ve dilsel bilgiler daha sonra aralık tipi-2 bulanık sayılara dönüştürülmüştür.

3. TOPSİS YÖNTEMİ

Karar verme problemleri, mümkün olan tüm alternatiflerden en iyi seçeneği bulma sürecidir. Neredeyse bütün çok kriterli karar verme problemlerinde, alternatifleri değerlendirmek için kullanılan kriterlerin çeşitliliği yaygındır. Yani, karar verici birçok kriterler ile değerlendirerek alternatifler arasından en iyiye karar vermeye çalışır (Chen, 2001:1).

TOPSIS yöntemi ilk olarak 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından ÇKKV problemlerini çözmek için geliştirilmiş olan, bilinen klasik ÇKKV yöntemlerinden biridir. TOPSIS yöntemi genel olarak, seçilen alternatifin, pozitif ideal çözüme en yakın, negatif ideal çözüme en uzak olma esasına dayanmaktadır (Chen, 2000, 1). Yöntem ideal çözümlere yakınlık yoluyla tercihlerin sıralanması tekniği olarak da tanımlanabilir. Pozitif ideal çözüm, fayda kriterlerini maksimize eden ve zarar kriterlerini minimize eden çözüm olarak tanımlanırken, negatif ideal çözüm zarar kriterlerini maksimize eden ve fayda kriterlerini minimize eden çözüm olarak tanımlanabilir (Yong, 2006, 839). Bir başka ifadeyle bütün kriterler

düşünüldüğünde en iyi seviyede olan alternatif ideal alternatif, en kötü seviyede olan alternatif ise negatif ideal alternatif olarak adlandırılır (Wang and Lee, 2007, 1763).

TOPSIS yöntemine göre etkinlik ve verimlilik skorlarını elde edilebilmek için aşağıdaki adımlar tanımlanmıştır (Ustasüleyman, 2009: 37–38):

1. Adım: Amaçların belirlenmesi ve değerlendirme kriterlerinin tanımlanması.

2. Adım: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması: Satırlarında alternatifler sütunlarında ise değerlendirme kriterleri yer alan karar matrisleri oluşturulur. A karar matrisindeki a_{ij} , A matrisindeki i alternatifinin j kriterine göre gerçek değerini göstermektedir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin (R) Oluşturulması: Karar matrisi oluşturulduktan sonra (1) nolu formül kullanılarak normalleştirilmiş karar matrisi (R) elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^n a_{kj}^2}}$$

(r_{ij} ; $i, j: 1, 2, \dots, n$; kriter Sayısı $j: 1, 2, \dots, k$; alternatif sayısı

3. Adım: Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisinin (V) Oluşturulması: Öncelikle amaca göre değerlendirme kriterlerine ilişkin göreceli ağırlık değerleri (ω_{ij} : $i:1,2,\dots,N$) belirlenir. Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili ω_{ij} değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulur. Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi $V_{ij} = (\omega_{ij} \times R_{ij})$ gösterilir.

4. Adım: İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Oluşturulması: İdeal çözüm ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en iyi performans değerlerinden oluşurken negatif ideal çözüm en kötü değerlerinden oluşur. İdeal çözümler 2 ve 3 nolu eşitliği kullanarak hesaplanabilmektedir. Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise maliyet (minimizasyon) değerini göstermektedir.

$$A^+ = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \quad (2)$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \quad (3)$$

2 nolu denklemden elde edilen değerler $A^+ = \{v^*_1, v^*_2, \dots, v^*_n\}$ biçiminde ve 3 nolu eşitlikten elde edilen değerler $A^- = \{v^-_1, v^-_2, \dots, v^-_n\}$ şeklinde gösterilebilir.

5. Adım: Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması: J alternatifin ideal çözümden uzaklığı ideal Ayırım (S_i^+) ve negatif ideal çözümden uzaklığı Negatif İdeal Ayırım (S_i^-), 4 ve 5 nolu denklemden yararlanarak hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (4)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (5)$$

6. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması: (6) nolu eşitlikten yararlanarak ideal çözüme göreli yakınlık (C_i^*) hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad 0 \leq C_i^* \leq 1 \quad (6)$$

Burada C_i^* değeri i alternatifin başarısını gösterir ve yüksek değerler daha yüksek başarıyı ifade eder.

7. Adım: Alternatifler ideal çözüme göreli yakınlık (C_i^*) değerine göre sıralanır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

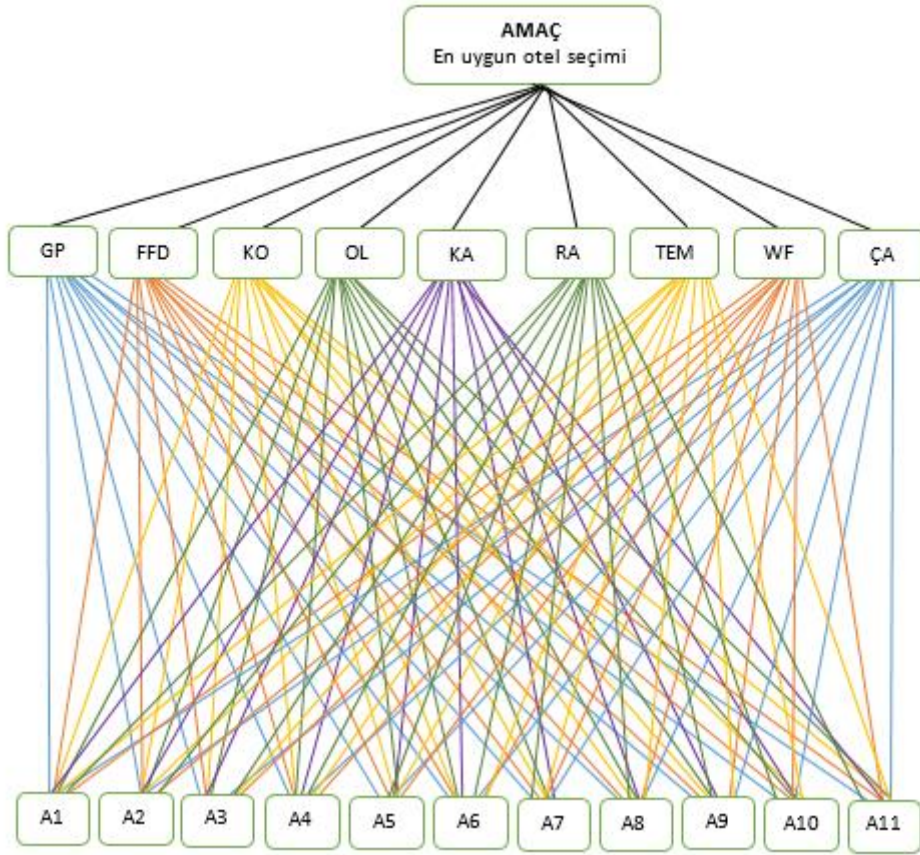
4.1. TOPSİS Yöntemi ile En Uygun Otel Seçimi

Bu bölümde Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel zincirinin en iyi oteli TOPSİS yöntemi kullanılarak değerlendirilecektir. Bu amaçla sektörde hizmet veren Kilit Hospitality Group (KHG) bünyesinde yer alan Crystal Hotels seçilmiştir. Crystal Hotel Antalya'da Belek Bölgesi'nde 6 (Crystal Family, Crystal Waterworld, Crystal Paraiso Verde, Crystal Boutique Beach, Crystal Waterworld Park ve Crystal Tat Beach), Kemer Bölgesi'nde 3 (Crystal Flora Beach, Crystal De Luxe, Crystal Aura Beach), Side Bölgesi'nde 4 (Crystal Palace Luxury, Crystal Sunrise Luxury, Crystal Sunset Luxury ve Crystal Admiral) olmak üzere toplam 13 tesis ile hizmet vermektedir.

Değerlendirme kriterleri Genel Puan (GP), Fiyat/Fayda Dengesi (FFD), Konum (KO), Olanaklar (OL), Kahvaltı (KA), Rahatlık (RA) Temizlik (TEM), WiFi (WF), Çalışanlar (ÇA) olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda booking.com web sitesinde bu kriterlere ait puanlama değerleri verilmiş olan 11 otel incelenmiş, 2 otele ait puanlama değerine ulaşamadığı için çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir.

Çalışma amacına yönelik hazırlanan karar probleminin hiyerarşik yapısı, Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırmanın Hiyerarşik Yapısı

Şekil 1'deki hiyerarşik ağacın toplam dokuz ana kriteri vardır. TOPSIS yöntemi ile verilen kriterlere dayanarak, 11 alternatif otelin değerlendirilmesi şu şekildedir:

1. Adım: Amaçların belirlenmesi ve değerlendirme kriterlerinin tanımlanması.

Bu aşamada çalışmanın amacına yönelik olarak booking.com internet sitesinde müşteri değerlendirilmesi için oluşturulan kriterler çalışma kriterleri olarak belirlenmiş olup uzman turizmciler aracılığı ile bu kriterler önem derecesine göre ağırlıklandırılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Kriterlerin Ağırlıkları

Kriter	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
Ağırlık	0,25	0,15	0,05	0,2	0,15	0,05	0,05	0,05	0,05

2. Adım: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması: Otellerin kriterlere ait verilerine www.booking.com internet sitesinden elde edilmiştir. www.booking.com internet sitesinden elde edilen kriterler ve ağırlıkları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Karar Matrisi

Otel Alternatifleri	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
Crystal Family (A1)	6,9	6,7	6,4	6,7	5	7,8	7,2	7,5	6,4
Crystal Paraiso Verde (A2)	7,1	7,2	6,6	7,1	8,5	7,3	7	5,92	7,2
Crystal Tat Beach (A3)	8	8	8,3	7,9	6,8	7,8	7,9	5,9	8
Crystal Waterworld (A4)	7,4	7	7,5	8	8,2	7,7	7,2	6,2	7,3
Crystal Admiral (A5)	7,1	7,8	7,2	7,2	8,02	7,2	6,1	5,92	7,2
Crystal Aura Beach (A6)	7	6,2	8,4	7,8	9,2	6,8	6	2,5	6,5
Crystal De Luxe (A7)	8,5	8,2	8,8	8,3	7,8	8,5	8,8	7,9	8,4
Crystal Flora Beach (A8)	8,2	7,3	8,2	8,6	9,2	8	8,1	2,5	8,8
Crystal Palace Luxury (A9)	8,4	8	8,4	8,3	8,2	8,3	8,7	6,9	8,3
Crystal Sunrise Luxury (A10)	8,6	8,2	9,2	8,3	8,7	8,5	8,7	8,3	8,8
Crystal Sunset Luxury (A11)	7,6	7,2	7,7	7,9	8,6	7,7	7,3	5,6	7,5

3. Adım: Karar matrisi oluşturulduktan sonra yöntem kısmında belirtilen (1) nolu formül kullanılarak normalleştirilmiş karar matrisi (R) elde edilir Normalleştirilmiş Karar Matrisi (R) Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Normalleştirilmiş Karar Matrisi

	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
W	0,25	0,15	0,2	0,15	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
A1	0,268998	0,270694	0,243427	0,25742	0,186073	0,301561	0,285494	0,364937	0,250115
A2	0,276795	0,290895	0,251034	0,272789	0,316324	0,28223	0,277564	0,288057	0,281379
A3	0,311882	0,323217	0,315694	0,303525	0,253059	0,301561	0,31325	0,287084	0,312643
A4	0,288491	0,282815	0,285266	0,307367	0,30516	0,297695	0,285494	0,301682	0,285287
A5	0,276795	0,315137	0,273855	0,276631	0,298461	0,278364	0,241877	0,288057	0,281379
A6	0,272897	0,250493	0,319498	0,299683	0,342374	0,262899	0,237912	0,121646	0,254023
A7	0,331375	0,331298	0,334712	0,318894	0,290274	0,328624	0,348937	0,384401	0,328275
A8	0,319679	0,294936	0,311891	0,33042	0,342374	0,309293	0,321181	0,121646	0,343907
A9	0,327476	0,323217	0,319498	0,318894	0,30516	0,320892	0,344972	0,335742	0,324367
A10	0,335273	0,331298	0,349926	0,318894	0,323767	0,328624	0,344972	0,403864	0,343907
A11	0,296288	0,290895	0,292873	0,303525	0,320045	0,297695	0,289459	0,272487	0,293103

4. Adım: Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisinin (V) Oluşturulması: Öncelikle amaca göre değerlendirme kriterlerine ilişkin göreceli ağırlık değerleri (ω_i : $i=1,2,\dots,N$) belirlenir. (Tablo 1) Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili ω_{ij} değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulur. Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi $V_{ij} = (\omega_{ij} \times R_{ij})$ gösterilir. Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi (V) Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
W	0,25	0,15	0,2	0,15	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
A1	0,06725	0,040604	0,048685	0,038613	0,009304	0,015078	0,014275	0,018247	0,012506
A2	0,069199	0,043634	0,050207	0,040918	0,015816	0,014112	0,013878	0,014403	0,014069
A3	0,07797	0,048483	0,063139	0,045529	0,012653	0,015078	0,015663	0,014354	0,015632
A4	0,072123	0,042422	0,057053	0,046105	0,015258	0,014885	0,014275	0,015084	0,014264
A5	0,069199	0,047271	0,054771	0,041495	0,014923	0,013918	0,012094	0,014403	0,014069
A6	0,068224	0,037574	0,0639	0,044952	0,017119	0,013145	0,011896	0,006082	0,012701
A7	0,082844	0,049695	0,066942	0,047834	0,014514	0,016431	0,017447	0,01922	0,016414
A8	0,07992	0,04424	0,062378	0,049563	0,017119	0,015465	0,016059	0,006082	0,017195
A9	0,081869	0,048483	0,0639	0,047834	0,015258	0,016045	0,017249	0,016787	0,016218
A10	0,083818	0,049695	0,069985	0,047834	0,016188	0,016431	0,017249	0,020193	0,017195
A11	0,074072	0,043634	0,058575	0,045529	0,016002	0,014885	0,014473	0,013624	0,014655

5. Adım: İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Oluşturulması: İdeal çözüm ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en iyi performans değerlerinden oluşurken negatif ideal çözüm en kötü değerlerinden oluşur. İdeal çözümler yöntem kısmında belirtilen 2 ve 3 nolu eşitliği kullanarak hesaplanmıştır. İdeal (A^+) Çözümler Tablo 5 ve Negatif İdeal (A^-) Çözümler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 5: İdeal (A^+) Çözümler

S*	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
A1	0,000275	8,26E-05	0,000454	0,00012	6,11E-05	1,83E-06	1,01E-05	3,79E-06	2,2E-05
A2	0,000214	3,67E-05	0,000391	7,47E-05	1,7E-06	5,38E-06	1,27E-05	3,35E-05	9,77E-06
A3	3,42E-05	1,47E-06	4,69E-05	1,63E-05	1,99E-05	1,83E-06	3,18E-06	3,41E-05	2,44E-06
A4	0,000137	5,29E-05	0,000167	1,2E-05	3,46E-06	2,39E-06	1,01E-05	2,61E-05	8,59E-06
A5	0,000214	5,88E-06	0,000231	6,51E-05	4,82E-06	6,32E-06	2,87E-05	3,35E-05	9,77E-06
A6	0,000243	0,000147	3,7E-05	2,13E-05	0	1,08E-05	3,08E-05	0,000199	2,02E-05
A7	9,5E-07	0	9,26E-06	2,99E-06	6,79E-06	0	0	9,47E-07	6,11E-07
A8	1,52E-05	2,97E-05	5,79E-05	0	0	9,34E-07	1,93E-06	0,000199	0
A9	3,8E-06	1,47E-06	3,7E-05	2,99E-06	3,46E-06	1,49E-07	3,93E-08	1,16E-05	9,55E-07
A10	0	0	0	2,99E-06	8,66E-07	0	3,93E-08	0	0
A11	9,5E-05	3,67E-05	0,00013	1,63E-05	1,25E-06	2,39E-06	8,84E-06	4,32E-05	6,45E-06

Tablo 6: İdeal Negatif İdeal (A^-) Çözümler

S	GP	FFD	KO	OL	KA	RA	TEM	WF	ÇA
A1	0	9,18E-06	0	0	0	3,74E-06	5,66E-06	0,000148	0
A2	3,8E-06	3,67E-05	2,31E-06	5,31E-06	4,24E-05	9,34E-07	3,93E-06	6,92E-05	2,44E-06
A3	0,000115	0,000119	0,000209	4,78E-05	1,12E-05	3,74E-06	1,42E-05	6,84E-05	9,77E-06
A4	2,37E-05	2,35E-05	7E-05	5,61E-05	3,55E-05	3,03E-06	5,66E-06	8,1E-05	3,09E-06
A5	3,8E-06	9,4E-05	3,7E-05	8,3E-06	3,16E-05	5,98E-07	3,93E-08	6,92E-05	2,44E-06
A6	9,5E-07	0	0,000231	4,02E-05	6,11E-05	0	0	0	3,82E-08
A7	0,000243	0,000147	0,000333	8,5E-05	2,71E-05	1,08E-05	3,08E-05	0,000173	1,53E-05
A8	0,000161	4,44E-05	0,000187	0,00012	6,11E-05	5,38E-06	1,73E-05	0	2,2E-05
A9	0,000214	0,000119	0,000231	8,5E-05	3,55E-05	8,41E-06	2,87E-05	0,000115	1,38E-05
A10	0,000275	0,000147	0,000454	8,5E-05	4,74E-05	1,08E-05	2,87E-05	0,000199	2,2E-05
A11	4,65E-05	3,67E-05	9,78E-05	4,78E-05	4,49E-05	3,03E-06	6,64E-06	5,69E-05	4,62E-06

6. Adım: J alternatifin ideal çözümden uzaklığı ideal Ayırım (S^+) ve negatif ideal çözümden uzaklığı Negatif İdeal Ayırım (S^-), yöntem kısmında belirtilen 4 ve 5 nolu denklemden yararlanılarak hesaplanmıştır. Ayırım Ölçüleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ayırım Ölçüleri

S^+	S^-
0,032086	0,012906
0,027919	0,012927
0,012661	0,024454
0,020481	0,017369
0,02448	0,015718
0,026633	0,018268
0,004641	0,032635
0,017458	0,024863
0,007842	0,029157
0,001973	0,035611
0,018447	0,018573

7. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanmasında yöntem kısmında belirtilen (6) nolu eşitlikten yararlanılmış ve ideal çözüme göreli yakınlık (C^*) hesaplanmıştır. İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık

	C_j
A1	0,286847
A2	0,31648
A3	0,658868
A4	0,458883
A5	0,391013
A6	0,406853
A7	0,875489
A8	0,587478
A9	0,788042
A10	0,947495
A11	0,5017

8.Adım: Alternatifler ideal çözüme göreli yakınlık (C^*_i) değerine göre sıralandığında en uygun otel sıralaması belirlenmektedir. Tablo 8’de Antalya’da faaliyet gösteren 11 Crystal Otel www.booking.com sitesindeki müşteri puanlamalarına göre en uygun otel sıralaması yer almaktadır.

Tablo 9: En Uygun Otel Sıralaması

Sıra	Otel Adı	Bölge	Otel Kodu	Sonuç
1	Crystal Sunrise Queen Luxury Resort & Spa	Side	A 10	0,9475
2	Crystal De Luxe Resort	Kemer	A 7	0,8755
3	Crystal Palace Luxury Resort & Spa	Side	A 9	0,7880
4	Crystal Tat Beach Golf Resort & Spa	Belek	A 3	0,6589
5	Crystal Flora Beach Resort	Kemer	A 8	0,5875
6	Crystal Sunset Luxury Resort & Spa	Side	A 11	0,5017
7	Crystal Waterworld Resort & Spa’	Belek	A 4	0,4589
8	Crystal Aura Beach Resort & Spa	Kemer	A 6	0,4069
9	Crystal Admiral Resort Suites & Spa	Side	A 5	0,3910
10	Crystal Paraiso Verde Resort & Spa	Belek	A 2	0,3165
11	Crystal Family Resort & Spa	Belek	A 1	0,2868

4. SONUÇ

Günümüzde alternatifler içerisinde en iyi oteli seçmek özellikle internetten rezervasyon yapan turistler için önemlidir. Özellikle internetten rezervasyon yapan turistler diğer müşterilerin yorum ve otellere verdikleri puanları önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle internetten otel

seçiminde bu puanlar ve yorumlar ana faktörler olarak kabul edilmektedir. Turistlerin otel seçiminde bu puanların ve yorumların dikkate alındığı söylenebilir. Çalışmada Antalya'da faaliyet gösteren bir zincir otelin değişik bölgelerdeki otelleri internet üzerindeki puanlarına göre değerlendirilmektedir. Daha önceden konaklamış misafirler tarafından verilen puanlar TOPSİS yöntemi aracılığı ile en uygun otel seçimini yapmak için kullanılır.

Karar verme süreci genellikle zor bir süreç olarak görülmektedir. Özellikle belirsiz bir ortamda ve birçok kriterin varlığında karar vermek zordur. Seçilecek çok sayıda alternatif varsa, karar vermesi de zor olabilir. TOPSİS yöntemi, belirsizliğin bu zorluklarını gidermek için geliştirilmiştir. Çalışmada açıklanan TOPSİS yönteminin algoritması ile oteller de değerlendirilerek en uygun otel bulunmaya çalışılmıştır.

Çalışmada www.booking.com internet sitesinde yer alan Genel Puan (GP), Fiyat/Fayda Dengesi (FFD), Konum (KO), Olanaklar (OL), Kahvaltı (KA), Rahatlık (RA) Temizlik (TEM), WiFi (WF), Çalışanlar (ÇA) değerlendirme kriterleri olarak kullanılmıştır. Bu kriterlere göre TOPSİS yöntemi ile en uygun otel sıralamasında Crystal Sunrise Queen Luxury Resort & Spa birinci, Crystal De Luxe Resort ikinci, Crystal Palace Luxury Resort & Spa üçüncü sırada yer alırken Crystal Family Resort & Spa son sırada yer almaktadır.

Sonraki çalışmalarda aynı bölgede yer alan başka bir zincir otelin otelleri TOPSİS yöntemi ile değerlendirilebilir. Yine sonraki çalışmalarda farklı çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak aynı otel zincirinin en uygun otel sıralaması yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akincilar, A., Dagdeviren, M., 2014. A hybrid multi-criteria decision making model to evaluate hotel websites. *Int. J. Hosp. Manag.* 36 (1), 263–271.
- Bilim, Y., Başoda, A., & Özer, Ö. (2013). Elektronik Tüketici yorumlarının Nitel Çözümlemesi ve Pazarlama Bilgi Aracı Olarak Kullanımı: Tatil Otellerine Yönelik Bir Uygulama. *Ulusal Turizm Kongresi*, 387-407.
- Carrasco, R. A., Villar, P., Hornos, M. J., & Herrera-Viedma, E. (2012). A linguistic multicriteria decision-making model applied to hotel service quality evaluation from web data sources. *International Journal of Intelligent Systems*, 27(7), 704-731.
- Chen, C. T. (2000). Extensions of the TOPSIS for group decision-making under fuzzy environment. *Fuzzy sets and systems*, 114 (1), 1-9.
- Chen, C. T. (2001). A fuzzy approach to select the location of the distribution center. *Fuzzy sets and systems*, 118(1), 65-73.
- Civelek, M., & Dalgin, T. (2013). Turizm pazarlamasında sosyal medya, turizm işletmeleri üzerine bir araştırma: Muğla örneği. 14. *Ulusal Turizm Kongresi*, 266-282.

- Murat, G., & Çelik, N. (2012). Analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile otel işletmelerinde hizmet kalitesini değerlendirme: Bartın örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 1-20.
- Pahari, S., Ghosh, D., & Pal, A. (2018). An Online Review-Based Hotel Selection Process Using Intuitionistic Fuzzy TOPSIS Method. In *Progress in Computing, Analytics and Networking*(pp. 203-214). Springer, Singapore.
- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Ahs-Topsis Yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33-43.
- Wang, Y. J., & Lee, H. S. (2007). Generalizing TOPSIS for fuzzy multiple-criteria group decision-making. *Computers & Mathematics with Applications*, 53(11), 1762-1772.
- Yong, D. (2006). Plant location selection based on fuzzy TOPSIS. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 28(7-8), 839-844.
- Yu, S. M., Wang, J., & Wang, J. Q. (2017). An interval type-2 fuzzy likelihood-based MABAC approach and its application in selecting hotels on a tourism website. *International Journal of Fuzzy Systems*, 19(1), 47-61.
- Zaman, M., Botti, L., & Thanh, T. V. (2016). Weight of criteria in hotel selection: An empirical illustration based on TripAdvisor criteria. *European journal of tourism research*, 13(1), 132-138.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE DOLAYLI – DOLAYSIZ VERGİLERİN YAPISI*

Uğur ÇİÇEK¹, Kübra UĞUR²

ÖZ: Bir ülkenin uyguladığı vergi politikası, o ülkenin ekonomik bağımsızlığının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Vergi politikaları izlenecek ekonomik politikalarla doğru orantılıdır. Avrupa Birliği'nde vergi ile ilgili ilk düzenlemeler Roma Antlaşması'yla başlamıştır. Bu düzenlemeler Birliğe üye ülkelerin ekonomisinin güçlendirilmesi, rekabetin artırılması, haksız rekabetin önlenmesi ve vergilerin yakınlaştırılması gibi konularda olmuştur. Birliğe üye ülkeler, vergi politikalarını kendi ekonomik politikalarına göre belirleseler de Avrupa Birliği'nin işleyişine ilişkin Antlaşma'daki hükümlerden bağımsız hareket etmemektedir. Bu çalışmada; Avrupa Birliği vergi sisteminde dolaylı ve dolaysız vergilerin yapısı incelenmektedir. Çalışmanın amacı; Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanan dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı gözetilerek 28 ülkeyi içinde barından bu büyük birliğin vergi yapılarını değerlendirmektir. Araştırmanın sonucunda, Avrupa Birliği ülkelerinin genel itibarıyla dolaysız vergilerden elde ettiği gelirin, dolaylı vergi gelirlerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Birliğe üye ülkelerin daha çok dolaylı vergiler alanında uyumlaştırmaya gittikleri, dolaysız vergiler alanında ise ulusal çıkarlarına göre hareket ettikleri görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELEER: Avrupa Birliği, KDV, ÖTV, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi.

STRUCTURE OF INDIRECT TAXES AND DIRECT TAXES IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

ABSTRACT: The tax policy of a country plays an important role in the economic independence of that country. The tax policies are directly proportional to the economic policies to be followed. The first regulations on taxation in the European Union started with the Treaty of Rome. These arrangements have been on issues such as strengthening the economy of the member states, increasing competition, preventing unfair competition and bringing the tax to a close. Although member states determine their tax policies according to their economic policies, they do not act independently from the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union. In this study; The structure of indirect and direct taxes in the European Union tax system is examined. Purpose of the study; The aim of this study is to evaluate the tax structures of this large Union in 28 countries by considering the share of the indirect and direct taxes applied in the European Union countries in total tax revenues. As a result of the research, it is determined that the income obtained from the direct taxes in European Union countries is higher than the indirect tax revenues. In addition, it has been observed that the member states are more likely to harmonize in the field of indirect taxes and act according to their national interests in the field of direct taxes.

KEYWORDS: European Union, VAT, Special Consumption Tax, Income Tax, Corporate Tax.

*Bu makale Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalında Kübra Uğur tarafından hazırlanan "AB ülkelerinin Dolaylı-Dolaysız Vergiler Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye Karşılaştırması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ugurcicek@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

² gs.kbra.94@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0134-4668>

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), Avrupa kıtasında yer alan dağınık devletlerin bir araya gelerek birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Avrupa kıtasında bulunan bu dağınık devletlerin birleşme fikri 19. yüzyılın ünlü felsefi düşünürleri tarafından şekillendirilmiştir. Victor Hugo, William Penn, Saint Simon gibi bu ünlü düşünürler Avrupa'da ekonomik ve siyasi bir birlikteliğin kurulmasını isteyen kişilerdir. Bu düşünce 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşmuştur. Savaşı ABD'nin kazanması, Batı Avrupa ülkeleri arasında işbirliğini büyük ölçüde arttırmış ve Avrupa birleşme sürecini hızlandırmıştır. Bugünkü AB'nin temelleri 1951 yılında gerçekleşen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasıyla başlamıştır. Bu topluluk altı batı ülkesini içine alarak ülkeler arasında ilk sektörel birleşmeyi oluşturmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasının ardından önemli başarılar elde edilmiş, askeri ve siyasi alanlarda da birleşmenin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Altı ülke ile başlayıp günümüzde 28 ülkeyi içinde barındıran AB, ülkeler arasında ortak siyasal ve ekonomik bütünleşmeyi amaç edinmiştir.

Bir ülkede uygulanan vergi sistemi, o ülkenin ekonomik bağımsızlığının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin geliri olmadan, izlenebilecek ekonomik politikalar hakkında konuşmak mümkün değildir. Ülkenin uyguladığı vergi politikası, o ülkenin tüketiminin, tasarruflarının ve daha da önemlisi üreticilerin yönlendirilmesi hususunda çok etkili bir role sahiptir. AB vergi politikaları topluluğun ortak politikaları arasında en önemlisidir. Herhangi bir AB ülkesinde gerçekleşen vergi politikasındaki değişim sadece o ülkeyi değil, AB'deki diğer tüm ülkeleri de etkileyecektir. Bu nedenle, AB ülkeleri vergi politikalarını oluştururken birbirlerinden bağımsız davranmamaktadırlar. AB vergi politikasının amacı; Topluluğa üye ülkeler arasındaki vergi sorunlarını çözmek olup çifte vergilendirme, vergi kaçakçılığı ve devlet yardımları gibi haksız rekabeti güçlendirecek koşulları ortadan kaldırmaktır.

AB ülkeleri arasındaki entegrasyon sürecinin ortaya çıkardığı önemli gelişmelerden biri ise üye ülkeler arasında rekabetin giderek artmasıdır. Bu bağlamda herhangi bir üye ülkenin vergi oranlarını diğer ülkelere göre yüksek tutması şüphesiz ki rekabet avantajı açısından büyük bir dezavantaj oluşturacaktır. Bu gerçekler neticesinde, AB'ye üye ülkeler vergi politikalarını belirlerken bağımsız olamamaktadırlar.

AB'de Tek Pazarın hedeflendiği şekilde gerçekleşmesi için büyük çabalar sarf edilmesine rağmen vergi sistemlerinin tam anlamıyla uyumlaştırıldığını söylemek mümkün değildir. AB'de vergi politikalarının koordinasyonunu sağlamak için atılan adımlar yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. AB'de vergi uyumlaştırması konusunun bu denli yavaş ilerlemesinin sebepleri arasında ülkelerin politik yapılarındaki farklılıklar, ekonomik farklılıklar ve vergi yetkisinin el değişmesinden kaynaklı çekinceler bulunmaktadır. Bu yüzden Avrupa ülkeleri vergileme yetkilerini ulusüstü bir kuruluşa devretmek istememektedir. Roma Antlaşması'nda sadece dolaylı vergiler alanında uyumlaştırılması gerektiği ile ilgili hükümler yer alırken Maastricht Antlaşması ile birlikte dolaysız vergilerin de uyumlaştırması

gerektiğine yer verilmiştir. AB ilk olarak Gümrük Birliğinde uyumlaştırmaya gittiğinden dolayı mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması için dolaylı vergilerde uyumlaştırma yapılması gerekli görülmüştür. Ancak zamanla kişilerin ve sermayenin de serbest dolaşımda olması gerektiği kanısına varılmış olup Gelir Vergisi ve kurumlar vergisinde gerekli olduğu takdirde uyumlaştırılmaya gidilmesinin gerektiği anlaşılmıştır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DOLAYLI VERGİLER

Bir ülkenin uyguladığı vergi politikası, o ülkenin ekonomik bağımsızlığının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Vergi politikaları, izlenecek ekonomik politikalarla doğru orantılıdır. Devletler, harcamalarını ve politikalarını finanse edebilmek için halktan vergi toplamaktadır (Karluk, 2005: 418). Vergiler aracılığıyla üretim ve tüketim olayları yönlendirilebilmekte, yatırımlar yön değiştirebilmekte ve belli bölgelere yoğunlaşabilmekte veya azalabilmekte hatta işletmelerin karlılık düzeylerinde farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir. (Bilici, 2018: 46).

Birliğe üye ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarındaki farklılıklar, vergi sistemlerinde ve vergi oranlarında tam olarak benzerlik göstermesine engel teşkil etmektedir. Bu nedenle ülkeler, vergi uyumu ile çoğunlukla vergilemedeki farklılıkları ortadan kaldırarak ve Tek Pazar hedefinde haksız rekabeti ortadan kaldırmayı amaçlamaktadırlar. (Tunçer ve Sarıkaya, 2003: 176). Buna göre vergi uyumlaştırmasının amacı üye ülkelerin vergi sistemlerini ve oranlarını tek ve eşit duruma getirmek değildir. Vergi uyumlaştırmasının asıl amacı üye ülkeler arasında ticareti saptırıcı ve rekabet bozucu vergi oranlarının kaldırılması olup üretim faktörlerinin serbest hareket edebilmesini sağlamaktır (Saraçoğlu, 2006: 11).

AB'de ilk olarak vergilerde uyumlaştırma konusu Roma Antlaşması'nda yer almıştır. Roma Antlaşması'nda vergi uyumlaştırma konusunun yer almasının sebebi ise üye ülkelerin satış vergisinde oynama yapmaları durumunda mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve piyasa ekonomisinde adil rekabet ortamını olumsuz yönde etkileyecek olmasından kaynaklıdır (Güngör, 2001: 55).

AB'de vergi uyumlaştırmasına ilişkin ilk düzenlemeler, birlik içindeki Gümrük Birliği hedefini gerçeğe dönüştürmek amacıyla; üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretindeki engellerin kaldırılması için gümrük vergileri kaldırılarak, dolaylı vergiler alanında gerçekleşmiştir (Yıldız, 2006: 556). Dolaylı vergiler üzerinde yürütölen uyumlaştırma çalışmaları ile ilk olarak Gümrük Birliğinin sağlanması amaçlanmış olup adil rekabet ortamının gerçekleşmesi istenmiştir.

AB vergi politikalarına ait ilkeler 1962 yılında yayınlanan Neumark Raporu ile belirlenmiştir. Bu raporda AB'de tek vergi sisteminin kurulamayacağı açık ve net bir şekilde yer almaktadır. Bu nedenle Birliğe üye ülkeler, Tek Pazar hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyecek vergi mevzuatlarındaki farklılıkların indirgenmesi ve uyumlaştırılması gerektiği kararına varmışlardır. Bunun doğal sonucu olarak, AB'ye üye ülkelerin vergi mevzuatlarını homojen hale getirmek yerine ulusal mevzuatlarındaki

farklılıklarına paralel olarak uyumlaştırma hedeflenmiştir. Neumark Raporu, Roma Antlaşmasının vergi hükümlerine dayanarak; AB'nin refahını artırmak amacıyla vergi farklılıklarının kaldırılmasını veya uyumlaştırılmasını gerekli görmüştür. Bu temel çerçevede belirtilen amaçlar doğrultusunda bu Rapor, iki temel kavrama pratik çözümler getirmeyi amaçlamıştır. Bu tavsiyeler, üye ülkelerin vergi politikalarının uyumlaştırılmasını ve vergi otoritesinin belirlenmesini içermektedir. Bununla birlikte, bu kadar geniş bir yelpazeyi içine alan Neumark Komisyonu ilk olarak dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasını ele alarak uygulama ilkelerini ortaya koymuştur (İktisat Akademisi, 2002).

Dolaylı vergiler mal ve hizmetin serbest dolaşımını etkilemektedir. Bu yüzden AB için büyük önem taşımaktadır. Topluluk genel olarak dolaylı vergilerde uyumlaştırmaya gitmiştir. Bunun sebebi ise serbest ticaretin önündeki en büyük engel olan her ülkenin farklı dolaylı vergi uygulamalarıdır. Avrupa Birliği'nin işleyişine ilişkin Antlaşma'nın 110. maddesinde yer alan hüküm doğrultusunda Birliğe üye olan hiçbir üye ülke diğer üye ülkelerin ürünlerine doğrudan veya dolaylı olarak yerli ürünlere uyguladığı vergilerden daha yüksek iç vergilendirme uygulaması yapamayacaktır. AB vergilendirmeye ilgili yaptığı düzenlemeler ile adil rekabet ortamını olumsuz etkileyen gelişmeleri engellemek istemiştir.

Tablo 1'de 2010 - 2017 yılları arasında dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payına yer verilmiştir. Bu tabloya göre AB 28 ortalamasının %35'lerde olduğu görülmektedir.

Tablo 1. 2010-2017 Dönemi AB Ülkelerinde Dolaylı Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı(%)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	34,9	35,0	35,0	34,8	35,1	35,2	34,9	34,7
AB-19	33,2	33,1	33,0	32,7	33,0	33,1	32,9	32,7
Belçika	30,5	29,9	29,9	29,3	29,3	29,4	30,4	30,0
Bulgaristan	54,9	54,4	56,0	54,7	52,4	53,4	53,6	51,3
Çek Cumhuriyeti	34,6	35,9	36,6	37,0	35,5	36,5	35,9	35,7
Danimarka	36,4	36,6	36,0	35,8	33,5	35,5	35,6	35,3
Almanya	29,7	29,8	29,2	28,7	28,5	28,5	27,9	27,5
Estonya	41,8	43,2	43,9	42,6	43,2	43,2	44,2	43,8
İrlanda	39,3	37,5	37,5	37,8	38,1	37,3	37,5	37,0
Yunanistan	39,7	40,4	39,0	40,4	43,9	44,5	45,0	44,4
İspanya	33,1	32,3	32,9	34,4	34,7	35,7	35,4	35,0
Fransa	35,0	35,0	34,6	34,3	34,5	34,9	35,3	35,3
Hırvatistan	48,9	48,9	50,5	51,2	50,6	51,5	51,4	52,0
İtalya	34,0	34,4	35,5	34,7	35,9	35,5	34,4	34,8
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	45,3	43,3	44,3	43,5	44,6	45,0	45,8	46,7
Letonya	43,6	43,6	43,8	44,6	45,4	46,0	46,4	45,5
Litvanya	42,5	43,4	42,1	41,5	41,5	41,2	40,2	40,3
Lüksemburg	32,7	33,2	33,5	33,6	35,0	32,3	31,8	31,2
Macaristan	47,1	47,5	48,6	48,7	48,5	48,5	46,6	47,4
Malta	43,4	42,5	41,2	40,1	40,7	40,7	39,8	39,5
Hollanda	32,0	31,4	30,6	31,0	31,4	31,2	31,1	30,9
Avusturya	35,1	35,1	35,1	34,2	33,8	33,5	34,6	34,1
Polonya	44,3	43,9	41,0	40,7	40,7	40,2	40,9	40,9

Portekiz	43,8	43,2	43,9	40,5	41,7	42,4	43,5	43,8
Romanya	45,2	46,4	47,6	46,7	46,4	47,6	44,0	41,6
Slovenya	38,3	38,7	39,5	41,2	41,1	40,8	40,2	39,5
Slovakya	36,6	37,4	35,6	34,7	34,7	34,1	33,5	33,6
Finlandiya	31,9	33,1	33,2	33,2	33,0	32,5	33,0	32,8
İsveç	51,8	52,0	52,4	51,9	51,6	51,0	51,2	51,1
Birleşik Krallık	36,5	37,5	38,3	38,7	39,3	39,1	38,7	38,3

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

2017 yılında dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisinde en yüksek paya sahip AB ülkesi %51,3 ile Hırvatistan'dır. İsveç, Bulgaristan ve Macaristan da dolaylı vergilerin vergi gelirleri içerisindeki payının bir hayli yüksek olduğu ülkelerdir. En düşük pay ise %27,5 ile Almanya'ya aittir (Tablo 1).

Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki ağırlığının fazla olması istenmez. Çünkü vergi mükellefi ile verginin yüklenicisi aynı değildir. Vergi mükellefi ile vergi yüklenicisinin aynı kişi olduğu durumlarda (dolaysız vergiler) vergilemenin daha adaletli olduğu bilinmektedir. Bu yüzden daha adaletli ve etkin bir vergileme politikası için dolaysız vergilerin ağırlıklı olması gerekmektedir.

Avrupa ülkesi olan Hırvatistan, Bulgaristan, İsveç ve Macaristan gibi ülkelerde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerindeki ağırlığının bir hayli yüksek olduğu hatta AB 28 ortalamasından %15 daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumda bu ülkelerde vergi adaletin zedelenebileceğini ve vergi bilincinin düşük olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. Avrupa Birliği'nde KDV Uygulaması

Genel olarak Katma Değer Vergisi'ni tüm mal ve hizmetleri verginin konusu içine alan, üretim safhasından tüketim safhasına kadar bütün iktisadi aşamaları kapsayan birden fazla aşaması olan ve her aşamada ortaya çıkan değeri kendine matrah kabul eden bir tür genel tüketim vergisi olarak tanımlamak mümkündür (Şenyüz vd., 2018: 254). Bu vergi türü muamele vergileri içerisinde yer almaktadır. Katma Değer Vergisi matrahın kapsamına göre (Oktar, 2016: 169); "Gayrisafi hâsıla tipi, Gelir tipi, Tüketim tipi ve Ücret tipi" olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır (Şenyüz vd., 2018: 254).

KDV, AB vergisi olarak kabul edilmiştir (Şenyüz vd., 2018: 253). AB'de KDV Alman sanayici Von Siemens tarafından ilk kez ortaya atılmıştır. Alman sanayici 1918 yılında muamele vergilerinin kaldırılarak KDV uygulamasına geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Fransa'nın Maliye Bakanlığı'nda görev alan Maurice Laure KDV'nin gerekliliğini vurgulamış olup ilgili verginin temel esaslarını açıklamıştır. 1954 yılında ise Maurice Laure KDV projesini sunmuştur (Mezararkalı, 2015: 3).

AB'nin 2006/112/EC direktifinin 9. maddesinin 1. fıkrasına göre KDV mükellefini; faaliyetin amacı veya sonucu ne olursa olsun, herhangi bir yerde herhangi bir ekonomik faaliyette bulunan bağımsız bir kişi olarak tanımlamaktadır. Madencilik ve tarımsal faaliyetler dahil olmak üzere üreticilerin, tüccarların veya hizmet sunan kişilerin faaliyetleri ve maddi veya maddi olmayan malların

sürekli olarak bunlardan gelir elde etmek amacıyla kullanılması, “ekonomik faaliyet” olarak kabul edilmektedir (EU Directive on Value Added Tax, 2006: Article 9).

AB Ortak KDV sistemi ilkesine göre, mal ve hizmetlerin fiyatıyla orantılı olarak, genel bir tüketim vergisi olan bu verginin, tüm mal ve hizmetlere uygulanması ve üretimden dağıtım sürecine kadar birçok aşamada vergiye tabii tutulması gerekmektedir (EU Directive on Value Added Tax, 2006).

Aşağıdaki işlemler AB’de ortak KDV’ye tabidir (EU Directive on Value Added Tax, 2006);

- *“Kamu taşımacılığının, yolcu taşımacılığı ve telekomünikasyon hizmetleri dışındaki diğer hizmetlerin tedariki ve buna eşlik eden malların tedariki,*
- *Hastane ve tıbbi bakım ve kamu yasaları tarafından yönetilen organlar veya kamu hukuku tarafından yönetilen kuruluşlar için geçerli olanlarla karşılaştırılabilir sosyal şartlar altında, hastaneler, tıbbi tedavi veya tanı merkezleri ve benzer nitelikte diğer usulüne uygun tanınmış kuruluşlar tarafından yürütülen ilgili faaliyetler,*
- *İlgili üye devlet tarafından belirlenen tıbbi ve paramedikal mesleklerin uygulanmasında tıbbi bakım sağlanması,*
- *İnsan organları, kan ve süt arzı,*
- *Diş teknisyenlerinin mesleki kapasitelerinde hizmet tedariki ve diş hekimleri ve diş teknisyenleri tarafından diş protezlerinin tedariki,*
- *Yaşlıların evleri, kamu hukuku tarafından yönetilen kuruluşlar veya sosyal refah ile ilgili olarak ilgili üye devlet tarafından kabul edilen diğer kuruluşlar tarafından sağlananlar dahil olmak üzere, hizmetlerin ve mal ve sosyal güvenlik çalışmalarıyla yakından bağlantılı hizmetler,*
- *Çocukların veya gençlerin eğitimi, okul veya üniversite eğitimi, mesleki eğitim veya yeniden eğitime katılması, bununla ilgili hizmetler ve malların tedariki dahil olmak üzere, kamu hukuku tarafından yönetilen kuruluşlar veya benzer amaçlarla çalışan özel kuruluşların hizmetleri veya malların tedariki,*
- *Öğretmenler tarafından özel olarak verilen ve okul veya üniversite eğitimini kapsayan öğrenim,*
- *Belirli faaliyetlerin amacı için dini veya felsefi kurumlardan personel tedariki ve manevi refah,*
- *Siyasi, felsefi, sendika, dini vs. gibi kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından verilen hizmetler,*
- *Kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından spora veya beden eğitimine katılan kişilere spor veya beden eğitimi ile yakından ilgili belirli hizmetlerin sağlanması,*
- *Bazı kültürel hizmetlerin tedariki ve bunlarla yakından bağlantılı malların, kamu hukuku tarafından yönetilen organlar veya ilgili Üye Devlet tarafından tanınan diğer kültürel kuruluşlar tarafından verilen hizmetlerle ilgili teslimler,*

- *Hasta veya yaralı kişilere, amaca yönelik olarak tasarlanan araçlarda, usulüne uygun yetkili makamlarca nakliye hizmeti verilmesi,*
- *Kamuya açık radyo ve televizyon organları tarafından yürütölen, ticari nitelikte olanların dışındaki faaliyetler” KDV’den muaftır.*

Kamu yararı dışında tutulan diğer istisnalar ise (EU Directive on Value Added Tax, 2006: Article 135; Bilici, 2018: 88):

- Sigorta komisyoncuları ve sigorta acenteleri tarafından gerçekleştirilen ilgili hizmetleri içeren sigorta ve reasürans işlemleri,
- Para yatırma – çekme – kredi verme, değerli kağıtlar, döviz, para, hisse senedi ve tahvil işlemleri istisnalar arasındadır.

AB ithalatta ve ihracatta KDV istisnaları uygulamıştır. İlgili direktifin 143-145. maddelerinde ithalatta da uygulanan istisnalar yer almaktadır. Bu hükümler gereğince (EU Directive on Value Added Tax, 2006: Article 143-145):

- *“Vergilendirilebilir bir kişi tarafından her koşulda kendi topraklarında muaf tutulacağı malların nihai ithalatı,*
- *Ortak Gümrük Tarifesine göre muafiyet tanınmış malların nihai ithalatı,*
- *Diplomatik ve konsolosluk düzenlemeleri uyarınca, gümrük vergilerinden muaf tutulan malların ithalatı,*
- *Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde oluşturulan uluslararası kuruluşlar adına yapılan ithalat,*
- *Altının Merkez Bankası tarafından ithalatı,*
- *Doğalgaz dağıtım sistemi veya elektrik yoluyla gaz ithalatı” KDV’den muaftır.*

İhracat alanında uygulanan istisnalar ise (EU Directive on Value Added Tax, 2006: Article 151-152; Bilici, 2018: 89-90):

- *“Diplomatik ve konsolosluk düzenlemeleri altında mal veya hizmet tedariki,*
- *Ülke dışına ihraç edilen mallar,*
- *Üye ölkeler, altın teminini merkez bankalarına muaf tutacaktır.”*

KDV istisnaları ile birlikte ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, eğitim vb. amaçlarla bazı konular KDV dışarısında tutulmuştur. Fakat (Bilici, 2018: 87):

- Muafiyet ve istisna uygulayan mal ve hizmetleri fazla olan ölkeler, daha az istisna ve muafiyet uygulayan ölkelere göre avantajlı konuma geçmektedir.
- KDV bir tüketim vergisi olduğuna göre istisna ve muafiyetlerin fazla olması bu özelliğini zedelemektedir.

- KDV, AB Bütçesi gelirlerindedir. KDV payı, üye ülkelerin KDV matrahı üzerinden hesaplanmaktadır. Bu sebepten dolayı KDV matrahında aşırı istisna uygulanması bütçeyi doğrudan etkilemektedir.

AB Ortak KDV sisteminde standart oran ve indirilmiş oran olmak üzere iki oranlı bir yapı esas alınmıştır. Standart oran 2006/112/EC Direktif in 96 ve 97. maddelerini kapsamaktadır. Bu hükümler gereğince standart oran aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

“Üye devletler, her üye devlet tarafından vergilendirilebilir tutarın bir yüzdesi olarak belirlenecek ve mal ve hizmet tedariki için aynı olacak olan standart bir KDV oranı uygulayacaktır. Ayrıca uygulanacak standart oran %15’ten az olmayacaktır.”

İndirilmiş oran ise, ilgili Çerçeve Direktifinin 98-101. maddelerinde yer almaktadır. Bu maddeler gereğince indirilmiş oran en az %5 olacaktır ve üye ülkeler bir veya iki tane indirilmiş oran uygulayabileceklerdir. İndirilmiş bu oranlar Çerçeve Direktifinin Ek 3’ünde yer almaktadır. Bu Ek’te yer alan sağlık, barınma, gıda, eğitim, kültür, spor vb. konular üzerinde ülkeler indirilmiş oran uygulamaktadırlar (EU Directive on Value Added Tax, 2006: Article 96-101; Bilici, 2018: 91).

2014 - 2019 yılları arasında AB ülkelerinde uygulanan KDV oranları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. 2014-2019 Dönemi AB Ülkeleri KDV Oranları

Ülkeler	KDV Oranları	2014	2015	2016	2017	2018	2019
AB- 28	Standart Oranlar	21,5	21,6	21,5	21,5	21,5	21,5
AB-19	Standart Oranlar	20,7	20,8	20,8	20,8	20,8	20,8
Belçika	Standart Oranlar	21	21	21	21	21	21
	İndirilmiş Oranlar	6/12	6/12	6/12	6/12	6/12	6/12
Bulgaristan	Standart Oranlar	20	20	20	20	20	20
	İndirilmiş Oranlar	9	9	9	9	9	9
Çekya	Standart Oranlar	21	21	21	21	21	21
	İndirilmiş Oranlar	15	10/15	10/15	10/15	10/15	10/15
Danimarka	Standart Oranlar	25	25	25	25	25	25
	İndirilmiş Oranlar	-	-	-	-	-	-
Almanya	Standart Oranlar	19	19	19	19	19	19
	İndirilmiş Oranlar	7	7	7	7	7	7
Estonya	Standart Oranlar	20	20	20	20	20	20
	İndirilmiş Oranlar	9	9	9	9	9	9
İrlanda	Standart Oranlar	23	23	23	23	23	23
	İndirilmiş Oranlar	9/13.5 (4.8)	9/13.5 (4.8)	9/13.5 (4.8)	9/13.5 (4.8)	9/13.5 (4.8)	9/13.5 (4.8)
Yunanistan	Standart Oranlar	23	23	23	24	24	24
	İndirilmiş Oranlar	6.5/13	6.5/13	6/13	6/13	6/13	6/13
İspanya	Standart Oranlar	21	21	21	21	21	21
	İndirilmiş Oranlar	10 (4)	10 (4)	10 (4)	10 (4)	10 (4)	10 (4)
Fransa	Standart Oranlar	20	20	20	20	20	20
	İndirilmiş Oranlar	5.5/10 (2.1)	5.5/10 (2.1)	5.5/10 (2.1)	5.5/10 (2.1)	5.5/10 (2.1)	5.5/10 (2.1)
Hırvatistan	Standart Oranlar	25	25	25	25	25	25
	İndirilmiş Oranlar	5/13	5/13	5/13	5/13	5/13	5/13
İtalya	Standart Oranlar	22	22	22	22	22	22
	İndirilmiş Oranlar	10 (4)	10 (4)	10/5 (4)	10/5 (4)	10/5 (4)	10/5 (4)
GKRY	Standart Oranlar	19	19	19	19	19	19
	İndirilmiş Oranlar	5/9	5/9	5/9	5/9	5/9	5/9
Letonya	Standart Oranlar	21	21	21	21	21	21
	İndirilmiş Oranlar	12	12	12	12	5/12	5/12
Litvanya	Standart Oranlar	21	21	21	21	21	21
	İndirilmiş Oranlar	5/9	5/9	5/9	5/9	5/9	5/9
Lüksemburg	Standart Oranlar	15	17	17	17	17	17
	İndirilmiş Oranlar	6/12 (3)	8 (3)	8 (3)	8 (3)	8 (3)	8 (3)
Macaristan	Standart Oranlar	27	27	27	27	27	27

	İndirilmiş Oranlar	5/18	5/18	5/18	5/18	5/18	5/18	5/18	5/18	5/18
Malta	Standart Oranlar	18		18		18		18		18
	İndirilmiş Oranlar	5/7		5/7		5/7		5/7		5/7
Hollanda	Standart Oranlar	21		21		21		21		21
	İndirilmiş Oranlar	6		6		6		6		9
Avusturya	Standart Oranlar	20		20		20		20		20
	İndirilmiş Oranlar	10		10		10/13		10/13		10/13
Polonya	Standart Oranlar	23		23		23		23		23
	İndirilmiş Oranlar	5/8		5/8		5/8		5/8		5/8
Portekiz	Standart Oranlar	23		23		23		23		23
	İndirilmiş Oranlar	6/13		6/13		6		6		6
Romanya	Standart Oranlar	24		24		20		19		19
	İndirilmiş Oranlar	5/9		5/9		5/9		5/9		5/9
Slovenya	Standart Oranlar	22		22		22		22		22
	İndirilmiş Oranlar	9.5		9.5		9.5		9.5		9.5
Slovakya	Standart Oranlar	20		20		20		20		20
	İndirilmiş Oranlar	10		10		10		10		10
Finlandiya	Standart Oranlar	24		24		24		24		24
	İndirilmiş Oranlar	10/14		10/14		10/14		10/14		10/14
İsveç	Standart Oranlar	25		25		25		25		25
	İndirilmiş Oranlar	6/12		6/12		6/12		6/12		6/12
Birleşik Krallık	Standart Oranlar	20		20		20		20		20
	İndirilmiş Oranlar	5		5		5		5		5

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

Tablo 2’de yer alan KDV oranları o yılın 1 Temmuz tarihinden itibaren geçerli olan oranlardır. Fakat 2019 yılı KDV oranları ise Ocak ayından itibaren geçerli oranlardır. AB’de KDV oranları Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez güncellenmektedir (European Union, Taxation VAT Rules and Rates).

Tablo 2’de parantez içinde yer alan oranlar süper indirilmiş oranlardır. Bu oranlar %5’in altındadır. Genel olarak %5’in altında olan süper indirilmiş oranlar ekme, süt yumurta, meyve–sebze gibi temel ihtiyaçlara karşılık gelmektedir. 2014 -2019 yılları arasında beş ülke (İrlanda, İspanya, Fransa, İtalya ve Lüksemburg) süper indirilmiş oran kullanmaktadır.

AB ülkelerinde standart KDV kuralları bulunmaktadır. Fakat bu kurallar her ülkede farklı uygulanmaktadır. 2014 yılından itibaren en yüksek standart KDV oranı uygulayan %27 ile Macaristan olurken %25 oranı ile Danimarka, İsveç ve Hırvatistan ikinci sırada yer almaktadır. En düşük standart KDV oranı uygulayan ülke, 2015 yılından itibaren istikrarlı olarak %17 oranı ile Lüksemburg olurken Malta %18, Almanya ve Kıbrıs %19 oranıyla ikinci ve üçüncü sıralarda yer almaktadır (European Commission, 2018: 23-25).

Üye ülkeler tarafından müzakereler sonucunda %15’in altında uygulanan ve AB Direktifinde istisna tutulan Otopark Ücretleri üzerinden alınan KDV Tablo 2’ye dahil edilmemiştir. Fakat beş AB ülkesinde Otopark Ücretlerinden KDV alınmaktadır. Bu ülkeler Belçika %12, Avusturya %13, Portekiz %13, İrlanda %13,5 ve Lüksemburg %14 oranlarında Otopark Ücretlerine KDV uygulamaktadırlar.

2.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde ÖTV Uygulamaları

Tüketim vergileri genel tüketim vergileri ve özel tüketim vergileri olarak sınıflandırılmaktadır. Özel tüketim vergilerinin (ÖTV), genel tüketim vergilerine oranla daha eski bir geçmişi bulunmaktadır.

ÖTV tuz, çay, şeker içki, sigara vb. mallar üzerine konulan ve halk tarafından büyük tepkiler gören vergi türüdür (Şin, 2016: 279).

Tek Pazar hedefinin oluşumuyla birlikte, ÖTV'nin yapısal uyumlaştırılması gerekliliği 1992 yılında kabul edilen bir dizi direktifle kabul edilmiştir. ÖTV'nin yapısı, uygulanma yöntemleri ve uygulanma alanları ile ilgili olarak uygunluk sağlanmış olsa da, oranlar konusunda tam bir uyumlaşma sağlanamamıştır. Burada kabul edilen yaklaşım, AB sınırları içindeki gümrük seviyeleri arasındaki farklılıklar göz önünde tutularak, çeşitli ürünler için minimum vergi seviyeleri belirlenip uygulanan vergi oranlarında tam bir uyumlaştırma yerine, oranların birbirine yakınlaştırılma politikasıdır (Çetinkol, 2013: 64).

Yatay Direktif ise; ÖTV ile ilgili genel düzenlemeleri getirmekle birlikte madeni yağlar, alkol, alkollü içkiler ve işlenmiş olan tütün ürünlerine uygulanacak vergi oranlarını düzenlemektedir. Petrol ürünleri, alkollü içkiler ve tütün ürünlerine verginin nasıl uygulanacağını konu alan bu direktifler Yapı Direktifleri olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı şekildeki ürünlere uygulanacak vergi oranlarını uyumlaştıran direktiflere ise Oran Direktifi denilmektedir (Çetinkol, 2013: 64).

AB'de ÖTV 19.10.1992 yılında çıkan direktif ile birlikte üç temel ürün üzerinden vergi alınması kararına bağlanmıştır. Bunlar; *"Madeni yağlar (petrol ürünleri), Alkollü içkiler ve Tütün"* 'dür (Bilici, 2018: 110).

AB sınıflandırmada kolaylık olması sebebiyle ürünleri beş grupta incelemektedir. Bu gruplar ise aşağıdaki şekildedir (Mezararkalı ve Atsan, 2015: 4):

- Sigara,
- Sigara dışındaki tütün ürünleri,
- Petrol ürünleri, enerji ürünleri,
- Bira-şarap,
- Bira ve şarap dışarısında kalan alkollü ürünlerdir.

AB'ye üye ülkelerden bazılarında ise bu beş grup dışında kalan ürünlerden ÖTV alındığı görülmektedir. Bunlar (Bilici, 2018: 111):

- "Almanya'da; tuz, kahve, çay, şeker, aydınlatma cihazları, ampuller,
- İtalya'da; kahve, kakao, kibrit, şeker ve bazı tohum yağları,
- Fransa'da ve Hollanda'da şeker,
- Belçika'da kahve ve şeker,
- Lüksemburg'da kahve,
- Danimarka'da; kahve, çay, çikolata ve şekerleme ürünleri,

- Yunanistan’da malt üzerinden alınan ÖTV’dir.”

AB ülkeleri aşağıdaki durumlarda ÖTV’den muaf tutulmaktadır (European Union, Excise Duty Council Directive 2008/118/EC):

- Diplomatik veya konsolosluk ilişkileri bağlamında,
- Ev sahibi üye ülkenin kamu makamları tarafından tanınmış olan uluslararası kuruluşlar ile ilgili muafiyet,
- NATO ülkeleri silahlı kuvvetler üyelerinden başka bir ülkede görev yapan personellere yönelik muafiyet,
- 16 Ağustos 1960 tarihli Güney Kıbrıs Rum Kesimi Rum Kesimi ile ilgili Kuruluş Antlaşması uyarınca Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nde görev yapan Birleşik Krallığın silahlı kuvvetleri ile ilgili muafiyet,
- KDV’den muaf olması durumunda, böyle bir anlaşmaya izin verilmesi veya yetki verilmesi şartıyla, üçüncü ülkeler veya uluslararası kuruluşlarla yapılan bir anlaşma uyarınca tanınan muafiyetlerdir.

Tablo 3. AB’de Uygulanması Zorunlu Minimum Tüketim Vergileri

Ürünler	Verginin Uygulanacağı Değer -Miktar	Minimum Vergi Oranı
Sigara	Perakende Satış Fiyatı	%60 (1000 Sigara İçin En Az 90 Euro)
Sarmalık İnce Tütün	Perakende Satış Fiyatı	%48 (Kilogram Başına 60 Euro)
Purolar	Perakende Satış Fiyatı	%5 (1000’de Veya Kilogram Başına 12 Euro)
Diğer Sigara İçilen Tütünler	Perakende Satış Fiyatı	%20 (Kilogram Başına 22 Euro)
Yakıt		
Kurşunlu Benzin	1000 Litre Başına Euro	421 Euro
Kurşunsuz Benzin	1000 Litre Başına Euro	359 Euro
Gaz Yağı (İtici Güç, Özel)	1000 Litre Başına Euro	330 Euro
Gaz Yağı (Ticari-Sınai)	1000 Litre Başına Euro	21 Euro
LPG (İtici Güç- Özel)	1000 Kilogram Başına Euro	125 Euro
Doğal Gaz (İtici Güç- Özel)	Brig Gros Calori Başına	2,60 Euro
LPG (Ticari- Sınai)	1000 Kilogram Başına Euro	41 Euro
Doğal Gaz (Ticari- Sınai)	Brig Gros Calori Başına	0,3 Euro
Elektrik	KW	0,5 - 1 Euro
Kömür	Brig Gros Calori Başına	0,15 - 0,3 Euro
Bira	Derecesi Başına Hektolitire veya Derecesi Başına Hektolitire Alkol	0.748 Euro 1, 87 Euro
Şarap	100 Litre Başına	0 Euro
Saf Alkol	Hektolitire Saf Alkol	550 Euro

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

Tablo 3’te AB ülkelerinin zorunlu olarak uygulamış oldukları özel tüketim vergileri yer almaktadır. AB enerji ve elektrik ürünlerinde ticari – sınai veya ısınma – ısıtma amaçlı tüketim olarak ayrıştırıldığı görülmektedir. Bu durum karşısında yakıtlar ticari veya sınai kullanımda ısınma veya ısıtma

amaçlı kullanılan elektrik veya enerji ürün tüketimi minimum seviyelerden az olmamak kaydıyla ÖTV'ye tabii tutulmaktadır (Güran, 2005: 273). ÖTV ile ilgili çıkartılan direktiflerde minimum vergi oranı veya miktarı belirlenmesinde ise üye ülkeler arasında farklılıkların azaltılması amaçlanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3 genel olarak incelendiğinde şarap üzerinden herhangi bir ÖTV alınmadığı görülmektedir. Fakat şarap ithalata dayalı tüketim olduğu için İsveç, İrlanda Finlandiya, İngiltere gibi üye ülkeler şarabın satışları üzerinden ÖTV almaktadır (Bilici, 2018: 113).

3. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DOLAYSIZ VERGİLER

Dolaysız vergiler vergi mükellefi tarafından vergisi ödenen gelir ve servet üzerinden alınan vergilerdir. Bu vergiler Gelir Vergisi, kurumlar vergisi ve yerel bazı vergilerden oluşmaktadır. Avrupa Birliği'nin işleyişine ilişkin Antlaşma 'da yer alan hükümlerde dolaysız vergilerin uyumlaştırması konusu açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte dört temel özgürlüğü engellediği aşamada ülkeler bu vergi türlerinde uyumlaştırmaya gitmeleri gerekmektedir. Bu temel özgürlükler ise; kişiler, mallar, sermayeler ve hizmetlerden oluşmaktadır. Birlik dolaysız vergilerin uyumlaştırılması konusunda ilerleme kaydedememiş ancak kurumlar vergisi alanına daha fazla odaklanma yaşamışlardır.

Dolaysız vergiler alanında, gelir ve kurumlar vergisinde her ülke kendi sosyoekonomik koşullarını dikkate alarak vergi tarifelerini düzenlemektedir. Özellikle Birliğe üye ülkeler kurumlar vergisi alanında şirketler ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Bu düzenlemeler ile yerli şirketlerin yabancı şirketlere göre daha avantajlı konuma geçmeleri ayrımcı vergileme yasağı getirilerek engellenmeye çalışılmıştır (Mezararkalı, 2013: 87).

Dolaysız vergilerin toplam vergi hasılatı içindeki payının dolaylı vergilere oranla yüksek olması ülkeler açısından istenilen durumdur. Çünkü dolaysız vergilerde bireyin ödeme gücüne göre vergileme ilkesi uygulanmakta ve adil bir vergileme sistemi oluşmaktadır.

2010 -2017 yılları arasında AB ülkelerinde toplanan dolaysız vergi hasılatının toplam vergi hasılatları içindeki payları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. 2010-2017 Dönemi AB Ülkeleri Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payları (%)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	33,2	33,3	33,6	34,0	33,9	34,2	34,2	34,3
AB-19	30,8	31,2	31,7	32,2	31,9	32,2	32,3	32,6
Belçika	37,3	37,9	38,1	39,1	39,2	38,8	38,5	39,5
Bulgaristan	19,5	19,1	18,4	18,9	19,9	19,5	19,4	20,4
Çek Cumhuriyeti	20,8	20,7	20,3	20,6	21,6	21,2	21,8	21,8
Danimarka	63,8	63,7	64,2	65,7	68,2	66,4	65,3	65,4
Almanya	29,4	30,2	31,1	32,0	32,1	32,4	33,0	33,3
Estonya	19,8	19,9	20,8	22,7	23,0	23,4	22,4	22,1
İrlanda	42,6	43,8	45,5	44,8	44,8	46,0	45,8	46,1
Yunanistan	26,1	27,8	30,4	29,6	27,2	26,6	26,7	26,1

İspanya	31,0	31,7	33,0	32,6	31,9	31,7	31,4	31,6
Fransa	27,4	28,1	28,9	29,3	28,9	29,0	28,7	29,0
Hırvatistan	18,4	18,2	17,6	17,9	17,1	16,4	17,2	16,6
İtalya	34,6	34,4	34,4	35,1	34,1	34,3	35,4	34,8
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	29,5	31,8	31,2	32,7	30,8	29,8	28,8	27,6
Letonya	26,0	25,8	26,4	26,4	26,3	26,2	27,1	27,6
Litvanya	16,3	16,0	17,9	18,4	18,3	18,8	19,0	18,2
Lüksemburg	38,3	37,7	37,4	37,4	36,6	38,9	39,9	40,3
Macaristan	21,1	17,2	17,7	17,4	17,8	18,0	19,0	19,4
Malta	39,0	39,3	40,9	42,3	42,3	42,3	43,4	44,0
Hollanda	31,6	30,3	28,7	28,3	29,1	31,1	30,7	33,4
Avusturya	30,9	31,0	31,3	32,0	32,3	32,9	30,8	31,1
Polonya	21,3	21,2	21,8	21,1	21,3	21,4	21,3	21,5
Portekiz	28,0	29,3	28,8	33,5	32,1	31,5	30,0	29,4
Romanya	21,9	21,5	20,9	21,7	22,6	23,6	24,9	24,4
Slovenya	21,7	21,4	20,4	19,2	19,7	19,8	20,5	20,7
Slovakya	20,1	20,1	20,6	21,1	22,1	22,9	22,7	22,3
Finlandiya	38,4	38,2	37,2	37,9	38,1	38,5	38,0	39,3
İsveç	42,0	41,5	40,9	41,5	41,8	42,6	42,5	42,7
Birleşik Krallık	44,7	43,9	42,7	42,7	42,2	42,3	42,5	42,6

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

2017 yılında Birliğe üye ülkelerde dolaysız vergilerden elde edilen vergi gelirinin toplam vergi gelirleri içerisindeki en yüksek oran %65,4 ile Danimarka'ya aittir. İrlanda %45,8 ile Malta ise %44 oranlarıyla Danimarka'yı takip etmektedir. Danimarka, İrlanda ve Malta gibi dolaysız vergi hasılatının fazla olduğu Avrupa ülkelerinde vergi adaletinin de yüksek olduğu söylenebilmektedir. 2017 yılında dolaysız vergilerden elde edilen gelirin toplam vergi gelirleri içerisinde en düşük paya sahip ülke ise %16,6 oranıyla Hırvatistan'dır (Tablo 4).

2010-2017 yılları arasında Birliğe üye ülkelerin dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payları incelendiğinde istikrarlı olduğu görülmektedir. AB28 ortalaması ise 2017 yılında %34,3 oranına sahiptir (Tablo 4).

3.1. Avrupa Birliği'nde Gelir Vergisi

Gelir Vergisi ile ilgili genel bir tanım yapmak gerekirse gerçek kişilerin gelirlerini konu alan kişisel, genel ve dolaysız vergi türüdür. Bu vergi türünün kişisel olmasının sebebi, mükellefin kişisel ve ailevi durumu ile çeşitli öznel koşulların dikkate alınmasıdır. Genel ve dolaysız olması ise, vergiye tabi gelir elde eden gerçek kişileri ele almasından kaynaklı olup, kanun koyucu tarafından bu verginin başkasına yansıtılamamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Gelir Vergisinin kaynağının gelir olmasının yanında diğer vergi türlerinden ayrılmasının asıl sebebi, konusu ve matrahının da gelir olmasındandır(Oktar, 2016: 1).

Kişisel Gelir Vergisi, hem emeğin hem de sermayenin serbest dolaşımını etkileyecek niteliktedir. Söz konusu olan Gelir Vergisinin uyumlaştırmaya dâhil edilmemesinin nedeni ise, üye ülkelerin buna direnmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Gelir Vergisini devletler, geliri yeniden dağıtmak için kullanmaktadır (Tokatlıoğlu, 2005). Gelir Vergisine ilişkin yapılan çalışmalar ise, tasarruf vergileme, emeklilik kesintilerinde vergileme, temettülerin vergilendirilmesi ve çifte vergilendirmeyi engellemeye yöneliktir (Altunay, 2010: 102).

AB'ye üye ülkelerin Gelir Vergisi uygulamaları söz konusu olduğunda, ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar rekabet bozucu nitelikte olabilmektedir. Bunun sebebi ise dolaylı vergilerin bir hayli çok olması ve ülkelerin vergi gelirlerini azaltmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum da haksız rekabet söz konusudur (Cavlak ve İnce 2015: 14). Bu farklılıklara örnek verecek olursak indirim ve istisnaları söylemek mümkün olacaktır. Bunlar ülkeden ülkeye farklılık göstereceğinden dolayı bu alanda uyumlaştırmaya üye ülkeler yanaşmamaktadır (Mezararkalı ve Atsan: 2015: 5).

Birlik genel olarak kişisel Gelir Vergisi konusunda kadın – erkek eşitliği üzerinde durmuş olup evli çiftler arasında tarafsız olunması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Birliğe üye ülkeler kendi bütçe ve vergi politikaları çerçevesinde bu vergi türünü düzenlemekte fakat sermaye akımlarını dikkate alması zorunluluğu bulunmakta olup birbirlerinden fazla bağımsız hareket edememektedirler (Saraçoğlu, 2006: 59).

Tablo 5. 2010-2019 Dönemi AB Ülkelerinde Gelir Vergisi Oranları (%)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
AB-28	38,5	38,4	38,7	39,2	39,2	39,0	38,9	39,0	39,0	39,4
AB-19	39,7	40,6	41,1	42,3	42,3	42,0	42,0	42,3	42,6	43,2
Belçika	53,7	53,7	53,7	53,8	53,8	53,7	53,2	53,2	53,2	53,1
Bulgaristan	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Çek Cumhuriyeti	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Danimarka	55,4	55,4	55,4	55,6	55,6	55,8	55,8	55,8	55,9	55,9
Almanya	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5
Estonya	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
İrlanda	47,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0
Yunanistan	49,0	49,0	49,0	46,0	46,0	48,0	48,0	55,0	55,0	55,0
İspanya	43,0	45,0	52,0	52,0	52,0	45,0	45,0	43,5	43,5	43,5
Fransa	45,4	46,6	50,3	50,3	50,3	50,2	50,2	50,2	51,5	51,5
Hırvatistan	50,2	47,2	47,2	47,2	47,2	47,2	47,2	42,5	42,5	42,5
İtalya	45,2	47,3	47,3	47,3	47,8	48,8	48,8	47,2	47,2	47,2
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	30,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Letonya	26,0	25,0	25,0	24,0	24,0	23,0	23,0	23,0	31,4	31,4
Litvanya	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	27,0
Lüksemburg	39,0	42,1	41,3	43,6	43,6	43,6	43,6	45,8	45,8	45,8
Macaristan	40,6	20,3	20,3	16,0	16,0	16,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Hollanda	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	51,8
Avusturya	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Polonya	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0
Portekiz	45,9	50,0	49,0	56,5	56,5	56,5	56,5	56,2	53,0	53,0

Romanya	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	10,0	10,0
Slovenya	41,0	41,0	41,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Slovakya	19,0	19,0	19,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Finlandiya	49,0	49,2	49,0	51,1	51,5	51,6	51,6	51,4	51,1	51,1
İsveç	56,6	56,6	56,6	56,7	56,9	57,0	57,1	57,1	57,1	57,2
Birleşik Krallık	50,0	50,0	50,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

Tablo 5'te AB ülkelerinde uygulanan kişisel Gelir Vergisi oranları yer almaktadır. Refah seviyesinin bir hayli yüksek olduğu İsveç'in Gelir Vergisi'nde %57 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Gelir Vergisi oranı yüksek olan diğer ülkeler ise; Danimarka(%55,9) ve Yunanistan(%55)'dir.

En düşük Gelir Vergisi'ne sahip ülkeler ise %10'oranla Bulgaristan ve Romanya'dır. Fakat Romanya son iki yılda Gelir Vergisi oranını düşürmüş olup 2010-2017 yılları arasında Gelir Vergisi oranı %16 civarında seyretmiştir. Litvanya'nın ise, 2019 yılında Gelir Vergisi oranını yükselttiği görülmektedir. AB'ye üye 28 ülkenin uygulamış olduğu vergi oranları ortalamasının yaklaşık %40 olduğu görülmektedir (Tablo 5).

3.2. Avrupa Birliği'nde Kurumlar Vergisi

Dolaylı vergilerin aksine doğrudan vergilerin AB kapsamında uyumlaştırılmasına gerek duyulmamıştır. Fakat AB'nin kuruluşundan bu yana şirket vergilendirmesinin, iç piyasanın tam anlamıyla kurulması ve tamamlanması için önemli bir unsur olduğu dikkat çekmektedir.

1962 yılında Neumark Raporu ve 1970 yılında Tempel Raporu gibi çalışmalarla Kurumlar Vergisi'nin sınırlı da olsa uyumlaştırılması gerektiği görüşü ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda kar payları üzerinde çifte vergilendirmenin azaltılması gerektiği sonucuna varılmıştır. 1990 yılında toplanan Avrupa Komisyonu, Kurumlar Vergisi'ndeki farklılıkların iç pazardaki yatırım kararlarını ve rekabeti etkileyip etkilemediğinin araştırılması için Hollanda Maliye Bakanı Onno Rubing'in başkanlık ettiği bağımsız uzmanlardan oluşan bir komite kurmuştur. 1992 yılında komite tarafından hazırlanan Rubing Raporu'nda çifte vergilendirme ve vergi kaçakçılığının önlenmesini ve etkili bir vergilendirmenin sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu rapor Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olup Rubing raporunda yer alan somut tekliflerin bazılarında çok az da olsa ilerleme kaydedilmiştir.

2001 yılının Ekim ayında toplanan Avrupa Konseyi şirket vergilendirmesi ile ilgili planlar sunmuş olup, iç pazarda ve sınır ötesi ticarete bireysel vergi engellerinin kaldırılması için adımlar atmıştır. Bununla birlikte Konsey uzun vadede Avrupa Şirketlerinin AB çapında karları üzerinden tek bir konsolide taban kullanılması gerektiğine karar kılmıştır (European Union, Company Tax).

Tablo 6. 2010-2019 Dönemi AB Ülkelerinde Uygulanan Kurumlar Vergisi Oranları (%)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
AB-28	23,2	23,0	22,9	23,2	22,9	22,8	22,5	22,2	21,9	21,7
AB-19	24,5	24,3	24,3	25,0	24,7	24,6	24,3	24,6	24,1	23,9
Belçika	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	29,6	29,6

Bulgaristan	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Çek Cumhuriyeti	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Danimarka	25,0	25,0	25,0	25,0	24,5	23,5	22,0	22,0	22,0	22,0
Almanya	29,5	29,6	29,6	29,6	29,7	29,8	29,8	29,9	29,9	29,9
Estonya	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
İrlanda	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Yunanistan	24,0	20,0	20,0	26,0	26,0	29,0	29,0	29,0	29,0	28,0
İspanya	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Fransa	34,4	36,1	36,1	38,0	38,0	38,0	34,4	44,4	34,4	32,0
Hırvatistan	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	18,0	18,0	18,0
İtalya	31,4	31,4	31,3	31,3	31,3	31,3	31,3	27,8	27,8	27,8
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	10,0	10,0	10,0	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Letonya	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	20,0	20,0
Litvanya	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Lüksemburg	28,6	28,8	28,8	29,2	29,2	29,2	29,2	27,1	26,0	24,9
Macaristan	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	10,8	10,8	10,8
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Hollanda	25,5	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Avusturya	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Polonya	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Portekiz	29,0	29,0	31,5	31,5	31,5	29,5	29,5	29,5	31,5	31,5
Romanya	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Slovenya	20,0	20,0	18,0	17,0	17,0	17,0	17,0	19,0	19,0	19,0
Slovakya	19,0	19,0	19,0	23,0	22,0	22,0	22,0	21,0	21,0	21,0
Finlandiya	26,0	26,0	24,5	24,5	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
İsveç	26,3	26,3	26,3	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0	21,4
Birleşik Krallık	28,0	26,0	24,0	23,0	21,0	20,0	20,0	19,0	19,0	19,0

Kaynak: European Commission, Taxations and Customs Union.

Tablo 6’da AB ülkelerinde 2010-2019 yılları arasında uygulanan Kurumlar Vergisi oranları yer almaktadır. AB ülkelerinin her birinin sermaye hareketleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bu yüzden Tablo 9’da yer alan Kurumlar Vergisi oranları da her ülkede farklıdır. Buna göre 2019 yılı itibarıyla %35 ile en yüksek Kurumlar Vergisi uygulayan AB ülkesi Malta olurken, Fransa ise %32’lik oran ile en yüksek Kurumlar Vergisi uygulayan ikinci ülkedir. Ayrıca tablo incelendiğinde Fransa’da 2010-2019 yılları arasında Kurumlar Vergisi oranlarında ciddi değişiklikler olduğu görülmekte ve 2017 yılında ülkesinde en yüksek Kurumlar Vergisi oranını (%44) uygulamaktadır.

Bu tabloya göre en düşük Kurumlar Vergisi oranı uygulayan ülkeler %10 oranıyla Bulgaristan ve %10,8 oranıyla Macaristan’dır. 2019 yılı AB-28 ortalaması incelendiğinde oranın %21,7 olduğu görülmektedir. 2010 yılındaki ortalama oran %23,2 iken bu seviye %1,5 oranında azalma göstermiştir.

AB ülkelerinin Tek Pazar hedefinin gerçekleşmesi için sermayenin serbest dolaşımının sağlanması gerekmektedir. Bunun sonucunda Kurumlar Vergisi yakınlaştırma çalışmaları hız kazanmıştır. 1985 yıllarından bu yana %10 -%50’lerde olan Kurumlar Vergisi oranları 2000 yılında Lizbon Stratejisi ile Avrupa ülkeleri Kurumlar Vergisi oranlarını birbirlerine yakınlaştırmışlardır.

4. SONUÇ

Bir ÷lkede uygulanan vergi politikası, o ÷lkenin ekonomik bağımsızlığının oluşmasında etkili olan en önemli yapı taşlarından birisidir. Yani bir ÷lkenin uygulamış olduğu vergi politikası o ÷lkenin ekonomik politikalarıyla doğru orantılıdır. AB'nin ortak politikaları arasında en önemlisi şüphesiz ki vergi politikalarıdır. Fakat AB'de ortak bir vergi politikası uygulanmamakta olup o ÷lkenin yetki sınırlarına bırakılmaktadır. AB'nin bütünleşmeye başladığı andan itibaren yapılan bütün antlaşmalara vergi konuları dahil edilmiştir. AB'nin vergi politikaları ve vergilendirme ile ilgili hükümler ilk olarak Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nda yer almıştır. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle Roma Antlaşması'nda yer alan bazı hükümler değiştirilerek Avrupa Birliği'nin işleyişine ilişkin Antlaşma olarak yeniden adlandırılmış ve vergi ile ilgili yeni düzenlemelere yer verilmiştir. Bu antlaşma ile dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasının yanı sıra dolaysız vergilerde de uyumlaştırmanın gerekli olduğu takdirde yapılmasını, çifte vergilendirmenin önlenmesi gerektiğini, gümrük vergilerinin kaldırılıp Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmasını ve eř etkili vergilerin kaldırılması gibi konularda hemfikir olunmuştur. Bu antlaşma çerçevesinde vergilendirme konusunda getirilen hükümlerle Birliğe üye ÷lkelerin, ekonomisini güçlendirmek, ticarete adaleti sağlamak ve Birlik ÷lkelerinin birbiriyle ticaretini kolaylaştırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca AB, 2002 yılında tek para sistemini benimseyerek AB Ekonomik ve Parasal Birlik hedeflerini de içine alarak, bu hedeflere ulaşmada vergilendirme alanında gerekli uyumlaştırmaların yapılması ile çözüleceği kanaatine varmışlardır.

Birliğe üye ÷lkelerin ekonomik ve sosyal yapılarındaki farklılıklar vergi politikalarında ve vergi oranlarında tam benzerlik göstermelerini engellemektedir. Bu nedenle Birlik vergi uyumuna gitmesi gerektiği kanısına varmıştır. AB vergi uyumu ile genellikle vergilemedeki farklılıkları ortadan kaldırarak Tek Pazar içerisinde haksız rekabeti engellemeyi amaçlamaktadır. AB'ye üye ÷lkeler vergilendirme alanında uyumlaştırma faaliyetlerini dolaylı vergiler alanında yoğunlaştırmıştır. Bunun sebebi ise dolaylı vergilerin mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını doğrudan etkilemesidir. Dolaylı vergilerde uyum çalışmalarının çoğunlukla KDV üzerinde olduğu gör÷lmektedir. Dolaysız vergileme alanında ise çok fazla uyumlaştırma yoluna gidilmemiştir. Dolaysız vergilerin bazı yönleri uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bunlar içerisinde yer alan çifte vergilendirme ve uluslararası ekonomik faaliyetler örnek gösterilebilir. Ayrıca dolaysız vergilerde şirket vergilendirmesi alanında Gelir Vergisine oranla daha fazla uyum sağlanmıştir.

Bu çalışma ile AB ÷lkelerinde uygulanan dolaylı ve dolaysız vergiler incelenmiş olup 28 ÷lkeyi içine alan bu büyük birliğin vergi yapılarını birbirlerine yakınlaştırma aşamaları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda AB ÷lkelerinde uygulanan vergi oranlarına ve vergi sistemlerine yer verilmiştir. AB'de dolaylı vergilerin 2017 yılı toplam vergi gelirleri içindeki payının da %34,7 olduğu gör÷lmektedir. Bu oran azımsanmayacak kadar fazladır. AB'nin en fazla dolaylı vergilerden uyumlaştırmaya gittiği vergi türü

KDV'dir. AB28'in KDV'sinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 2017 yılında %18,1'dir. AB KDV istisnalarının eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda olduğu görülmüştür. AB KDV Direktifinde yer alan ithalatta varış ülkesinde vergileme ilkesine tabii tutulmuş olup AB KDV Tüketim Tipi modelini benimsemiştir. AB KDV'sinde ise indirilmiş oran %5 ve standart oran %15 olmak üzere ikili oran yapısına sahiptir.

AB'de 2017 yılında ÖTV gelirin toplam vergi gelirleri içindeki payı %28,3 olduğu görülmüştür. AB için ÖTV'de, KDV istisnalarında olduğu gibi ihracat istisnaları, diplomatik istisnalar ve diğer istisnalar da bulunmaktadır. AB ÖTV kapsamında oran yapısı ise spesifik (miktar) esasa dayanmaktadır.

Dolaysız vergilerde vergi yükümlüsünün kim olduğunun bilinmesinden dolayı, dolaylı vergilere oranla daha adaletli bir ortam oluşmaktadır. Bu sebepten ötürü gelişmiş ülkeler dolaysız vergi gelirlerinin, dolaylı vergi gelirlerine oranla daha ağırlıklı olmasını istemektedir. 2017 yılında AB28 ortalaması dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisinde payı %34,3 oranındadır. 2010-2017 yılları arasında Birliğe üye ülkelerin dolaysız vergilerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payları incelendiğinde istikrarlı olduğu görülmüştür. AB'ye üye ülkeler Gelir Vergisi alanında uyuma gitmemiş olup her ülke kendi kanunu oluşturmuştur. Bunun sebebi ise her devletin kişisel Gelir Vergisini, gelirin tekrardan dağıtımını için kullanmak istemesidir. Gelir Vergisi ile ilgili olarak Birlik genel anlamda; çifte vergilendirme, tasarruf vergilendirme, kar payı vergilendirmesi ve emeklilik kesintileri üzerine çalışmalar yapmıştır. Dolaylı vergilerin aksine dolaysız vergilerde Avrupa Topluluğu kapsamında uyumlaştırmaya gerek duyulmamıştır. Fakat Birliği'n kuruluşundan bu yana ülkeler şirket vergilendirmesini, iç piyasanın tam anlamıyla kurulması ve tamamlanması için önemli bir unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Ülkeler için uygulanan Kurumlar Vergisi oranları bir hayli önem arz etmektedir. Çünkü Kurumlar Vergisi oranı ile ülkeler sermaye ve yatırımları ülke sınırları içine çekmektedir.

Çalışma bütün olarak ele alındığında AB vergi sisteminde dolaylı ve dolaysız vergilerin yapısı incelenmiş ve AB ülkelerinin vergi oranlarına, vergi sistemlerine yer verilmiştir. AB ülkelerinin genel itibarıyla dolaysız vergilerden elde ettiği gelirin, dolaylı vergi gelirlerine göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Birliğe üye ülkelerin daha çok dolaylı vergiler alanında uyumlaştırmaya gittiğini, dolaysız vergiler alanında ise ulusal çıkarlarına göre hareket ettikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Altunay, E. (2010), Avrupa Birliği Vergi Politikası ve Türkiye'nin Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi. Bütçe Dünyası Dergisi, 2(34): 93-110.
- Bilici, N. (2018), Avrupa Birliği ve Türkiye 2 (7. Baskı): Savaş Yayınevi, Ankara.
- Bilici, N. (2018), Türk Vergi Sistemi (42. Baskı): Savaş Yayınevi, Ankara.
- Cavlak, H. ve İnce, B. (2015), AB Rekabet Politikasının Vergi Uyumlaştırmasına Etkisi. IAAOJ Social Science, 3(1):1-18.
- Çetinkol, G. (2013), Türk Vergi Sisteminin Avrupa Birliği Vergi Sistemine Dolaylı Vergiler Bakımından Uyumlaştırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- European Commission (2018), Taxation Trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland and Norway.
- European Commission (2019), “Taxation and Customs, Economic Analysis of Taxation”, https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/economic-analysis-taxation/data-taxation_en , (03.04.2019).
- European Union (2006), “On The Common System of Value Added Tax”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006L0112> (06.04.2019).
- European Union (2008), Excise Duty Council Directive 2008/118/EC, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1456138665149&uri=CELEX:02008L0118-20140101> , (03.04.2019).
- European Union (2019), “Company Tax”, https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/overview_en , (06.04.2019).
- European Union (2019), “Taxation VAT Exemptions”, https://europa.eu/youreurope/business/taxation/vat/vat-exemptions/index_en.htm#shortcut-2-vat-exemptions-for-small-enterprises, (02.04.2019).
- European Union (2019), “Taxation VAT Rules and Rates”, https://europa.eu/youreurope/business/taxation/vat/vat-rules-rates/index_en.htm , (03.04.2019).
- Güngör, K. (2001), Avrupa Birliği’nde Vergi Uyumlaştırması ve Vergi Uyumlaştırma Politikası. Maliye Dergisi, (136): 55.
- Güran, M. C. (2005), Avrupa Birliği’nde Özel Tüketim Vergilerinin Uyumlaştırılması Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1): 261-286.
- İktisat Akademisi (2002). AB Bütçe Vergi Reformu Ve Türkiye’nin Birlik Bütçesine Etkisi. http://www.akademiktisat.net/calisma/ab_tr/ab_butce_vergi_fihan.htm , (13.05.2019).

- Karluk, R. (2005), Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Mezararkalı, P. ve Atsan, T. (2015), Avrupa Birliği Vergi Politikası İle Türk Vergi Sisteminin Uyumlaştırılması Ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Uygulanan Vergiler. The Second International Conference in Economics (EconWorld 2015), 1-10.
- Mezararkalı, P.(2013), Avrupa Birliği Vergi Politikası ile Türk Vergi Sisteminin Uyumlaştırılması Üzerine Bir Çalışma, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Official Journal of the European Union (2006). "EU Directive on Value Added Tax", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006L0112&from=en#d1e1605-1-1> , (02.04.2019).
- Oktar, A. (2016), Türk Vergi Sistemi (2. Baskı): Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Saraçoğlu, F. (2006), Avrupa Birliği'nde Vergi Uyumlaştırma Süreci ve Türkiye (1. Baskı): Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- Şenyüz, D. Yüce, M. ve Gerçek, A. (2018), Türk Vergi Sistemi (16. Baskı): Ekin Basım Dağıtım Yayınları, Bursa.
- Tokatlıoğlu, Y. (2005), Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 10: 46-72.
- Yıldız, H. (2006), Avrupa Birliği Vergi Politikası ve Vergi Uyumlaştırma Çalışmaları. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(3-4): 549-569.

ALTIN ORDA HANLIĞI'NIN SÜKÛTUNA KADAR KARADENİZ'İN KUZEYİNDE TÜRKLER

Ayşe AYÇİÇEK¹

ÖZ: Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafya tarihin her döneminde Türklerin yoğun şekilde varlıklarını sürdürdükleri bir coğrafya olmuştur. Türkistan'dan batıya doğru göç eden Türkler Hazar Denizi'nin kuzeyi ile İdil-Ural arasındaki sahaya yerleşimler göstermişlerdir. Karadeniz'in kuzeyindeki bu düzlükler Türkler için yaşamaya en elverişli coğrafya olmuştur. Kimmerlerin Türk oldukları kabul edildiği varsayıldığında Karadeniz'in kuzeyindeki Türk varlığını M.Ö. 7. yüzyıla kadar götürebilmekteyiz. Kimmerlerden sonra İskit, Avrupa Hunları, Hazarlar, Kıpçaklar, Altınordu, Kırım Hanlıkları gibi tarihin en kadim toplumu olan Türklerin devamlılığı görülmektedir. Özellikle Hunlardan sonra bölgedeki Türk varlığını kronolojik bir şekilde kesintisiz olarak takip edebilmekteyiz. Rusların varlığının etkili olmaya başladığı dönemlerde başka bölgelere Türklerin göçleri mevcut olsa bile Kırım gibi bazı önemli mevkilerden Türkler geri çekilmemişlerdir. Bizans için de son derece önemli olan Karadeniz'in kuzeyi Hazarlar döneminde uzun yıllar süren çekişmelere sahne olmuştur. Peçenekler de bir dönem Kıpçak Bozkırlarını ele geçirmişse de 11. yüzyıldan sonra Kıpçakların hâkimiyetine geçtiği görülmektedir ve böylece Bizans'ın bölgedeki etkinliği azalmıştır. Bütün bunların yanı sıra Karadeniz'in kuzeyi ile Selçuklular da ilgilenmiş ve özellikle Kırım başta olmak üzere bu coğrafyalara seferler düzenlemişlerdir. Ancak 1240 yılından sonra Cengiz Han'ın devletinin hâkimiyetinin yoğun şekilde varlığı görülmektedir. Özellikle Altın Orda Hanlığı, Kırım ve çevresindeki Türklüğün temsilciğinin en önemli koruyucusu olmuştur. 18. yüzyıl sonunda Ruslar, Karadeniz'in kuzeyine inmek suretiyle buralarda 1500 yıl kadar sürmüş olan Türk hâkimiyetini ortadan kaldırmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Avrupa Hunları, Hazarlar, Kıpçaklar, Altın Orda, Kırım.

THE TURKS IN THE NORTH OF THE BLACK SEA UNTIL THE FALL OF THE GOLDEN HORDE KHANATE

ABSTRACT: The geography in the north of the Black Sea has been a geography where Turks have been extensively active in every period of history. Turks migrating from Turkestan to the west they settled in the area between the north of the Caspian Sea and İdil-Ural. These plains to the north of the Black Sea have been the most favorable geography for the Turks. If it is accepted that the Cimmerians were accepted as Turkishness, the Turkish presence in the northern part of the Black Sea was brought to life by BC VII. century. After the Cimmerians, the continuity of the Turks, the most ancient society in history such as Scythian, European Huns, Khazars, Kipchaks, Khanate of the Golden Horde and Crimean Khanates, is observed. Especially after the Huns, we can follow the Turkish presence in the region in a chronological manner without interruption. During the period when the presence of the Russians began to be effective, the Turks did not withdraw from some important positions such as Crimea, even if there were Turkish migrations to other regions. The northern part of the Black Sea, which is also very important for Byzantium, has been the scene of long years of conflict. Although the Pechenegs also conquered the Kipchak Steppes for a while, it was seen that after the 11th century, the Kipchaks were dominated and thus the effectiveness of Byzantium in the region decreased. In addition to all these, Seljuks were also interested in the north of the Black Sea and they organized flights to these regions, especially the Crimea. However, after 1240, the dominance of the state of Genghis Khan was observed to be intense. Especially Khanate of the Golden Horde was the most important protector of the representation of Turkishness in the Crimea and its environs. At the end of the 18th century, the Russians descended to the north of the Black Sea and abolished the Turkish rule that lasted for 1500 years.

KEYWORDS: European Huns, Khazars, Kipchaks, Golden Horde, Crimea.

¹ Doktora Öğrencisi, ayse006_53@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7308-1695>

1. GİRİŞ

Milattan yüzyıllar önce ve sonraları Karadeniz'in kuzeyine Orta Asya'dan birçok kavim gelmiş ve buralarda uzun zaman varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların çoğunun Ari kavimleri olduğu bilinmekle beraber aralarında Türk kökenli kavimlerin de olduğu muhakkaktır. Karadeniz'in kuzeyi sahasına gelen Türk kavimleri buraları kendilerine yurt edinmiş ve İdil boyu ile Tuna arasındaki saha 18. yüzyıla kadar Türk yurdu olarak kalmıştır.² (Kurat, 1972, s. 1)

M.Ö. 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da var olduğu bilinen Kimmerlerin 9. yüzyıldan itibaren bölgenin en güçlü unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan bazı değişikliklerden sebep Hun birlikleri tarafından anavatanlarından göçe zorlanmış ve bu süreçten dolayı batıya doğru bir göç dalgası başlamıştır. (Gumilev, 2000, s. 21)

Bunun neticesinde de Proto-Türkler olarak tanımladığımız Ural-Altay kökenli bozkır göçbelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler, (Karatay, 2003, ss. 144-165; Strzowski, 1974, ss. 1-118; Klyashtorny ve Sultanov, 2003, s. 50) MÖ. 2. binyıl başlarından MÖ. 8. yüzyıla kadar -merkez Kırım³ olmak üzere- Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde etkilerinin yüzyıllar boyunca hissedileceği yeni dönemin başlangıcına neden olacaktır. (Tarhan, 1984, s. 109; Tellioglu, 2005, s. 238) M.Ö. 8. yüzyılda başlayan ve takriben üç yüz yıl süren dönemde İskit akınları nedeniyle güneye ve batıya çekilerek Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkırı tamamı ile ele alan Kimmerler, bu bölgeyi hâkimiyetleri altına alan ilk göçebe kavim olmuştur. (Czeglédy, 1998, s. 13)

Doğu Avrupa'nın en eski halklarından olan (Boardman ve Edwards vd., (ed.). 2008, p. 557) Kimmerler'den sonra bölge tarihi aydınlatılmaya başlanmıştır. Ve bu konudaki ilk kayıtlar Karadeniz'in kuzeyindeki bölgenin Kimmer ülkesi manasına gelen Kimmeria adıyla bahsetmektedir. (Herodotus, 1991, s. 196) Kırım'daki Kerç Boğazı da Kimmerler'den kalma yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Arslan (Neşr.). 2005, s. 35)

Kimmerler'i bölgeden uzaklaştırıp ikinci olarak bölgeye yerleşen Türkistanlı topluluk olduğu kabul edilen İskitler, (Tellioglu, 2016, s. 3) M.Ö. Binyılın başlarında Çin'in batı sınırlarına yakın sahalarda yaşayan, fakat M.Ö. 8. yüzyılın başlarında meydana gelen Kavimler Göçü neticesinde batıya doğru itilmeleri (Necf ve Berdiyev, 2003, s. 66) Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar ile Güney Kafkasya ve Anadolu'daki etkileri yüzyıllar boyunca süreceği yeni bir dönem başlamasına neden olmuştur. (Minnas, 1970, p. 187) İskitler, M.Ö. 6. yüzyılda Güney Rusya'yı kendilerine yurt edinip M.Ö. 2. yüzyıla kadar tarih sahnesinde kalmayı başaran uzun ömürlü nadir milletlerden biridir. (Memiş, 1987, s. 61)

² İdil Yayık nehirleri üzerinden Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Kavimler Kapısı hakkında bkz. (Golden, 2002, ss. 68-233) Orta Asya'dan Doğu'ya nüfus akışının nedenleri hakkında bkz. (Karatay, 2004, s. 1)

³ Kırım, ilk çağlardan itibaren ana vatandan ayrılan Türklerin ilk yerleştiği yerlerdendir.

Hunların sıkıştırmasıyla batıya göç eden İskitler, M. Ö. 700'lü yıllarda Turgay bölgesi ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya gelmiş, (Grousset, 2006, s. 26) Azak Denizi⁴ çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde Ten ve Özü nehirlerinden Tuna nehrine kadar uzanan alan hâkim olmuştur. (Gumilev, 2000, s. 44) İskitler, Kırım ve çevresinde o derece etkili oldular ki, bazı ilkçağ coğrafyacıları bölgeyi İskitya adıyla anmış, (Strabon, 1969, ss. 25-35) Karadeniz'e gelen Yunan kolonicileri ise bölgeye İskitlerin yoğunluğundan sebep İskit Denizi demiştir.⁵ (Bijişkyan, 1969, s. 94) Aynı zamanda Atlı Kavimler Medeniyetinin önemli bir halkasını oluşturan İskitler,⁶ Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar çok geniş sahaya yayılmışlardır ve hatta Kafkaslardan Anadolu'ya dahası Mısır önlerine kadar ilerlemişlerdir.⁷ (Durmuş, 2008, ss. 1-5) Bunun sonucunda çeşitli kavimler tarafından tanınmışlar ve bunların yazılı belgelerinde adlarından bahsederek haklarında bilgiler verilmiştir.⁸ (Çay ve Durmuş, 2002, ss. 575-596) Ancak çeşitli nedenlerden dolayı Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetleri zayıflamıştır.⁹ Bütün bu süreçlerden sonra da Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda M.Ö. 2. yüzyılın başlarından sonra batıda Tuna nehri ve Karpatlara kadar yayılan Sarmatlar'ı görmekteyiz. İskit hâkimiyetine son vermeleriyle İskit ülkesi Sarmat ülkesi adını almıştır. Sarmatia'da, Sarmat genel adı altında görülen Yazığlar, Roksolanlar, Krali Sarmatlar, Ugorlar, Siraklar ve Alanlar pek çok topluluk ortaya çıkmıştır.¹⁰ (Durmuş, 2002, s. 972) M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasında Batı bozkırlarına hâkim olan Sarmatlar, yerlerini İskandinavya'dan gelen Gotlara bırakıncaya kadar bu bölgede siyasi birlik sağlamışlar, adeta doğudaki büyük Hun gücüne batıdaki boyların karşılığı olmuşlardır. (Karatay, 2004, ss. 1-70)

Karadeniz'in kuzeyinde Kimmer ve İskitlerden sonra Türk yerleşimleri Avrupa Hunları ile devam etmiştir. Asya Hun Devleti'nin dağılmasından sonra Batıya göç eden Hun kütleleri 4. yüzyıl

⁴ Azak Denizi eski kitaplarda "Buhayratü Manişt" şeklinde kullanılmaktadır. (Reinaud (Yay.). 1860, s. 64, 217, 389) Ramazan Şeşen, Pontus Gölü şeklinde tercüme etmiştir. Orijinal metinde ise بحيرة مانيطش şeklinde yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şeşen (Çev.). 2017, s. 192)

⁵ Koloniciler, M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren İskitlerin Kırım ve çevresinde Berezan, Olbia, Histria, Phangoria gibi ticari hayatın canlı olduğu şehirlere yerleşmeye başlamışlardır. Başlangıçta zorla bu bölgelerde etkili olmaya çalışsalar bile başarılı olamamışlardır ve ancak İskitlerle uzlaşma yoluna giderek tutunabilmişlerdir. Bu uzlaşma beraberinde getirmiş olduğu kaynaşma bir müddet sonra değişimleri de beraberinde getirmiş, İskitler bölgedeki Grek ve Slav unsurları arasında erimeye başlamıştır. Kıyı kesimlerinde bunlar yaşanırken bozkırlarda ise böyle bir durum söz konusu olmamış, buralardaki İskitler uzun süre kimliklerini korumuştur. Kırım ve çevresinde kurulan koloniler hakkında bkz. (Tsetskhladze (Neşr.). 2001; Tsetskhladze (Neşr.). 1998; Grammenos, 2003) Kolonicilerin İskitlerle uzlaşması konusu için bkz. (Solovyov, (Neşr.), 2007)

⁶ İskitlere "Bozkırların Kuyumcuları" denilmektedir. "Bozkır Hayvan Üslubu"nun en güzel ve zengin örneklerini yaratan insanlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tarhan, 2002, s. 908)

⁷ İskitlerin Doğu Anadolu ve çevresindeki hâkimiyetleri için bkz. (Durmuş, 1997, ss. 273-286) Kimmer ve İskitlerden elde edilen arkeolojik buluntular için bkz. (Bouzek, 2001, pp. 33-44)

⁸ Bir başka deyişle; eski dünyanın geçit halklarından biri olan İskitler tartışmalı yönleri ile beraber a) dış görünüşleri – antropolojik elementlere göre-: yassı ve eğri burun, geniş ve elmacık kemikleri çıkık, bedenin zayıf tüy örtüsü, yüz çizgilerinin sert oluşu, b) etnografik özellikleri: at besleyen, at sağan, at eti yiyen, kıymız yapan, c) defin ritüelleri: kurgan tipli mezarlar, atla ve silahlarla birlikte gömülme vb. kalıcı kültür özellikleri ile Avrupa ve İrani kavimlerden farklılaşan İskitler, d) dil verileri ile: ilah adları, şahıs adları, boy adları ve yer adları ile de Hint-Avrupalı değiller. Bütün yönleriyle Hin-Avrupa halklarından seçilen ve onlara yabancı olan İskitler zorla Hint-Avrupalılarla akraba edilmeye çalışılmaktadır. Atlı bozkır kavmi olan İskitlerin bırakmış oldukları sosyal, iktisadi, dini, askeri ve sanat ve kültürel alanlardaki etkileri için bkz. (Bayat, 2005, ss. 1-10)

⁹ İskitlerin yıkılış nedenleri hakkında bkz. (Durmuş, 2008, ss. 199-214; Gumilev, 2002, s. 61; Janos, 1950, p. 9)

¹⁰ Sarmatlar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. (Czeglédy, 1999, s. 158; Durmuş, 2009, s. 18)

ortalarında İtil (Volga) Nehri boylarına ulaşmışlardı. O zamana kadar geçen 200 yıllık dönem zarfında Hunların faaliyetleri hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak bu dönemden önce Soğd ülkesine 370'te Alanların yurdunu ele geçirdikleri bilinmektedir.¹¹ (Kurat, 1972, ss. 18-19)

4. yüzyılın sonunda Avrupa'nın ufkunda görünen Hunlar, İç Asya'dan batıya gelen Türk soyundan kavimlerin ilki idi ve bunu başkaları izleyecekti.¹² Bölgede yaklaşık 80 yıllık ömürleri boyunca inanılmayacak derecede önemli olaylara sebep olan Hunlar, önce Batı Asya'nın Türkleşmesini sağlamış, Avrupa'nın o zamanki nizamını altüst etmiş, Büyük Kavimler Göçünü harekete geçirmiş ve Cermen Kavimlerini bir daha birleşmemek üzere dağıtmış, en önemlisi Doğu ve Batı imparatorluklarını temelinden sarsmıştır. İlkçağ tarihinde bir fırtına gibi esen Hunlar, aradan geçen uzun zamana rağmen hala insanların ilgisini çeken, nereden geldikleri gibi böyle kısa zamanda dünya ölçüsünde bir devlet kurabilmelerinin muamması da çözülme bir toplumdur. (Baştav, 2002, s. 853)

Türk Tarihinin büyük hükümdarlarından olan, kavimlere korku ve dehşet saçan Attila'nın ölümünden sonra koskoca devlet parçalanma ve çökme sürecine girmiştir. Bunun en büyük nedeni ise

¹¹ Göçler konusunda çalışmalarda bulunan bilim adamlarına göre hiçbir kavim keyfi olarak göç etmemiştir. Kavimlerin anavatanlarından ayrılıp buralara geri dönmek üzere gitmeleri psikolojik, ekonomik, siyasi ve askeri bir takım tahribatlara neden oluyor. Bu nedendir ki tarihin her döneminden toplumlar mecburiyet dışında göç etmemişlerdir. Türkler de sebepsiz yere göç etmemişlerdir. Ekonomik sıkıntılar, nüfusun çoğalması, otlakların yetersiz kalması ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı Türkler, yaşayabilecekleri yurt bulma yoluna gitmişlerdir. Bunun neticesinde bazen başka bir Türk boyuna imkânlarının daha fazla olması nedeni ile saldırlarda bulunulabilmekte ve göçe zorlanabilmektedir. Bunun dışında başak bir devletin hâkimiyetine altına girmeyi kabul görmeyen ve bağımsızlıklarına düşkün olan Türkler göç etme ihtiyacı hissetmişlerdir. İşte bütün bu süreçler Kavimler Göçünü beraberinde getiren sebepler olmuştur. Dünya tarihini ve Türk tarihini önemli ölçüde etkileyen bu olay, en fazla dönemin en güçlü devletlerinden olan Roma İmparatorluğu'nu etkilemiştir. (Davies, 2006, s. 243)

¹² 375'ten sonra yaklaşık 20 yıl boyunca Hunların İtil bölgesindeki hâkimiyetlerini pekiştirdiği görülmektedir. 395'te ise iki Hun keşif kolu harekete geçerek ilerleyecekleri istikameti belirlemeye çalışmışlardır. Birinci gurup Tuna'yı geçerek Balkanlara ve Trakya'ya doğru ilerlerken; ikinci gurup, İtil'den güneye inmiş, Doğu Anadolu'da Çukurova'ya oradan da Suriye'ye inerek buralarda faaliyet göstermişlerdir. Her iki gurup da İtil bölgesine döndükten sonra Hunlar elde ettikleri bilgi neticesinde Batı'ya doğru ilerleme kararı almışlardır. Bu dönemde Hunların başında Karaton (395-415) isminde bir Kağanları varken, Uldız da devletin batıdaki faaliyetleri idare etmekteydi. Avrupa'da Hun baskısı 400 yılına doğru Uldız kumandasında daha fazla hissedilmeye başlandı. Uldız, Hun dış politikasına Attila'nı son yıllarına kadar uygulanacak bir yenilik getiriyordu. "Zayıfa karşı kuvvetliyi desteklemek" adı verilen bu dış politika ilkesine göre Hunlar, Bizans'ı baskı altında tutarken, Batı Roma İmparatorluğu ile dostane münasebetler kuruyordu. Bizans'ın üzerine yaptığı akınlarla etrafa korku salan Uldız, batılı tarihçilere göre bir dünya hâkimiyeti politikası izliyor ve Bizans'ın Trakya genel valisine "Güneşin battığı her yeri zaft edebiliriz" diyordu. 420'li yıllara gelindiğinde Hunların başında Rua bulunuyordu. 422'de Doğu Roma'nın içinde bulunduğu karmaşayı iyi değerlendiren Rua, Trakya'yı ve Makedonya'yı ele geçirdi. Bunun üzerine Bizans barış istemiş yıllık 350 libre altın vergi verme karşılığında iki taraf arasında antlaşma imzalanmış ve 422 yılında ilk kez Doğu Roma Türklerin yüksek hâkimiyetini kabul etmiştir. Ancak Bizans bu antlaşmadan sonra Hunlara karşı müttefik arayışına girmiştir. Diğer taraftan Hunlardan kaçan kaçakların Bizans'a sığınması iki taraf arasında önemli bir problem haline gelmiştir. Rua, Bizans'ın bu siyasetine tepki göstermiş, gönderdiği elçiyle kaçakların alınmaması kesin bir dille bildirildikten sonra kendisi de komutasındaki ordusuyla Tuna'ya doğru ilerlemiştir. Durumun ciddiyetini anlayan Bizans barış istemiştir. Ancak bu sırada Rua ölmüş, yerine Bleda geçerken Attila da Batı siyasetini idare etmekle görevlendirilmişti. O sebeple Doğu Roma İmparatorluğu ile barış antlaşmasını imzalamak Attila'ya düşmüştür ve 434'te imzalanan Margus Antlaşmasını imzalamıştır. "Tanrı'nın Kırbağı ve Dünyanın Dehşeti" olarak adlandırılan Attila, böylece Doğu Roma'ya yüksek hâkimiyetini kabul ettirdikten sonra Doğu'nun imparatoru haline gelmiştir. Bundan sonraki amacı Avrupa'nın tek hâkimi olabilmesi için önündeki engel olan Batı Roma'yı itaat altına almaktır. Balkan seferleri sırasında ordusuna önemli darbeler vurduğu Batı Roma üzerine yürüyen Attila Papa'nın af dilemesi ve onu Batı'nın imparatoru ilan etmesi üzerine 452'de Batı Roma'ya da yüksek hâkimiyetini benimsetmiştir. Böylece bütün Avrupa, Hunların bayrağı altında birleşmiştir. Attila'nın bundan sonraki amacı Sasani İmparatorluğu'na son vererek Cihan hâkimiyetine doğru ilerlemektir. Ancak ölümü nedeniyle bu amacına ulaşamamıştır. 395'te ise iki Hun keşif kolu hakkında bkz. (Öztürk, Ed., 2005, ss. 12-13) Karaton dönemi hakkında bkz. (Bayrak, 2006, s. 61) Uldız dönemi hakkında bkz. (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 906) Margus Antlaşması hakkında bkz. (Günay, 2010, s. 102) Attila ve dönemi hakkında bkz. (Güngör, 1996, s. 23; Herbert, 2011, s. 9)

Attila gibi karizmatik bir liderden sonra onun yerinin doldurulamayarak merkezi otoritenin zayıflamasıydı.¹³ (Thompson, 1948, p. 153) Bunun yanı sıra Avrupa'da Roma-Germen bloklaşması ortaya çıkmış ve Hunları Avrupa'dan atmak üzere Hun karşıtı unsurların neredeyse tamamı bu ittifaka dâhil olmuştur. Sonuçta 5. yüzyıl sonlarında Hunlar Karadeniz'in Batı kıyısına çekilmek ve Avrupa'yı boşaltmak zorunda kalmışlardır. Böylece varlıklarını Karadeniz Havzasında devam ettirmek zorunda kalmışlardır. (Ahmetbeyoğlu, 2008, ss. 1-21)

Avrupa Hunlarından sonra Türklerin Karadeniz'in kuzeyindeki varlığı devam etmesine rağmen kıyıda ticaret yerlerinde hâkimiyet Doğu Roma İmparatorluğu'na geçmiştir. Kırım'da Göktürklerin hâkim olduğu, bölgenin Göktürklerin batı kesimini oluşturduğu bilinse de kaynaklarda bu meseleyi aydınlatmaya yetecek bilgi bulunmamaktadır. 576 yılında Göktürk ordularının Kırım'a ulaşmış fakat ele geçirememiştir. Bölge bu dönemlerde Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiş olsa da sahilin ardındaki bölgede Türk yoğunluğu devam etmiştir. Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra bu bölgelerde Hazarların birden bire bağımsızlık kazanması, Türk varlığının bir sonucudur. (Tellioglu, 2016, ss. 4-5)

Doğu'da Hazar Denizi'nden, batıda Tuna Nehri'ne kadar uzanan, Altay bozkırlarının bir nevi devamı niteliğindeki Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar tarih öncesi ve tarihi devirlerde birçok kültüre ve kavime ev sahipliği yaptı. Bu bozkırın Orta Çağ'daki ev sahipleri ise hiç şüphesiz tarihin her devrinde kendini gösteren ve büyük siyasi teşekküller kuran Türklerin bir kolu olan Hazarlardır.¹⁴ (Kafesoğlu, 1977, s. 167) Hazar Denizi'nin kuzeybatısındaki araziye merkez edinen bu devletin sınırları, en geniş zamanında doğuda Aral gölü boylarına, kuzeyde Orta İdil havzasına, batıda Kiev ve ötelere, güneyde ise Derbend ve Alan kapılarına kadar uzanmıştır. Tarihin en önemli devlerinden birinde, İslam'ın hızla yükselerek dünya tarihinin akışını değiştirdiği günlerde varlığını sürdüren Hazarlar, stratejik olarak da doğu ile batı ve kuzey ile güneyin kesiştiği noktadaydı. Bu konumuyla kendisi de tarihin akışında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca da coğrafi konum itibarıyla çok değişik halklar, inançlar, kültürler, iktisat biçimleri ve hayat tarzları bu devlet içinde yer bulmuştur. (Golden, 2002a, ss. 355-359; Golden, 2002b, ss. 197-200)

Hazar hâkimiyeti döneminde Karadeniz'in kuzeyi coğrafyasında meydana gelen önemli hadiselerden biri 9. yüzyıl sonlarında Ural ve Volga arasındaki Peçeneklerin Kırım'a akınlar yapmasıdır.

¹³ Attila, kişiliği ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. (Durmuş, 2016; Şenol, 2018; Kousmanen, 2013; Babcock, 2005; Türel, 2016; Eckhardt, 1982, ss. 123- 185 Safa, 2016; Çağlar, 1935; Ergenekon, 1935; Adıgüzel, 2012; Adıgüzel, 2015; Holland, 2018; Hodgkin, 1996; Douglas, 1923; Bartosiewicz, 2004; Howarth, 1994; Mielke, 2000; Kelly, 2016; Ross, 2005; Brion, 2010; Gardonyi, 1965; Mielke, 2017)

¹⁴ Hazarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. (es-Süyûtî, ss. 187-189; İstahri, 2015; et-Taberî, 1991; İbnü'l-Esîr, 1985; İbn Miskeveyh, 2016; Mesûdî, 2018; el-Mağribî, 1966; el-Karamanî, Varak 48; el-Kazvîni, 1969; Gell vd. 1911; Chavannes, 1900; Turtledove (Ed. ve Çev.). 1982; Dasxurançi, 1961; Abû'l-Farac 1999; İbn Hurdâzbih, 1889; İbnü'l-Fâkih, 1885; El-Makdisî, 1877; İbn Havkal, 1967; Kutschera, 1909; Grignaschi, 1972; Piatigorsky ve Sapir, 2005; Özcan, 2019; Karatay, 2018; Golden, 2015; Kuzgun, 2015; Dunlop, 2008; Râsonyi, 1971; Orhun, 1946; Koestler, 2010; Brook, 2005; Brutzkus, 1944; Ostrogorsky, 1999; Kitapçı, 2005; Artamonov, 2004)

Bu akınlarla Azak Denizi kıyıları Peçeneklerin eline geçmiştir. 860 yılından sonra da Peçenekler Macarlar'dan Kıpçak bozkırlarının almış ve sekiz boy halinde bölgeye yayılmışlardır. Bu süreçten sonra Hazar ülkesinden Kırım yarımadasındaki Bizans'ın kuzey ve doğu ülkeleriyle ticaret yapan en önemli şehri olan Cherson yolu, Azak Denizi sahilinde Peçenek ülkesinden geçmeye başlamıştır. (Tellioglu, 2016, s. 5)

Karadeniz'in kuzeyinde 7. ve 9. yüzyıllar tam bir Hazar hâkimiyetininim var olduğu bu dönemde Hazarlar ile Bizans ve Arap mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelelerde bazen Araplar bazen de Hazarlar galip gelmiş, birbirlerine karşı kesin üstünlük sağlayamamışlardır. (Resulzade, 1993, s. 5) Hazarların 8.. yüzyıldaki yenilgisi yapılan sulh ile neticelenmiştir. Bundan sonra iki taraf arasında savaşlar sona ermiş ve ticari münasebetler başlamıştır. (Yıldız, 1981, ss. 855-858) Ancak, 10. yüzyılın başlarından itibaren Hazarların gerilemeye başladığı görülür.¹⁵ 965'ten sonra çöküş sürecine giren Hazarlar, Azak'ta ve Kırım'da küçük prenslikler kurmuşlarsa da 11. yüzyılda öteki Türk boylarıyla karşılaşarak tarih sahnesinden silinmişlerdir. (Turan, 1990, s. 106) Ama Avrupa Hunlarından sonra Hazar Denizi'nin batısında ortaya çıkan ikinci büyük Türk devleti olarak yüzyıllar boyunca Hazar Denizi ve Karadeniz yönlerinde hareket etmiş, kendi adlarını ebedi olarak Hazar Denizi'ne yazmış, Şarki Avrupa halklarına devlet kurmakta, devletçilik kurallarına sahip olmakta, devletçilik terbiyesi almakta ilk öğretmen olarak örnek olmuşlardır.¹⁶ (Elçibey, 2014, s. 58)

Batı Göktürk Devleti'nin zayıflaması ve dağılmasıyla Peçenekler 8. yüzyıl ortalarında Issık Göl ve Balkaş Gölü yakınlarındaki yurtlarından batı istikametine doğru yönelen Peçenekler, Talas boyundan Sır Derya'nın aşağı tarafında geçmişlerdir. Ayrıca Oğuz boylarının birçoğunun Sır Derya yönünde ilerlemeleri Peçeneklerin yeniden yer değiştirmesine ve Hazar Hakanlığına yaklaşmalarına sebep olmuştur. 860-880 yılları arasında İdil (Volga) Nehrinin batı tarafına gitmişlerdir. Peçenekler Volga'nın kuzeyine geçtiklerinde Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar oldukça tenhaydı. Peçeneklerin Volga bölgesine geldikleri esnada bölgede bulunan ve Hazarlara tabi olan Macarların büyük bölümü Donets Nehri sahasında bulunmaktaydı. (Yücel, 2007, ss. 34-36) Peçenekler Macarları Dinyeper ve Don

¹⁵ Hazarların yıkılışı nedenleri hakkında bkz. (Yücel, 2002, s. 451)

¹⁶ Jeopolitik, geopolitik konumları ile siyasi varlıkları ile ekonomik faaliyetleri, dili ve dini özellikleri ve en önemlisi de devlet yönetimleri büyük önem arz eden Hazarların izlerine günümüzde de rastlanmaktadır. Hazar Gölü buna en güzel örnektir. Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'da birçok yer adı bölgede Hazar varlığına işaret etmektedir. Elazığ'daki Hazar Gölü önemli Hazar yer adlarındandır. Ayrıca Doğu Karadeniz'de de karşımıza çıkan yer adları Trabzon Of ilçesine bağlı Hazerkozan (şimdiki İkizdere) Köyü, Artvin Zeytinlik bucağına bağlı Hezar (şimdiki Hızarlı) Köyü, Rize İyidere ilçesine bağlı köylerde görülen Hazar mahalle adlarıdır. Ayrıca Çamlıhemşin bölgesinde bulunan bazı evlerde Yahudilerce kutsal sayılan "Yedi Kollu Şamdan" ve "Davut Yıldızı" sembolleriyle yapılan süslemeler vardır ki bu da bölgeye yerleşen, Yahudiliği benimseyen Türk topluluğu olan Hazarların bölgedeki varlığını göstermektedir. (Bilgin, 2007, ss. 112-113) 7.-9. yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'da asayiş ve güvenli bir ortam sağlamaları, Bizans İmparatoru Heraklius, Hazarlar'ın askeri yardımıyla Sasaniler üzerine bir sefer düzenleyip bu şekilde Anadolu'yu muhtemel bir Sasani istilasından kurtarmış olmaları, Araplarla mücadele eden Hazarlar, Güney Kafkasya'daki Arap ilerleyişini durdurmaları, Rus-Slav Devleti'nin kuruluşunda etkili olmaları, kendinden sonra devlet yönetim modeli olarak Macar ve Rusları etkilemiş olmaları, Macar Devleti'nin gerçek kurucuları olmaları, 7. ve 9. yüzyıllar boyunca, Doğu Avrupa'da tam manasıyla "Hazar Barışı" çağını gerçekleştirmeleri ve Yahudiliği devlet dini olarak kabul eden ilk ve tek Türk Devleti olması Hazarların Dünya ve Türk tarihindeki yeri ve önemini göstermektedir. (Kocarı, 2013, s. 144)

arasındaki Rus bozkırlarının batı yakasında bulunan Atelkuzu'dan çıkararak batı istikametine doğru göç ettiler. (Grousset, 2006, s. 211) Ve Peçenekler, Don ve Kuban boyları, Orta ve Aşağı Dinyeper, Kırım ve Tuna'ya kadar geniş bir alana yayılmışlardır.¹⁷ (Yücel, 2007, s. 35) Ancak, 9. ve 12. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde bir Türk boyu olarak yaşayan Peçenek Türkleri tıpkı kendilerinden sonra bu bozkırlara gelen Kuman-Kıpçaklar gibi bir devlet kuramadılar. Sonunda da Avrupa'dakiler buldukları yerlerin sakinleriyle karışıp giderken, Oğuz birliğine dâhil olanlar en azından Anadolu ve Türkmenistan'da adlarını korumayı başardılar.¹⁸(Gömeç, 2013, s. 262)

7. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyi bozkırların Bulgarların varlığı görülmektedir.¹⁹ Dinyeper'den İran sınırına kadar yaşayan bütün Bulgar Türklerini içine alarak Kuvrat (=Kubrat) Han önderliğinde büyük bir devlet kurulmuştur. (Feher, 1985, s. 32) Güney Rusya'dan Tuna Nehri'ne kadar geniş düzlüklere hükmeden Büyük Bulgarya²⁰ Devleti 665 yılından sonra Hazarlar tarafından yıkılmıştır. (Taşağıl, 2000, ss. 473) Bulgar hanı Kuvrat'ın ölümünden sonra oğulları arasında karışıklık çıkması neticesinde bir kısım Bulgar topluluğu Karadeniz'in Kuzeyi'ne (Volga Bulgarları) çekilirken, (Togan, 1981, s. 155) Kuvrat'ın diğer oğlu Bat-Bayan idaresindeki bir kısım Bulgarlar da Hazarlara tabi olarak, On-Ogurların ve Macarların başında Kafkaslarda kaldı. Bunlar daha sonraki yıllarda Hazarların hâkimiyetini kabul ederek dağılıp yok olmuşlardır. Bir kısım Bulgarlar da Kuvrat'ın diğer oğlu Asparuh idaresinde Tuna bölgesine giderek burada Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır.²¹ (Zekiyev, 2006, s. 224)

Karadeniz'in kuzeyine doğru geçerek Volga bölgesine yerleşen Bulgarlar, Kuvrat'ın ikinci oğlu Kotrag Han idaresinde bölgede Volga veya İdil-Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. (Memişoğlu, 1995, s. 14) İdil Bulgar Devleti'nin kurucusu olan Utigur Bulgarlarının eski yerleşim merkezleri olan Kuzey Kafkasya'dan ayrılarak İdil ve Kama nehirleri kıyılarına Avar, Hazar veya Göktürk tazyiki sonucu batıya göç etmesi değil de İdil boyunca kuzeye çıkmalarının sebebi, Kutrigur Bulgarlarının yollarını tutmuş olmasıdır. Utrigurların bir kısmı da Kafkas dağlarına sığınmışlar ve "Kara Bulgar" adıyla tanınmışlardır. (Kurat, 1979, s. 783) Bölgede önemli ticari faaliyetlerde bulunan Bulgarlar, Hazarlarla, Ruslarla, Araplarla veya daha başka birçok milletle ticari münasebetlerde bulunmuşlar ve bu sayede bölgeye gelen Müslüman tacirler sayesinde İslam dini ve kültürünün bölgede yayılması sağlanmıştır. Zamanla

¹⁷ Bizans ve Peçenekler ilişkileri için bkz. (Yücel, 2002, s. 715) Peçeneklerin Ruslar ve diğer milletlerle ilişkisi için bkz. (Vörös, 2002, ss. 698-702)

¹⁸ Peçeneklerin şahıs adları, yaşayış tarzları, bıraktıkları maddi kültür eserleri, defin kültürleri, örf ve adetleri ile dil örneklerinden başka, bunlar hakkında kaynaklarda tesadüf edilen açık kayıtlar da, Peçeneklerin Türk kökenli bir kavim olduğunu açıkça göstermektedir. 300 yıldan fazla takip edilebilen Peçeneklerin asıl faaliyet devrini en çok kaldıkları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda (Deşt-i Kıpçak) barındıkları zaman teşkil eder. Peçeneklerin tarihi özet olarak; 8. asrın ortalarından Peçeneklerin İdil Nehri'ni geçiş tarihleri olan 889' kadar, Kıpçak bozkırlarında kaldıkları zaman (890-1040) ve Bizans ile yakın temas ile Macaristan'a göç devri (1040-1122) olarak üç kısma ayrılabilir. (Kurat, 1964, ss. 537-538)

¹⁹ Bulgarlar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. (Seferoğlu ve Müderrisoğlu, 1986; Acaroğlu, 2007; Feher, 1985; Zekiyev, 2006; Memişoğlu, 1995; Kurat, 1979, ss. 781-798; Telliöğlu, 2007; Topsakal, 2000; Fayda, 2000).

²⁰ Kuvrat'ın dağıntık kabilelerini birleştirerek siyasi teşkilat meydana getirdiği ülkesine "Büyük Bulgarya" deniyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kafesoğlu, 2007, s. 203)

²¹ Kuvrat Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında toprak paylaşımı için bkz. Bu taksimatın detayları için bkz. (Nikephoros Patriarch of Constantinople, 1990, s. 89; Fiedler, 2008, pp. 152-153)

bölgede Müslüman sayısında artış görülmüştür. Bulgar Hanı Almış Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle, Müslümanlığı kabul eden ilk Türk Devleti olmuştur.²² (Kurat, 1972, s. 113)

İdil Bulgarlarının yakın komşularından olan Ruslarla zaman zaman dostluk antlaşmaları yapılsa da genellikle ilişkiler savaş halinde devam etmiştir. Ruslar öteden beri İdil boylarına inerek Bulgarlarla doğrudan ilişkilere giriyorlardı. Bu nedenle Orta İdil boylarının zenginliği Ruslar tarafından bilinmekteydi.²³ Bulgar ülkesi 912 yılından beri Moğol istilasına kadar tam 14 kez Rusların saldırılarına uğramıştır. 985 yılında yapılan antlaşmadan sonra, Ruslar ile İdil Bulgarları arasındaki ilişkiler bir süre normale dönmüştür. 1006 tarihinde de Ruslarla İdil Bulgarları arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştır. 1024 yılından sonra ilişkiler tekrar bozulmuştur ve 1088 yılına kadar Rus kaynakları bir müddet Bulgarlardan bahsetmemiştir. Bu tarihten sonra da tekrar ilişkilerin bozuk bir şekilde olduğu bilinmektedir.²⁴ (Topsakal, 2000, ss. 29-33)

11. ve 13. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyine hâkim güç Kıpçaklar karşımıza çıkmaktadır. (Grousset, 2006, s. 184) Sadece tehlike zamanında birleşen ve siyasi birliği kuramayan Kıpçaklar, Orta Asya, Volga-Yayık, Donetz-Tan, Aşağı Dinyeper ve Tuna gurupları olarak beş farklı bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dinyeper (Özi)'den Volga (İdil)'ya kadar uzanan bölge, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Deşt-i Kıpçak yani Kıpçak Bozkırı olarak adlandırılmıştır. (Yılmaz, 2000, s. 33) Kuman-Kıpçaklar bu bölgede kısa sürede huzuru ve istikrarı sağlamışlardır.²⁵ (Korobeinikov, 2008, p. 402)

Bir kısım Kuman-Kıpçak, İrtiş Nehri boyundan Ural Dağları'nı aşarak İdil sahasındaki İdil Bulgarları ile karşılaşmışlardır. Böylelikle bu alanların Kıpçaklaşmasının önü açılmış oldu. Bir kısım

²² Bulgarlar İslam Dinini resmen kabul edince, Hazarlar onlara karşı savaş açmışlar, bunun üzerine Bulgarların müttefiki durumundaki Abbasiler, Hazarlar üzerine sefer açıp başkent Hacitarhan'ı almıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.. (İbn Fazlan, 1995, s. 52) İslamiyet'i kabulünden sonra özellikle Arap dünyasıyla münasebetlerde bulunan ve ticari faaliyetleri sayesinde İdil nehri boylarında zengin bir devlet ve köklü bir uygarlık kurmuş olan Bulgarların ilk devirlerinde önemli rol oynayan faktör, güney komşuları Hazar Kağanlığı olmuştur. Bulgar devletine ve halkına İslamiyet'i öğretmek, devlet yöneticilerin istediği kaleyi yapmak ve para yardımıyla bulunmak üzere Abbasi halifesi Muktedir Billah tarafından bir heyet yollanmıştır. Bu kale Rus Çarının esir alan Yahudilerden korunmak için yaptırılmak istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İbn Fazlan, 1995, ss. 49-50) İslamiyet'in kabulüyle beraber, İdil Bulgar Devleti, Hazar Kağanlığının kontrolünden yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır. Çünkü İdil Bulgar Devleti'nin doğu komşuları Müslümanlar; kuzey komşuları dağınık kuzey kabileleri; batı komşuları Rus Knezlikleri; güney komşuları ise Hazarlardır. Hazarlar hariç, diğerleri herhangi bir tehdit oluşturmuyordu. Devrin en güçlü imparatorluğu olan Abbasi Devleti'ni de müttefik olarak arkalarına alınca, politik manada tamamen bağımsız oldular. Ekonomik manada Hazarlara zaten bağlı değildi. Hazar Kağanlığı devrinde Bulgar Devleti'nin başkenti Bulgar şehri ticaret bakımından önemliydi. Hazarların yıkılışıyla İdil Bulgar Devleti, Orta ve Aşağı Volga kıyılarında tek güç haline geldi. Bazı kaynaklarda Hazar Denizi'nin adının Bulgar Denizi olarak geçmesinin bölgedeki Bulgar hâkimiyetinin bir göstergesi olabilir. Bkz. (Taşağıl, 2000, s. 472)

²³ Orta İdil coğrafyası bu çağlarda tabii servet ve iletişim için gerekli yollar bakımından çok elverişli bir konuma sahipti. Büyük nehirleri, bereketli torakları, meraları, ormanları ve sağlam iklimiyle gerçekten yaşam şartlarını sağlayan bir bölgeydi. Kuzey bölgelerini Hazar Denizi, İran, Kafkaslar ve Türkistan oluşturuyordu. Bu bakımdan bölge Orta Asya'daki büyük kervan yolu üzerinde bulunuyordu. Orta Asya Türk devlet teşkilatına, gelenek ve göreneklerine göre büyük bir devlet kuran oldukça medeni ve tüccar bir millet olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Taymas, 1988, s. 18)

²⁴ Volga ve çevresinde büyük bir medeniyet kurarak, uzun yıllar bölgeden huzur içinde yaşayan Bulgar Türkleri, zaman zaman birçok kavmin saldırılarına maruz kalmıştır. 1236 yılında da Batu Han idaresindeki Moğol ordusu tarafından Bulgar şehrini de tamamen yakıp yıkarak Volga Bulgar Devleti yıkılmıştır. Bkz. (Fayda, 2000, s. 34)

²⁵ Kabileler şeklinde örgütlenen ve en kalabalık Türk boy birliklerinden birisi olan Kıpçaklar, buldukları ve yayıldıkları alanlarda kültürel, ekonomik, sosyal birçok alanda derin etkiler bırakmışlardır. Bozkır temelli geleneksel Türk anlayışına sahip olan Kıpçaklar, komşularıyla da askeri, siyasi, ticari ve sosyal yollarla münasebetlerde bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Korkmaz, 2014, s. 2)

Kıpçak grubu da Aşağı İdil boyuna doğru giderek Hazar Türkleri ile karşılaşmıştır.²⁶ Ayrıca, önlereinden kaçan Peçenek ve Uzlardan boşalmış olan alanları dolduran Kıpçaklar, Kafkaslara, Kuban ile Don Nehirleri boylarına ve oradan da Özi (Dinyeper) ve Tuna Nehirleri boyunca ilerlemişlerdir. (Kurat, 1972, ss. 72-73) 1048 yılında Uzlar'ın Balkanlara çekilmesiyle Kıpçaklar Güney Rusya bölgesine inmişlerdir. (Yücel, 2007, ss. 31-32) Diğer Türk kavimlerini takiben İdil Nehri'ni, Karadeniz'in kuzeyindeki alanları ve Kafkas Dağları'nı aşarak Doğu Avrupa'ya gelen Kıpçaklar, (Drobny, 2012, p. 205) kısa bir zaman içerisinde İdil'den Tuna'ya kadar olan alanlara hâkim olarak uzun süre bölgede varlıklarını devam ettirmişlerdir. (Karatay, 2004, s. 60)

11. yüzyılda Kıpçakların İrtiş ve Tuna Nehirleri arasında kalan Avrasya bozkırlarına yaptıkları göç, Türk göçlerinin bu bölgeye en önemli akını olarak kabul edilmektedir. (Klyashtorny, 1997, p. 15) Türkistan'da farklı bozkır kabilelerinin batıya geçişlerinin öncüsü olan Kıpçaklar, (Golden, 2007, p. 25) 30 yıl içinde Mançurya'dan Doğu Avrupa'ya kadar yayılmayı başarmışlardır. (Rasonyi, 1971, s. 138)

Kıpçaklar, Moğol istilasına kadar Karadeniz kuzeyi bozkırlara 1.5 asırdır hâkim olmuşlardır. Kıpçaklar 1061 yılında Rusları yenip 1068 yılında kendilerinden kaçan Peçenek ve Uz guruplarını hizmete aldığı bahanesiyle Preyaslavl'a girmiş ve Rus Knezlerinin birleşik ordusunu hezimetle uğratmışlardır. Kuman-Kıpçaklar, 1080'li yıllarda hâkimiyetlerini Don-Dinyester başta olmak üzere Balkaş Gölü-Talas havasından Tuna ağzına kadar yayılmışlardır. Bu bölge, Kafkaslarda Kuban bölgesini de içinde almaktaydı ve kuzeyde Oka-Sura Nehirleri boyunca yani İdil Bulgarları sınırına kadar uzanmaktaydı.²⁷ (Kafesoğlu, 2007, ss. 188-189)

Kıpçaklara karşı büyük önem arz edecek dış tehdidin olmayışı, Kıpçakların devlet kuramamalarında en büyük etken olmuştur. Deşt-i Kıpçak'ın çevresinde Kıpçaklara ciddi şekilde saldıracak siyasi birliğe ve askeri güce sahip komşu devletler bulunmamaktaydı. Komşu devletlerin bu zayıflığı bozkıra karşı tehdit oluşturmamaktaydı. Kuzeydeki Ruslar kendi aralarında bölünmüşlük durumunun içerisinde yaşadıklarından dolayı saldırıları da stratejik amaç çerçevesinde şekillenmiştir. (Golden, 2002b, s. 330) Kıpçaklara karşı dışarıdan gelebilecek askeri bir tehlikenin var olmayışı, Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları devlet kurmadan yurt edinmelerinin önünü açan en önemli etkenlerdendir. Deşt-i Kıpçak'ta Kıpçak kabilelerinin güçlü ve merkezi yönetimden uzak

²⁶ Kıpçak göç dalgası Hazar Devleti'nin çöküş dönemine denk geldiği için Hazar Devleti'nin çöküş sürecini hızlandırmıştır. Hazarlar, Ruslarla yaptıkları mücadelelerde iyice yıpranmış ve bu göç dalgasıyla Hazarların, Türkistan ve Harezm ile bağlantısı kesilmiştir. Bunun neticesinde de Hazarların ticari faaliyetleri büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu ekonomik buhrana askeri sorunlar da eklenince Hazarların çöküşü kaçınılmaz olmuştur. Zamanla Kuman-Kıpçak boy birliğinin parçası olan Hazarlar, sadece dinlerini muhafaza edebilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Artamonov, 2004, s. 547) Hazar Türkleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. (Kuzmin vd., 2002, ss. 814-828)

²⁷ Peçenekler ve Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak'ta birlikte yaşam sürmüşler ve düşmanlarına karşı ortak hareketlerde bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kafesoğlu, 2007, s. 229; Rasonyi, 2006, s. 151)

yaşamalarının diğer bir sebebi de bu kabilelerin göçebe yaşam tarzlarını korumuş olmalarıdır.²⁸ (Kurat, 1972, s. 91)

13. yüzyılın ilk yarısı, Çin'den Adriyatik Denizi'ne kadar düzenlediği seferler ile bozkır sahasını kasıp kavuran Cengiz Han'ın (1167-1227) büyük başarılar elde ettiği bir dönem olmuştur. Türk-Moğol yasası gereğince, ölmeden önce fethettiği toprakları oğulları arasında paylaştıran Moğol Hanı, düzenlenen bir av sırasında geçirdiği kaza sonucu attan düşerek kendisinden altı ay önce ölen oğlu Cuci'ye, Altay dağları ile İdil-Ural bölgesinden başlayarak, Avrasya bozkırlarının fethedilmiş ya da edilecek topraklarını verdi.²⁹ (Cüveynî, 1999, s. 96; Roux, 2001, s. 252; Kafalı, 1976, s. 18)

Cuci'nin vakitsiz ölümünden sonra yerini büyük oğlu Batu Han aldı ve 1237-1241 yılları arasında yapılan seferlerde ilk olarak Volga Bulgarları ortadan kaldırılmış (Devlet, 1992, s. 104) ardından da 1237 yılı sonlarında, başta Moskova olmak üzere Rus knezliklerinin pek çok kale ve şehirleri iki üç ayda ele geçirildi. Batu Han bundan sonra, bir Türk kavmi olan Kumanlar üzerine yürüyerek onları dağıttı. Kıpçaklardan bir kısmı Kama Bulgarları arasına, geri kalanlar da Macaristan'a iltica etmek zorunda kaldılar. Kumanlar yurtlarından çıkarılıp batıya sürüldükten sonra, 1240'ta Ukrayna steplerine inerek bölgenin en büyük Knezliği olan Kiyef zapt edildi. Daha sonra Batu Han'ın orduları Polonya, Macaristan, Avusturya ve Dalmaçya'ya kadar olan bölgeyi zapt etti. Batu Han kazandığı büyük zaferlerden sonra 1241 yılında İdil Nehri'nin aşağı mecralarına dönerek "Orda" merkezini kurdu. Saray adı verilen ve siyasi öneminin yanı sıra ticaret yollarının da üzerinde bulunan şehir kısa zamanda gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibirya arasında en büyük merkez haline geldi. İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki yerler de dâhil olmak üzere Kama, İdil havzası, Özü boyu ve Turla bölgesine kadar uzanan geniş bir sahada, merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti, Batu Han önderliğinde kuruldu.³⁰ (Saray, 1989, ss. 538-539)

Altın Orda Hanlığı iktisadi şartlar itibarıyla üst seviyede zengin bir ülke olmamıştır. Bu durum Deşt-i Kıpçak'ın coğrafi yapısı ile yakından ilgilidir. Avrupa ile Asya arasındaki ticari irtibat o devirde Ön-Asya yoluyla yapıldığı için Deşt-i Kıpçak ikinci plana kalıyordu. (Kafalı, 2002, ss. 397-410) Hanlık Doğu Avrupa'yı elinde bulundurmakla, birçok bakımdan Hazar Hakanlığını andırmaktadır. İşgal ettiği coğrafi vaziyetinin icabı olarak birçok devletlerle siyasi, iktisadi ve kültür münasebetleri olduğu gibi, bilhassa Litvanya-Lehistan Devleti'yle yakın bir münasebet tesis edilmişti. Altın Orda ile İlhanlılar arasında, Hazar Denizi'nin güney sahası ve Harezmi yüzünden daimi bir ihtilaf ve rekabet vardı; bunun içindir ki Altın Ordu ile Mısır Memlûkleri arasında sıkı bir dostluk kuruldu. Yıldırım Bayezit ve Toktamış Han'ın her

²⁸ Kıpçakların sosyal yaşamı ve ekonomik hayatı ve dini hakkında bkz. (Golden, 1991, s. 149; Carpini, 2001, s. 114; Tanyu, 1986, s. 15; Yücel, 2002, s. 192; Golden, 1998, p. 211; İnan, 1972, s. 206; Safran, 1993, s. 71; Spinei, 2008, pp. 419-429; Ahincanov, 2009, s. 268; Şeşen, 2001, s. 208)

²⁹ Moğolların, Kıpçak bozkırını ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde İbn Arabşah, Kırım ve çevresinin oldukça ıssızlaştığını yazar. 14. yüzyılın sonlarına kadar Harezmi'den çıkıp hiçbir tehlike ile karşılaşmadan üç ayda Kırım'a varan kervanlar yiyeceği içeceği bol bir ülkede seyahat etmekteydi. Ancak o tarihlerde bölgenin bu canlılığı yok olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İbn Arabşah, 2012, s. 135 vd.) Cuci Ulusu'nun sınırları hakkında bkz. (Fahredden, 2003, ss. 199-220)

³⁰ Altın Orda'nın merkezi Saray Şehri idi. Saray şehrine "Taht İli" denirdi. Batu zamanında tesis edilen Saray Şehri, Berke Han zamanında daha müsait bir yere nakledilerek Yeni Saray yahut Saray-Berke adını aldı. Bkz. (Kurat, 1992, ss. 400-408)

ikisinin de Timur tarafından büyük bir tehlikeye maruz kalmaları üzerine Osmanlı Devleti'yle Altın Orda arasında yakın bir dostluk hâsil oldu. (Kurat, 1992, s. 404) Ancak çeşitli bit takım sebeplerden sonra Altın Orda Hanlığı 1502 yılında tarihe karışmıştır.³¹ Altın Orda'nın yerini "alt-Hanlıklar" almıştır: Kırım Hanlığı,³² Kazan Hanlığı³³ ve Astrahan Hanlığı,³⁴ Kasım Hanlığı,³⁵ Sibir (Sibirya) Hanlığı.³⁶ Altınorda Devleti'nin yıkılışından sonra Kırım'da Hacı Giray'ın kurmuş olduğu Kırım Hanlığı, 1441 yılından 1783 yılına kadar bölgede Türklüğün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu dönemlerde bölgedeki Türk nüfusu bakımından önem arz eden bir gelişmedir. 1220 yılından itibaren bölgede var olan Türkler Kırım Hanlığı vasıtası ile bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra Kırım Hanlığının işbirliğine sıcak bakması Cenevizlilerin bölgedeki faaliyetlerine set vurmuştur. Cenevizlilerin en büyük kolonisi olan Kefenin alınmasından sonra Taman'ın da ele geçirilmesi ile Türklerin bir bayrak altında olmaya başladığı görülür. 1475 yılında başlayıp yaklaşık üç asır devam edecek olan Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti Kırım hanlarının varlıklarının sürdürmesinde önemli destekleyici güç olmuştur. Ancak Rus Çarlığının yükselişe geçmesi ile Kırımdaki Türk nüfusunun birliğinin bozulmasına neden olmuş, 1686 yılında Rusların Kırım ve Azak kalesine saldırması ile de bölgedeki Türk varlığı için zirveye ulaşan bir tehdit olmuştur. 1774 yılında da Küçük Kaynarca Antlaşması ile bölge Osmanlı

³¹ Seferoğlu-Müderrişoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, s.118.

³² 13. yüzyılın ilk yarısından 15. yüzyılın sonlarına kadar Kıpçak Bozkırındaki siyasi hayatında Altın Orda Hanlığı'na bağlı kalmıştır. Kuruluşu hakkında çeşitli fikirler bulunmaktadır. Hacı Giray I.'in dayandığı Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak isimli 4 kabile var olup bunlardan en büyüğü Şirinler idi. Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda asli güç olan bu kabile güçlerine Karaçi Beyleri deniliyordu. Hanlığın askeri, idari ve içtimai yapısının teşekkülü bunlar sayesinde gerçekleşmişti. Hacı Giray I. Mümkün olduğu kadar fazla kabile gücünü Kırım'a çekmek suretiyle gücünü arttırmaya çalışmıştı. Altın Orda Hanlığı'nın parçalanmasından getirmiş olduğu boşluk Kırım'ı siyasi muhtariyet bakımından uygun hale getirmiş, Ceneviz bundan azami derecede istifade ederek hâkimiyetini bütün Kırım sahillerine yaymıştı. (Öztürk, 2002, ss. 480-513)

³³ Cengiz oğullarının Altın Orda hanı Canibek'in ölümünden sonra (1357) giriştikleri taht kavgaları ve bilhassa Aksak Temir'ün 1391 ile 1395 yıllarında Kıpçak ilini tahriri üzerine Altın Orda'da tam bir çözüme hareketi baş gösterdi. Bunun neticesi olarak yer yer ayrı Hanlıklar kurulmaya başlandığı zaman, vaktiyle Kama Bulgarlarının hâkim oldukları Orta İdil sahasında Kazan Hanlığı adıyla yeni bir siyasi teşekkül meydana geldi, bunun kurucusu da Uluğ Muhammed Han'dır. Tahtının Küçük Muhammed'e kaptırınca Kırım'a gitti. Kırım'da da tutunamayınca Orta idil sahasına giderek yeni bir devlet kurdu. Merkezi Kazan şehriydi ve 10-15 yıl içerisinde hem siyasi hem de ekonomik bakımdan kuvvetli bir devlet olarak ortaya çıktı ve adeta eski Altın Orda'nın yerini almış oldu. (Kurat, 2002, ss. 441-452)

³⁴ Hanlık adını 13. yüzyılda Volga Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde kurulan Astrahan şehriden almaktadır. Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Astrahan'ın Türkçe adı hacı Tarhan şeklindedir. Altın Orda zamanında Astrahan, devletin önemli ticaret merkezlerinden biriken, Altın Orda'nın parçalanması ve Astrahan Hanlığı'nın kurulmasıyla yeni hanlığın başkenti olmuştur. Hanlığın kuruluş süreciyle ilgili net bilgiler olmamasına rağmen genel kabul gören görüş, Hanlığın kuruluş tarihi olarak 1466 yılını ve kurucusunun da Altın Orda Hanı Küçük Muhammed'in torunu Kasım'ın olduğudur. Coğrafi konumu, doğal zenginlikleri, şehrin eskiden beri ticaret merkezi olması hanlığın kısa sürede gelişmesini sağlamıştır. Ancak Hanlık, Kazan Hanlığı gibi bir türlü istikrara kavuşmamıştır. (Zaitsev, 2002a, ss. 460-465)

³⁵ Kasım Hanlığı, Kazan hanı Uluğ Muhammed'in II. Vasiliyi yenmesiyle sonuçlanan savaş sonrasında kurulmuştur. (1445) Uluğ Muhammed buraya kendi oğlu Kasım'ı atadığından hanlık Kasım olarak adlandırılmıştır. Kuruluş amacına hizmet etmeyen bu hanlık, Kazan Hanlığı'nın da düşmanı olmuş ve Rus çarların elinde diğer Tatar hanlıklarının içişlerine karışmaları için bir araç olmuştur. Rusların güçlenmesi ve Tatar hanlıklarını tek tek ele geçirmeleriyle birlikte Kasım Hanlığı'nın Ruslar açısından önemi azalmış ve Ruslar 1861 yılında hanlığa son vermiştir. (Arat, 1977, ss. 380-386; Taşağıl, 2001, ss. 543-544)

³⁶ Altın Orda'nın parçalanmasından sonra kurulmuştur. Bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinden Sibirya'ya kadar uzanan bir alanı içine alan hanlık, Altın Orda'nın parçalanma sürecinde Şeybaniler, Ak Orda ve Altın Orda döneminde Sibirya'da kendisine yurt verilen Taybuga'nın neslinden gelenler arasında yapılan mücadele sonucunda kurulmuştur. Bu mücadeleyi İbak kazanmış ve dönemin en büyük şehirlerinden Tümen'e hâkim olmuş ve orada hanlığın temellerini atmıştır. Başta Tümen Hanlığı olarak adlandırılan hanlık, başkentin Sibirya'ya taşınmasından sonra Sibir Hanlığı adını almıştır. Zamanla Rusların yayılmacı politikası karşısında da Ruslar tarafından ilhakıyla son bulmuştur. (Seferoğlu ve Müderrişoğlu, 1986, ss. 118-121; Zaitsev, 2002b, ss. 472-479)

hâkimiyetinden çıkmıştır. (Telliöğlu, 2006, ss. 7-8; Giray, 1990; ibn Rıdvan, 2012; Kefeli İbrahim Efendi, 2005; Langlès, 1806; Kazimirski, 1833; Arslangiray, 1959; Ülküsal, 1980; Aslanapa, 1979; Ürekli, 1989; Öztürk, 2000; Kuzucu, 2013; Bıyık, 2014; Öztürk, Neşr., 2015; Derin, 2003; İnalçık, “Kırım Hanlığı”, 2002, ss. 450-458; Özcan, 2005, ss. 26-36; Vasary, 2014, ss. 327-340)

2. SONUÇ

Asya hinterlandının Doğu Avrupa’ya doğru sürekli göçlerde Türk boylarının ilgisi çekerek bir merkez haline gelmesinde Hazar ile Karadeniz arasında uzanan zengin otlakların ve nehirlerin varoluşudur. Doğu Avrupa’ya gitmek için Türk kavimleri, Türkistan’ın iç bölgelerinden uzun bir seyahat yapmışlardır. Bu göç esnasında ise Türk boyları, Kavimler Kapısı denilen Hazar Denizi’nin kuzeyi ile Urallar’ın güneyindeki güzergâhı kullanmışlardır. Kavimler göç ve yayılmalarında genellikle aşılması güç dağ, nehir, orman ve deniz gibi doğal engellerden sürekli kaçınmışlardır ve kendilerini düz ve engeli az olan yerleri tercih etmişlerdir.

Kavimler Kapısı, Hazar Denizi ve Kafkasların kuzeyini, Ural dağları ile Don ve İdil Nehirleri üzerinden Türkistan’ı Doğu Avrupa’ya bağlayan tek geçit olma özelliğindedir. Türk boylarından hariç başka etnik kökene sahip olan milletlerin de bu yolu kullanması diğer milletlerle karşılaşmaları ve kaynaşmayı beraberinde getirdiği görölmektedir. Kimmerlerle ve İskitlerle başlatılan Karadeniz’in kuzeyindeki Türk varlığını Hunlar ve Hazarlarla güçlendirip, Bulgarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Altın Ordu ve Hanlıkları ile devamlığını sağlanmıştır.

Karadeniz’in kuzeyindeki Türk varlığının alt yapısını oluşturan Kimmer ve İskitlerden sonra Avrupa Hunları ile beraber bölgedeki Türk hâkimiyeti güç kazanarak yeniden filizlenmiştir. El değiştirmiş olsa da Karadeniz’in kuzeyi topraklarında Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Altın Ordu ve Hanlıkları vasıtası ile Türk varlığı devam ettirilmiştir. Ancak 1556 yılında, Ruslar İdil boyunca aşığıya inerek Astarhan’ı zapt etmiş ve Hazar Denizi’ne ayak basmıştır. Bundan on yıl sonra da Terek boyuna yani Kafkaslara sokulmuşlardır. 1850’lerde Yayık Nehri civarı Rusların eline geçmiş ve Ruslar Türkistan’ın kapısına kadar gelmişlerdir. Ayrıca Rus ilerleyişı Don ve Dinyeper boylarını da takibe başlamış ve 1637 yılında Rus Kazaklar’ı geçici olarak Azak Kalesi’ni ele geçirmiş, yani Osmanlı Devleti’nin tehdide başlamıştır. 18. yüzyıl sonunda Ruslar, Karadeniz’in kuzeyine inmek suretiyle buralarda 1500 yıl kadar sürmüş olan Türk hâkimiyetini ortadan kaldırmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah ibn Rıdvan, (2012). *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak'an Hitta-i Kırım veya Tevarih-i Tatar Hanan-ı Kadim ve Ahval-i Deşt-i Kıpçak*, (M. A. Erdoğan ve S. Uysal Neşr.). İzmir.
- Acaroğlu, M. T. (2007). *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Adıgüzel, H. (2012). *Gök-Tanrı'nın Kılıcı- Attila'nın Romanı*, İstanbul, İleri Yayınları.
- Adıgüzel, H. (2015). *Başbuğ Attila*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2009). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (K. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: TTK.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2002). *Büyük Hun Hükümdarı Atilla*, *Türkler*, c. 1, Ankara: YTY, 902-920.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2008). *Hun Devleti'nin Kuruluş ve Çöküş Süreçleri, Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-7 Kasım 2007)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1-21.
- Arat, R. R. (1977). *Kasım Hanlığı*, İA, c. 6, İstanbul: MEB, 380-386.
- Arrianus'un Karadeniz Seyahati, (2005). (M. Arslan, Neşr.). İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Arslangiray, A. S. (1959). *Kırım Hanlığı*, İstanbul.
- Artamonov, İ. (2004). *Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Aslanapa, O. (1979). *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul.
- Babcock, M. A. (2005). *The Night Attila Died: Solving the Murder of Attila the Hun*, New-York: Berkley Books.
- Bartosiewicz, L. (2004). *Huns, Ancient Europe 8000 B.C.- A.D. 1000 Encyclopedia of the Barbarian World*, (P. Bogucki ve P. J. Crabtree, Ed.). Vol. II, New-York: Thomson Gale.
- Baştav, Ş. (2002). *Avrupa Hunları*, *Türkler*, c. 1, Ankara: YTY, 853-901.
- Bayat, F. (2005). *Bazı İskit/Saka Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine*, *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 1, 1-10.
- Bayrak, M. O. (2006). *Türk İmparatorlukları Tarihi*, İstanbul: Bilge Karınca, 2006.
- Bijişkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (H. D. Andriasyan Neşr.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Bıyık, Ö. (2014). *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bilgin, M. (2007). *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boardman, J. vd. (Ed.). (2008). *The Cambridge Ancient History, Vol. 3*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Bouzek, J. (2001). Cimmericians and Early Scythians: The Transition from Geometric to Orientalising Style in the Pontic Area, *North Pontic Archaeology: Recent Discoveries and Studies*, (G.R. Tsetschladze, Ed.). Leiden: 33-44.
- Brion, M. (2010). *Tanrının Kırbacı Attila*, (A. G. Bozkurt, Çev.), İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları.
- Brook, K. A. (2005). *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, (İsmail Tulçalı, Çev.). İstanbul: Nokta Kitap.
- Brutzkus, J. (1944). The Khazar Origin of Ancient Kiev, *Slavonic and East European Review* 22.
- Bury, J. B. (1923). *The History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (AD 395 to AD 565)*, Vol. I, London: Macmillan Publishing.
- Carpini, J. de P. (2001). *Moğol Tarihi ve Seyahatname,1245-1257*, (E. Ayan, Terc.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Câmi'ul-kebir, Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa Bölümü, 95-100 Numaralarda Kayıtlı El Yazması*, c. 3.
- Chavannes. (1900). *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Cüveynî, A. M. A. (1999). *Tarih-î Cihangüşa*, (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK.
- Czeglédý, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, (E. Çoban, Neşr.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Czeglédý, K. (1999). *Turan Kavimlerinin Göçü*, (G. Karaağaç, Çev.). İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 1999.
- Çağlar, B. K. (1935). *Attila*, İstanbul.
- Çay, A. ve Durmuş, İ. (2002). *İskitler, Türkler*, c. 1, Ankara: YTY, 575-596.
- Dasxurançi, M. (1961). *The History of the Caucasian Albanians*, (C. J. F. Dowsett, translated by). Vol. 8, London: Oxford Univeristy Press.
- Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi*, (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Derin, D. (2003). *Abdülğaffar Kırımî'nin, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)'ına Göre Kırım Tarihi*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi.
- Devlet, N. (1992). *Altın Ordu, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 9, İstanbul: Çağ Yayınları, 102-123.
- Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım, (2015). (Y. Öztürk, Neşr.). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Douglas, G. C. (1966). *The Age of Attila*, The University of Michigan Press.
- Drobny, J. (2012). *Cuman and Kipchaks: Between Ethnonym and Toponym*, *Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho, Graecolatina et Orientalia: XXXIII-XXXIV*, Bratislava: 205-217.
- Dunlop, D. M. (2008). *Hazar Yahudi Türkleri*, (Z. Ay, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Durmuş, İ. (1997). *Anadolu'da Kimmerler ve İskitler*, *Bellekten*, c. LXI, Sa. 231, Ankara: TTK, 273-286.
- Durmuş, İ. (2002). *Sarmatlar*, *Türkler*, c. 1, Ankara: YTY, 972-992.
- Durmuş, İ. (2008). *İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri*, *Akademik Bakış*, 1(2). 199-214.

- Durmuş, İ. (2008). İskitler (Sakalar), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Durmuş, İ. (2009). Tuna Nehri ve Çevresinde İskit ve Sarmatlar", Gazi Türkiyat, sy. 4, 11-19.
- Durmuş, İ. (2016). Türk Tarihinin Öncüleri, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (1991). Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi veya Peygamberler ve Hükümdarlar Tarihi), (Z. K. Ugan-A. Temir, Çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf Sinan b. Ahmed el-Karamanî, Ahbârüd-düvel ve Âsârü'l-üvel, Topkapı Sarayı Ktp., 886 Numarada Kayıtlı El Yazması, Varak 48.
- Ebü'l-Fidâ Coğrafyası, (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Eckhardt, S. (1982). Efsanede Attila, Attila ve Hunları, (G. Nemeth, Yay. Haz.). (Ş. Baştav, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 123- 185.
- Elçibey, E. (2014). İbn El-Esir Hazarlar Hakkında, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (M. Kemalöğlu, Çev.). sy. 18, Denizli, 57-76.
- El-Makdisî (=Muqaddesi) (1877). Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm, (M. J. De Goeje, Neşr.). Brill.
- Ergenekon, M. K. (1935). Attila, İstanbul: Yesi Basımevi.
- Fahredden, R. (2003). Altın Orda Devleti'nde Toprak ve Vergiler, Altın Ordu ve Kazan Hanlıkları, (İ. Kamalov, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 199-220.
- Fayda, M. (2000). X-XII. Asır İdil (Volga) Bulgarları Tarihi ve İslamiyet, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Feher, G. (1985). Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara: TTK.
- Fiedler, U. (2008). Bulgars in the Lower Danube Region. A Survey of the Archaeological Evidence and of the State of Current Research, The Other Europe in the Middle Ages, (F. Curta, Edited by), Vol. 2, Leiden: Brill, 152-153.
- Gardonyi, G. (1965). Anlaşılmayan İnsan, (Z. Tugal, Çev.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gell, P. L. vd. (1911). Khazars, The Encyclopedia Britannica, Vol. 15, London.
- Géographie D'Aboulféda, (1860). (P. M. Reinaud, Yay.). Paris.
- Giray, H. (1990). Gülbün-i Hanan, (M. S. Çöğenli ve R. Toparlı, Neşr.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Golden, P. B. (1991). The Qıpcaqs of Medieval Eurasia, An Example of Stateless Adaptation in the Steppes", Rulers from the Steppe: Formation on the Eurasian Periphery, (G. Seaman ve D. Marks, Ed.). Los Angeles.
- Golden, P. B. (1998). Religion Among the Qıpcaqs of Medieval Eurasia", Central Asiatic Journal, c. 42, Wiesbaden.
- Golden, P. B. (2002a). Güney Rusya Bozkırlarının Halkları, Erken İç Asya Tarihi, (Denis Sinor, Der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 355-359.

- Golden, P. B. (2002b). Türk Halkları Tarihine Giriş, (O. Karatay, Çev.), Ankara: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.
- Golden, P. B. (2007). Cumanica V: The Basmil and Qıpcaqs, AEMA, c. 15, Wiesbaden.
- Golden, P. B. (2015). Hazar Çalışmaları, Egemen Çağrı Mızrak (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gömeç, S. (2013). Türk Tarihinde Peçenekler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. 53, sy. 1, Ankara.
- Grammenos, D. B. (2003). Ancient Colonies in the Black Sea, Thessaloniki.
- Greeks and Natives in the Cimmerian Bosphorus 7th-1st Centuries BC (Proceedings of the International Conference, October 2000, Taman Russia), (S. L. Solovyov, Neşr.). Oxford: 2007.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1999). Abû'l-Farac Tarihi, (Ö. R. Doğrul, Çev.). c. 1, Ankara: TTK.
- Grignaschi, M. (1972). Sabirleri Hazarlar ve Göktürkler, VII. Türk Tarih Kongresi, c. 1, Ankara: 230-250.
- Grousset, R. (2006). Bozkır İmparatorluğu, (M. R. Uzman, Neşr.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2000). Hazar Çevresinde Bin Yıl, (A. Batur, Neşr.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2002). Hunlar, A. Batur (nşr.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, U. T. (2010). Türklerin Tarihi, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- Güngör, E. (1996). Tarihte Türkler, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Herbert, W. (2011). Attila, İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.
- Herodotus, (1991). Herodot Tarihi, (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hodgkin, T. (1996). Huns, Vandals and the Fall of the Roman Empire, Publishing History, Greenhill Books, London.
- Holland, C. (2018). Attila'nın Ölümü, (B. Ayar, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Howarth, P. (1994). Attila King of the Huns The Man and The Myth, Londra.
- İbn Arabşah (2012). Acaibu'l Makdûr, (A. Batur, Neşr.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Fazlan (1995). Seyahatname, (R. Şeşen Çev.). İstanbul: Kitapyurdu Yayıncılık.
- İbn Haldûn A. el-Mağribî (1966). Kitâbü'l-'İber ve Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber, c. 2, Beyrut.
- İbn Havkal (1976). Sûretü'l-arz, c. II, (M. J. De Goeje, Neşr.). Leyden: Bibliotheca Geographorum Arabicorum.
- İbn Hurdâzbih (1889). Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik, c. VI, (M. J. De Goeje, Neşr.). Leyden: Bibliotheca Geographorum Arabicorum, .
- İbn Miskevayh (2016). Tecâribü'l-ümen, (K. Burslan, Terc.). Ankara: TTK.
- İbnü'l-Esîr (1985). el-Kâmil fi't-târîh, (A. Ağırakça Terc.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Fâkih (1885). Kitâbü'l-Büldân, (M. J. De Goeje Neşr.). Brill.
- İnalçık, H. (2002). Kırım Hanlığı, TDVİA, c. XXV, Ankara: 450-458.
- İnan, A. (1972). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: TTK.

- İstahri (2015). *Kitab'ül-Mesalik ve'l-Memalik (Ülkelerin Yolları)*, (M. Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Janos, H. (1950). *Studies on the History of the Sarmatians*, Budapest.
- Kafesoğlu, İ. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Hazar Hakanlığı*, Ankara: Türk Dili Kültürü.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karatay, O. (2003). *İran ile Turan*, Ankara: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.
- Karatay, O. (2004). *Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları-Altın Orda Öncesi Dönem-*, Karadeniz Araştırmaları, sy. 3, Çorum: 1-70.
- Karatay, O. (2018). *Hazarlar-Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Kazimirski, M. (1833). *Précis de l'histoire des Khans de Crimée*, (M. A. Jaubert, Neşr.). Paris.
- Kefeli İbrahim Efendi (2005). *Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*, (İ. Otar, Neşr.). Eskişehir: Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği.
- Kelly, C. (2016). *Attila Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*, (T. Kaçar, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kitapçı, Z. (2005). *Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sy. 155, İstanbul: 111-164.
- Klyashtorny, S. G. (1997). *The Polovcian Problem (I): The Central Asian Aspect, Historical and Linguistic Interaction Between Inner Asia and Europe*, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference, (A. Berta, Ed.). Szeged.
- Klyashtorny, S. G. ve Sultanov, T. İ. (2003). *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, (A. Batur, Neşr.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kocarık, H. (2013). *Hazarlarda Devlet Yönetimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- Koestler, A. (2010). *13. Kabile*, (B. Çorakçı, Çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Korkmaz, A. (2014). *11. ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman Kıpçaklar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi.
- Korobeinikov, D. (2008). *A Broken Mirror: The Kıpçak World in the Thirteenth Century*, The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, (F. Curta, Ed.). Vol. 2, Leiden: Brill Hotei Publishing.
- Kousmanen, P. (2013). *The Nature of Nomadic Power, Contacts Between the Huns and the Romans During the Fourth and Fifth Centuries*, University of Turku, Annales Universitatis Turkuensis, Unpublished Doctoral Thesis, Turku.
- Kurat, A. N. (1964). *Peçenekler*, İA, c. 9, İstanbul: MEB, 537-538.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: TTK.

- Kurat, A. N. (1979). Bulgar, İA, c. 2, İstanbul: MEB, 781-798.
- Kurat, A. N. (1992). Altın Ordu Devleti, Türk Dünyası El Kitabı, c. I, Ankara: TKAE Yayınları, 400-408.
- Kurat, A. N. (2002). Kıpçak Bozkırlarında Kurulan Türk Hanlıkları, Kazan Hanlığı (1437-1556)", Türkler, c. 8, Ankara: YTY, 441-452.
- Kutschera, H. F. V. (1909). Die Chasaren, Wien: Adolf Holzhausen.
- Kuzgun, Ş. (2015). Hazar ve Karay Türkleri, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kuzmin, Y. vd. (2002). Hazarlar, Türkler, c. 2, Ankara: YTY, ss. 814-828.
- Kuzucu, S. (2013). Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Langlès, M. (1806). Note sur les Monnaies de Crimée, Paris.
- Memiş, E. (1987). İskitler'in Tarihi, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Memişoğlu, H. (1995). Bulgaristan'da Türk Kültürü, sy. 28, Ankara: TKAE Yayınları.
- Mesûdî (2018). Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf, (R. Şeşen, Mütercim). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Mielke, T. R.P. (2000). Attila I, (A. Dirim, Çev.). Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Mielke, T. R.P. (2017). Tanrı'nın Kırbağı Attila I-II, (A. N. Sezgin, Çev.). İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Minnas, E. H. (1970). The Scythians and Northern Nomads", The Cambridge Ancient History, (J. B. Bury vd. Neşr.). Vol. 3, Cambridge.
- Mustafa, K. (2002). Altın-Orda Hanlığı, Türkler, c. 8, Ankara: YTY, 397-410.
- Necef, E. N. ve Berdiyev, A. A. (2003). Hazar Ötesi Türkmenleri, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Nemeth, G. (1962). Attila ve Hunları, (Ş. Baştav, Terc.). İstanbul: Anıl Matbaası.
- Nikephoros Patriarch of Constantinople (1990). Short History, (C. Mango, Text, Translation and Commentary by). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- North Pontic Archaeology, (2001). (G. R. Tsetskhladze, Neşr.). Leiden.
- Orhun, H. N. (1946). Türk Tarihi, c. 2, Ankara.
- Ostrogorsky, G. (1999). Bizans Devleti Tarihi, (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK.
- Özcan, A. T. (2019). Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya, İstanbul: Kronik Kitap.
- Özcan, K. (2005). Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi, Karadeniz Araştırmaları, (5), 26-36.
- Öztürk, C. (Ed.). (2005). Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Öztürk, Y. (2000). Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Y. (2002). Kırım Hanlığı, Türkler, c. 8, Ankara: YTY, 480-513.
- Piatigorsky, J. ve Sapir, J. (2005). Bozkır Halkı Hazarlar: Hayaller ve Gerçek, Hazar İmparatorluğu, VII.-XI. Yüzyıllar, (H. Güreli, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ràsonyi, L. (1971). Tarihte Türklük, Ankara: TKAE.
- Ràsonyi, L. (1971). Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri Hazarlar", Tarihte Türklük, Ankara.

- Ràsonyi, L. (2006). Kuman Özel Adları, Doğu Avrupa'da Türklük, (Y. Gedikli, Haz.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Resulzade, M. E. (1993). Kafkasya Türkleri, (Y. Akpınar, Haz.). İstanbul: TDAV Yayınları.
- Ross, L. (2005). Tanrı'nın Kılıcı Attila, (S. Yeniçeri, Çev.). İstanbul: Truva Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi, (A. Kazancıgil ve A. Bereket, Çev.). İstanbul: Kabalca Yayınevi.
- Safa, P. (2016). Attila, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Safran, M. (1993). Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara: TKAE.
- Saray, M. (1989). Altın Orda Hanlığı, DİA, c. 1, İstanbul: 538-539.
- Seferoğlu, Ş. K. ve Müderrisoğlu, A. (1986). Türk Devletleri Tarihi, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Spinei, V. (2008). "The Cuman Bishopric-Genesis and Evolution", The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cuman (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450), Vol. 2, (Florin Curta, Ed.). Leiden: 419-429.
- Strabon (1969). Coğrafya, Kitap XII, Bölüm I-II-III, (A. Pekman, Neşr.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Strzowski, J. (1974). Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi, Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi, (A. C. Köprülü, Neşr.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1-118.
- Şenol, M. (2018). Macar Kroniklerinden Johannes Thuroczy (Chronica Hungarorum): Tercüme- Tahlil, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Şeşen, R. (2001). İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, sy. A.8, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanyu, H. (1986). İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tarhan, T. (1984). Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, (İstanbul 23-26 Mayıs 1983), Ankara: 109-121.
- Tarhan, T. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", Türkler, c. 1, Ankara: YTY, 904-922.
- Taşagıl, A. (2000). İdil Bulgar Hanlığı, DİA, c. 21, İstanbul: 472-474.
- Taşagıl, A. (2001). Kasım Hanlığı", DİA, c. 24, İstanbul: 543-544.
- Taymas, A. B. (1988). Kazan Türkleri, Ankara: TKAE Yayınları.
- Tellioglu, İ. (2005). Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sa. 27, Erzurum: 237-245.
- Tellioglu, İ. (2007). Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Trabzon: Serander Yayınları.

- Telliöğlü, İ. (2016). Kırım'daki Türk Varlığı'nın Tarihi Gelişimi, *International Journal of Social Science*, Number 51, Autumn III, 1-13.
- The Chronicle of Theophanes, (1982). (H. Turtledove, Ed. ve Çev.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- The Greek Colonisation of the Black Sea Area, (1998). (G. R. Tsetschladze, Neşr.). Stuttgart.
- Thompson, E. A. (1981). *A History of Attila and the Huns*, Oxford: Claredon Press.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. 1, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Topsakal, İ. (2000). X-XII. Asır İdil (Volga) Bulgarları Tarihi ve İslamiyet, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Turan, Ş. (1990). *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Türel, T. (2016). *Towards the End of An Empire: Rome in the West and Attila (425-455 A.D.)*, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Department of History Master's Thesis, Ankara.
- Ülküsal, M. (1980). *Kırım Türk-Tatarları*, Ankara: Baha Matbaası.
- Ürekli, M. (1989). *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Vasary, I. (2014). *Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele*, (S. Acar, Neşr.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 327-340.
- Vörös, G. (2002). *Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar*", *Türkler*, c. 2, Ankara: YTY, 698-702.
- Yıldız, H. D. (1981). *Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması*, VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, c. 2, Ankara: TTK, 855-858.
- Yılmaz, F. (2010). *Osmanlı Öncesi Dönemde Rize ve Çevresinde Türklük İzleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Yücel, M. U. (2002a). *Hazar Hakanlığı*, *Türkler*, c. 2, Ankara: YTY, 400-466.
- Yücel, M. U. (2002b). *Balkanlarda Peçenekler*, *Türkler*, c. 2, Ankara: YTY.
- Yücel, M. U. (2002c). *Kuman-Kıpçaklarda Toplum ve Kültür Hayatı*", *Türkler*, c. 3, Ankara: YTY.
- Yücel, M. U. (2007). *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara: TTK.
- Zaitsev, İ. V. (2002a). *Astrahan hanlığı*, *Türkler*, c. 8, Ankara: YTY, 460-465.
- Zaitsev, İ. V. (2002b). *Sibir Hanlığı*", *Türkler*, c. 8, Ankara: YTY, 472-479.
- Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, (1969). *Âsârü'l-bilâd ve Ahbârü'l-ibâd*, Beyrut.
- Zekiyev, M. Z. (2006). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, İstanbul: Selenga Yayınları.

LİMANLARIN HİTERLANT BAĞLANTI KABİLİYETLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI VE LİMAN KAPISI OLARAK BUCAK OVASI

Şevket Süleyman İRTEM ¹

ÖZ: Dünya ticaret rakamlarının seyrine baktığımızda son 70 yıldaki ivmeli artışlar gözümüze çarpmaktadır. Bu yükselişte serbest piyasa koşullarının yarattığı rekabet ortamı temel etkindir. Birbirleri ile rekabet içerisinde olan firmalar geliştirdikleri yenilikler ile rakiplerinin önüne geçmeye gayret ederlerken tedarik zinciri içerisindeki lojistik alışkanlıklarının temelden değişmesine neden oldular. Bugün sıkça duyduğumuz konteyner, intermodal kavramları 20. yüzyılın ikinci yarısında beliren bu yeniliklerin öne çıkanlarıdır. Her yıl açıklanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verilerine göre küresel tedarik zincirindeki emtia sevkiyatının maddiyat ve zaman bakımında %80’den fazlasını oluşturan denizyolu ağları ile karadaki hinterland sahası arasında kalan limanlar dış ticaretin kalbi niteliğindedir. Denizyolu bağlantılı modlar arası taşımacılık ve maliyet düşürme üzerine 1950’lerden beri çokça çalışma yapılmıştır. Çalışmada dünya limanlarının bu rekabet koşullarında önem verdikleri “Hinterland Bağlanabilirlik” yetenekleri ve bu konuda yaptıkları yatırımlar üzerine yapılan çalışmalar incelenerek Batı Akdeniz Bölge Hinterlandında navlun trafiğinin kalitesini artıracak bir çözüm yolu olarak ticaret limanının kapısını Bucak Ovasına çekilme şeklinde modernize edilmesi tartışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER: Liman, Hinterland, Liman Kapısı, Liman-Hinterland Bağlanabilirliği, Lojistik, Tedarik Zinciri.

LITERATURE REVIEW ON CAPABILITY OF PORT-HINTERLAND CONNECTIVITY AND BUCAK VALLEY AS PORT GATEWAY

ABSTRACT: The past 70 years have seen increasingly rapid advances in the field of international trade. Along with this growth in trade, however, there is increasing concern over the share of freight. Over the past century there has been a dramatic increase in movements at global supply chain system. A discrete reason emerged from this is competitive market conditions. Port is an important component in the supply chain system and plays a key role in international trade as more than %80 has been transported by sea vehicles. Traditionally, port’s hinterlands have subscribed to the belief that cannot be shared with among the ports. But by one of the most important event of the second half of 20th century; containerization, sharing hinterland became possible. Most of the ports in Europe started to search variety ways to be competitive. So, intermodal and cost mitigation have been an object of research since the 1950s. A considerable amount of the literature has been published on port-hinterland connectivity. What we know about connectivity is largely based upon empirical studies that investigate how the quality of connections sets between port and its hinterland. A major problem with this kind of study is lack of data as mentioned in most of the articles. Although extensive research has been carried out on Logistics Village, no single study exists on port hinterland connectivity. The purpose of this paper is to review recent research into the port literature and to indicate the importance of rail-road connection to Akdeniz Region. This study systematically reviews the top ports which provide better connectivity for West Mediterranean Region. Also the study provides an exciting opportunity to advance our knowledge of port hinterland connectivity by enhancing the gateway to Bucak Lowland..

KEYWORDS: Hinterland, Port Gateway, Port-Hinterland Connectivity, Logistics, Supply Chain.

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, sevketeritem@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8101-951X

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte dünya ticaretinde birtakım değişiklikler yaşanmaya başladı. Devletler bu değişim karşısında kendi çıkarlarını regüle edebilmek için aralarında birlikler kurdular; ASEAN (Güney Doğu Asya Ulusları Birliği), AANZFTA (ASEAN'a ek; Avustralya-Yeni Zelanda Serbest Ticaret Hattı), EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği), EU (Avrupa Birliği), RCEP (Kapsamlı Bölgesel Ekonomik Ortaklık), TPP (Transpasifik Ortaklığı), BRICS (Brazilya, Hindistan, Çin, Rusya, Güney Afrika), IBSA (Hindistan, Brezilya, Güney Afrika).

Serbest piyasa şartlarında birbirleri ile rekabet halinde olan lojistik firmaları daha iyi lojistik hizmet sağlayabilmek, müşteri memnuniyeti yüksek tutmak için tedarik zinciri içerisinde yenilikler geliştirmeye başladılar. Yeni bir yük grubu olan; konteyner yani taşıma kapları dünyaya bu vesile ile tanıtıldı. Standart ölçülere sahip olan bu taşıma kapları tedarik zincirinde başka bir yeniliğin daha doğmasına vesile oldu; intermodal taşımacılık.

Deniz, kara, hava, demir, iç su yollarının her birinde ve bu yolların arasında transfer yapılmasına imkân sağlayan bu standart konteynerler lojistik maliyetlerin uluslararası ticaret içerisinde düşmesini de sağladılar. Tüm bu yeniliklerin neticesinde uluslararası ticarete ivmeli yükselişler yaşandı ve böylece günümüz ticaret hacmine erişildi. Müşteri memnuniyetindeki artış, lojistik maliyetlerdeki düşüş, hızlanan tedarik zincirindeki akış lojistik sektörünün büyümesini, ticaretin katlanarak artmasını sağladı.

Serbest piyasa şartlarının halen devam etmekte olduğu günümüzde tedarik zincirindeki süreç geliştirme uzmanları, halen maliyeti yüksek olan halkaların maliyetlerini nasıl düşürecekleri üzerine çalışmaktadırlar. Çünkü bugüne kadar süreçte yeniliği ilk bulan rekabette öne çıkmıştır. Devletler de kendi milletinin refahları için bu araştırmalara destek olmaktadır.

Zincir içerisindeki eritmek için üzerinde çalışılan maliyet yumaklarından biri liman ardında kalan hinterlant sahalarıdır. Ortalama bir intermodal taşıma işleminde hinterlant alanındaki taşıma mesafesi, toplam sevkiyat mesafesinin %10'u olmasına rağmen, hinterlant alanında meydana gelen sevkiyat maliyeti, tüm intermodal taşıma işlemindeki ortalama sevkiyat maliyetinin %80'nini oluşturmaktadır (Rodrigue & Notteboom, 2012).

Liman ile arkasındaki hinterlant alanında meydana gelen sevkiyat maliyetleri uluslararası ticaretin tedarik zinciri içerisindeki en maliyetli zincir halkası kadar etkili olmaktadır (Halim, Kwakkel, & Tavasszy, 2016). Bu bakımdan Antalya Ticaret Limanı ile arkasındaki hinterlant arasındaki sevkiyat maliyetlerinin azalması liman-hinterlant bağlantı yeteneğine olumlu etkiler yapacaktır ve hatta hat operatörleri ve hacimli yük sahiplerinin dikkatini çekecektir.

Antalya ticaret limanının kapısının, Batı Akdeniz bölgesi içerisinde stratejik konuma sahip olan Bucak Ovası üzerine uzanması ve demiryolu ile liman-hinterlant sevkiyatının verimli hale getirilmesi ile

küresel tedarik zinciri içerisinde yeni bir rota oluşmuş olacaktır. Ve bu yeni rota hat operatörleri ile hacimli yük sahiplerinin rota tercihlerinde kuvvetli bir alternatifi olacaktır.

2. LİMAN-HİNTERLANT BAĞLANTI VERİMLİLİĞİ VE KAVRAMLAR

Literatürde liman bağlantılarının verimliliğini ölçen çalışmalara rastlanılmaktadır. Liman ulaşım kanallarının verimliliğini ölçebilmemiz için birtakım girdilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar; liman hinterlandındaki nakliye maliyetleri, nakliye zamanları, dağıtım noktaları ile hinterlant arasındaki nakliye zamanlarıdır (Halim et al., 2016).

Limanlar büyüklüklerine ve gelişmişlerine göre isimlendirilirler. “hub-port” denilen ana limanlar, “sub-port” denilen alt limanlar ile beslenirler. Literatürde, bir limanın hub-port olması yolunda yani büyümesinde en çok katkı sağlayan unsurun “connectivity-bağlanabilme” kavramı olduğu belirtilmiştir (Tovar, Hernández, & Rodríguez-Déniz, 2015). Türkçe literatürümüze “bağlantı kabiliyeti” olarak çevirebileceğimiz bu kavram; limanın hinterlandı ile bağlantı yollarının çeşitliliği ve kalitesi anlamına gelir.

Navlun trafiği : Yük akışı anlamında kullanılır.

Feeder Ship : Ana limanları besleyen gemilerdir.

Mother Ship : Ana Limanları ziyaret eden kıtalararası sefer yapan gemilerdir.

Ana Liman (Hub-Port) : Okyanus aşırı sefer yapan gemilere (mother ship) yük veren, kıta çıkış kapısı niteliğinde olan limanlardır.

Ara Liman (Sub-Port) : Ana limanları besleyen küçük limanlardır.

Hinterlant : Limanın arkasında kalan ticari alanın adıdır. Limanı yük ile besleyen sahaya hinterlant denir.

Forelant : Deniz aşırı demektir yani limanın deniz tarafında kalan deniz alanıdır. Büyüklüğü limanın büyüklüğü ile orantılıdır. Ana limanların Forelant alanları okyanusları aşabilirken, ara limanları çok daha kısadır.

İntermodal Taşımacılık : Aynı yükün kara, hava, deniz, iç su yolu araçları ile taşınabilmesi çok zor iken bunu çok çok basit kılmış olan taşımacılık türüdür.

Konteyner: Standart ölçülerdeki taşıma kaplarıdır.

Konteynerleşme : İntermodal taşımacılığı doğuran akımdır. Standart ölçülere sahip bu taşıma kaplarında yük taşınması o kadar çok sevilmiş ve tutulmuştur ki dünya yeni bir taşımacılık türü olan intermodal taşıma ile tanışmıştır.

Konteynerleşmenin dünya ticaretine artış yönünde olumlu katkıları olmasına rağmen liman hinterlant alan sınırlar kavramında karışıklıklar doğmasına sebep olmuştur. Demangeon, 1918’lerin başında yapmış olduğu çalışmada Antwerp, Amsterdam ve Rotterdam limanlarının hinterlant sınırlarında birbir örtüşmeler gözlemlemiştir (Guerrero, 2014). 20. Yüzyılın ortalarında hinterlant

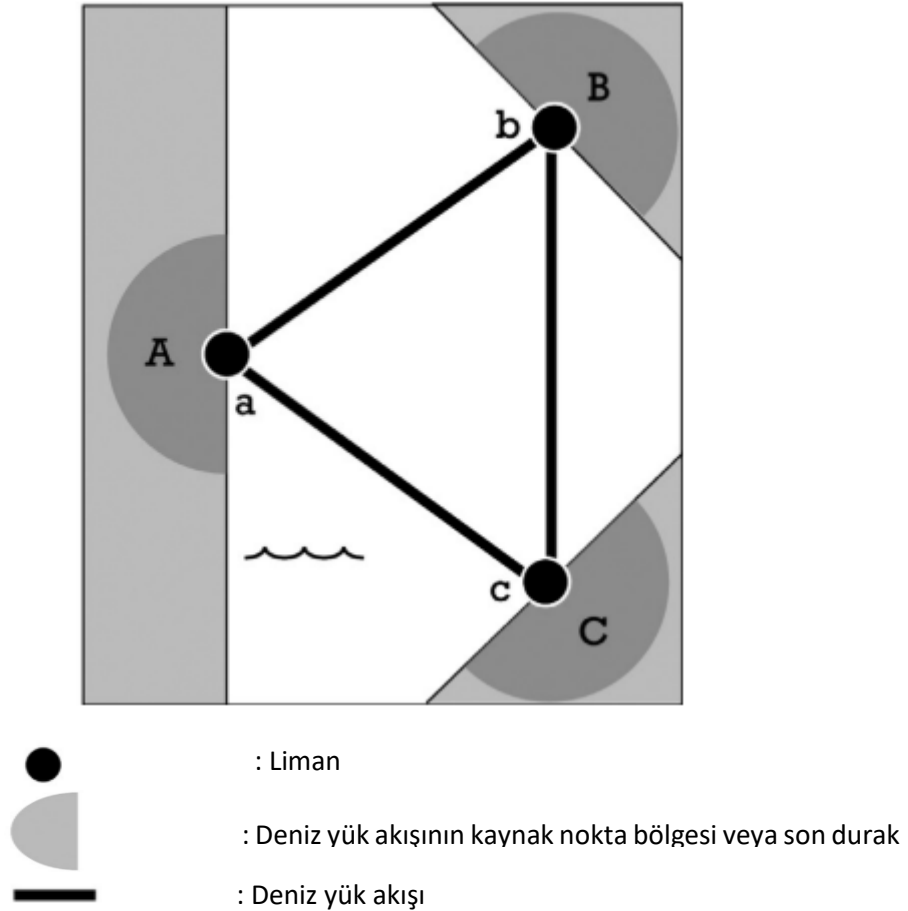
kavramı ve onun deniz aşırı kısmındaki izdüşümü olan forelant kavramları aşağıdaki Şekil 1’de Demangeon’un gerçek olan gözlemine aykırı bir biçimde iki çalışmada Sargent 1938 ve Amphoux 1950 şöyle tanımlanmıştır.

Sargent 1938 ve Amphoux 1950’ a göre;

- a limanın hinterland alanı A bölgesi iken forelant alanı B ve C bölgeleridir.
- b limanın hinterland alanı B bölgesi iken forelant alanı A ve C bölgeleridir.
- c limanın hinterland alanı C bölgesi iken forelant alanı A ve B bölgeleridir.

Ancak 1918’de Damangeon gözlemi bu tanımlamalardaki kesinliği delmiştir, çünkü Antwerp, Amsterdam ve Rotterdam limanlarının yük çektikleri alanlar ortaktır. Damangeon 1918’de yaptığı çalışmada a limanın hinterlandının A bölgesi, B bölgesi ve C bölgesinin de olabileceğini Sargent ve Amphoux’tan çok önce göstermiştir.

Şekil 1. Hinterlant ve Forelant Kavramlarınınin 1950'lerdeki Şeması (Guerrero, 2014)

Konteynerleşme ise tam da bu tartışmaların ortasında dünya piyasasındaki yerini almaya başlamış ve tartışmaya son vermiştir. Bu standart kaplar, tedarik zincirinde bir devrim yapmak ile kalmamış, ulaşım kanallarını da birbirine katmıştır.

Yeni taşımacılık türü olarak ortaya çıkan “intermodal taşımacılık” hem Sargent’in görüşlerini, hem Amphoux’un görüşlerini, hem de Damangeon’un görüşlerini çürütmüştür. Standart ölçülerdeki konteynerler, pahalı elleçleme ekipmanları ile hem denizyolunda hem demiryolunda hem karayolunda hem havayolunda hızlı bir şekilde yük taşınmasına imkan sağladığından limanların hinterlant sınırları da birbiri içerisine girmiştir.

1950’den önce sadece gelişmiş ve dar alandaki Antwerp, Amsterdam ve Rotterdam limanları arasında rekabet yaşanırken konteyner destekli intermodal taşımacılık ile daha geniş alanlara yayılmış limanlar arasında rekabet yaşanır olmuştur. Slack 1990 yılındaki çalışmasında Birleşmiş Devletler’de demiryolu ağının gelişmesi ile birlikte Batı yakası ve Doğu yakası limanları arasında Uzakdoğu ticaret yüklerinin paylaşımında artma olduğunu tespit etmiştir (Guerrero, 2014). Doğu yakasındaki hacimli yük sahibi uzak doğudan getireceği yükü Doğu Yakası limanına getirip çekmekten ise batı yakasına getirtip, iç nakliye ile koca bir kıtayı karadan geçmekte mahsur görmemektedir. Düşük liman ve elleçleme masrafları, nakliye süreleri yükletenlere bol seçenek sunar hale gelmiştir.

Günümüz intermodal taşıma kolaylığına rağmen liman hinterlantlarının oluşumunun incelendiği bir çalışmada seyahat zaman faktörünün liman çalışma verimliliğinin dahi önüne geçerek belirleyici faktör olduğu tespit edilmiştir (Moura, Garcia-Alonso, & Salas-Olmedo, 2017).

(Hoffmann, Saeed, & Sødal, 2019) çalışmasında gemi hacimlerindeki büyüklüğün ülke ticaret göstergelerini olumlu kerteriz etmediğini ve dolayısıyla devletlerin büyük gemileri limanlarında ağırlamak için rekabete girmelerinin ihtiyaç olmadığı sonucuna varmıştır. Güney Afrika’ya yapılan çift yönlü ticaretin düzenli deniz hatları ile yapıldığı pazarda, kısa ve uzun dönem için analizler yapan grup denizyolu bağlantı kabiliyetine ek olarak pazarlar arası deniz sefer uzunluğunun, uçuş mesafesinin ve Yük Hacim Potansiyelinin (GDP) etkili parametreler olduğunu kabul etmiştir. Ticari akışa olumlu etkisi olan faktörleri şu şekilde belirlemişlerdir; GDP, yaygın ticari hatlara direkt bağlantı sayısı, rekabet seviyesi.

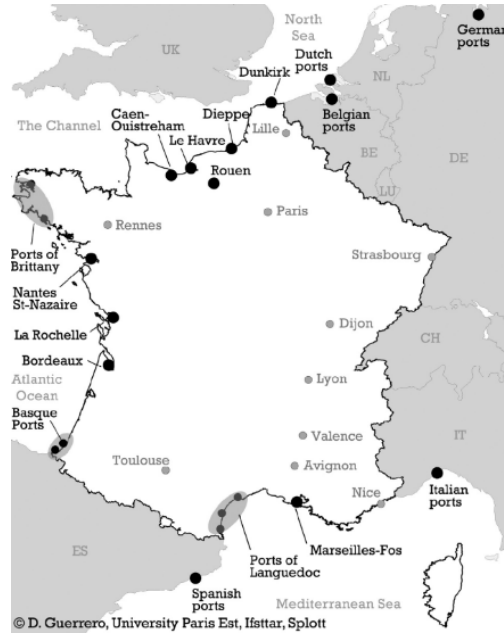
Liman tercih edilirliğinde; aktarma miktarları ve seyir mesafesi hem kısa hem uzun dönem ticaret için ciddi önemli olumsuz etkilere sahiptir. Tahmini uzun dönem etkileri, kısa dönem etkilerinden daha kuvvetlidir ve yükletenin bağlantılarda meydana gelen değişikliklere olan taleplerini ayarlaması zaman almaktadır. Ülkenin, küresel denizcilik ağı içerisinde, ana hatlar ile bağlantı sayısı onun ticaret rekabetine olumlu şekilde yansıdığı belirtilmektedir. Geliştirilmiş bir hinterlant bağlantı kabiliyeti bölgenin uzun dönem ticaretine kısa dönemde daha etkili bir şekilde katkı sağladığı vurgulanmıştır (Hoffmann et al., 2019).

3. DİĞER ÜLKE LİMANLARI

3.1. Fransa Liman- Hinterlant Bağlanabilirliği

Limanların kaderinde buldukları coğrafi konum belirleyici ana faktör olmuştur. Fransa'nın iki limanı; Şekil 2'de görüldüğü gibi Manş Denizi'ne bakan Le Havre Limanı ile güneyde Akdeniz'e bakan Marsilya Limanlarının dış ticarete yeni bir çağ açan Konteynerleşme aksiyonunda öncülük edecekleri 1950 yılında araştırmacılarca tespit edilmiştir (Guerrero, 2014). 1980'lerin sonunda orta ve küçük ölçekli limanların çoğu, niş pazarlara düzensiz sefer veya kısa sefer hatları ile bağlantılı olan bölgeler için birer durak vazifesi görmektedir (Guerrero, 2014). Liman tarafından oluşturulan kargonun ve mesafenin %86'sı toplam navlun akışında, üretim yük akışının %69'unda etkili olmaktadır. Bu oranların haricindeki yüklerde yük hatlarının stratejileri, denizaşırı, siyaset, direk demiryolu bağlantısı gibi hub-stratejiler etkin olmaktadır.

Şekil 2. Fransa Limanları (Guerrero, 2014)

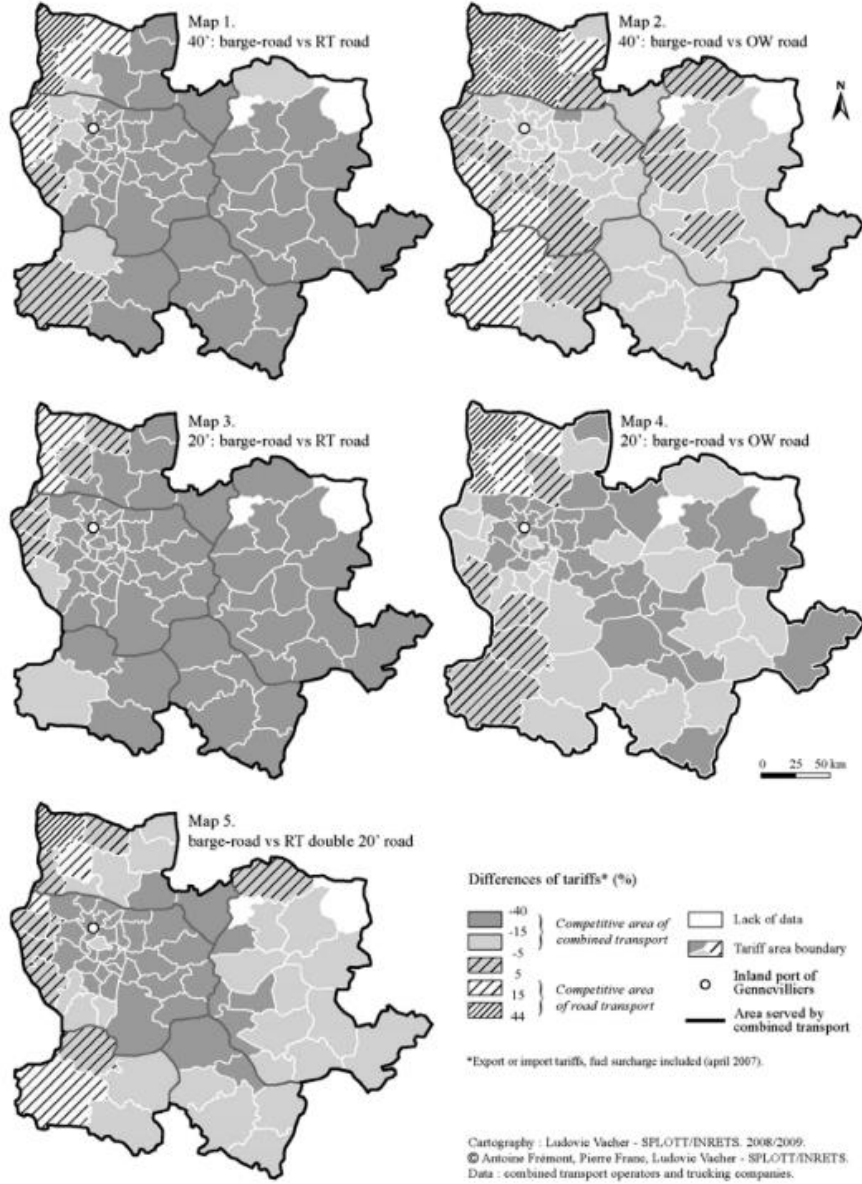

Guerrero 2014 çalışmasında navlun akışı ile ilgili veri bilgisi sağlayamadığını belirtmiştir. Ne yazık ki dünya'nın diğer bölgelerinde de aynı durum söz konusu olduğu belirtilmiştir. Birleşmiş Devletler'deki PIER kurumu haricinde Batı Avrupa'da navlun akışları ile ilgili büyük ölçekli coğrafi veri temini de mümkün değildir (Guerrero, 2014).

La Havre Limanından Paris Bölgesine gerçekleşen hinterlant taşımasında kombine taşımacılık ile karayolu taşımacılığının karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışmada ticari politikalar, maliyetler, rekabet koşulları değerlendirildiğinde kombine taşımacılık öne çıkmıştır (Frémont & Franc, 2010).

Şekil 3'te su yolu taşıma tarifelerine Mearsk, MSC, CMA-CGM verileri de dahil edilmiştir. Yükletenlerin karayolundan combine taşımacılığa geçiş kararı verebilmeleri için kombine taşımacılığın %10 ile %20 arasında daha ucuz olması gerektiği belirtilmiştir (Frémont & Franc, 2010).

Şekil 3. İç Suyolu-Karayolu Kombine Taşımacılığın, Karayolu Taşımacılığına Karşı Fiyat Mukayesesi (Frémont & Franc, 2010)

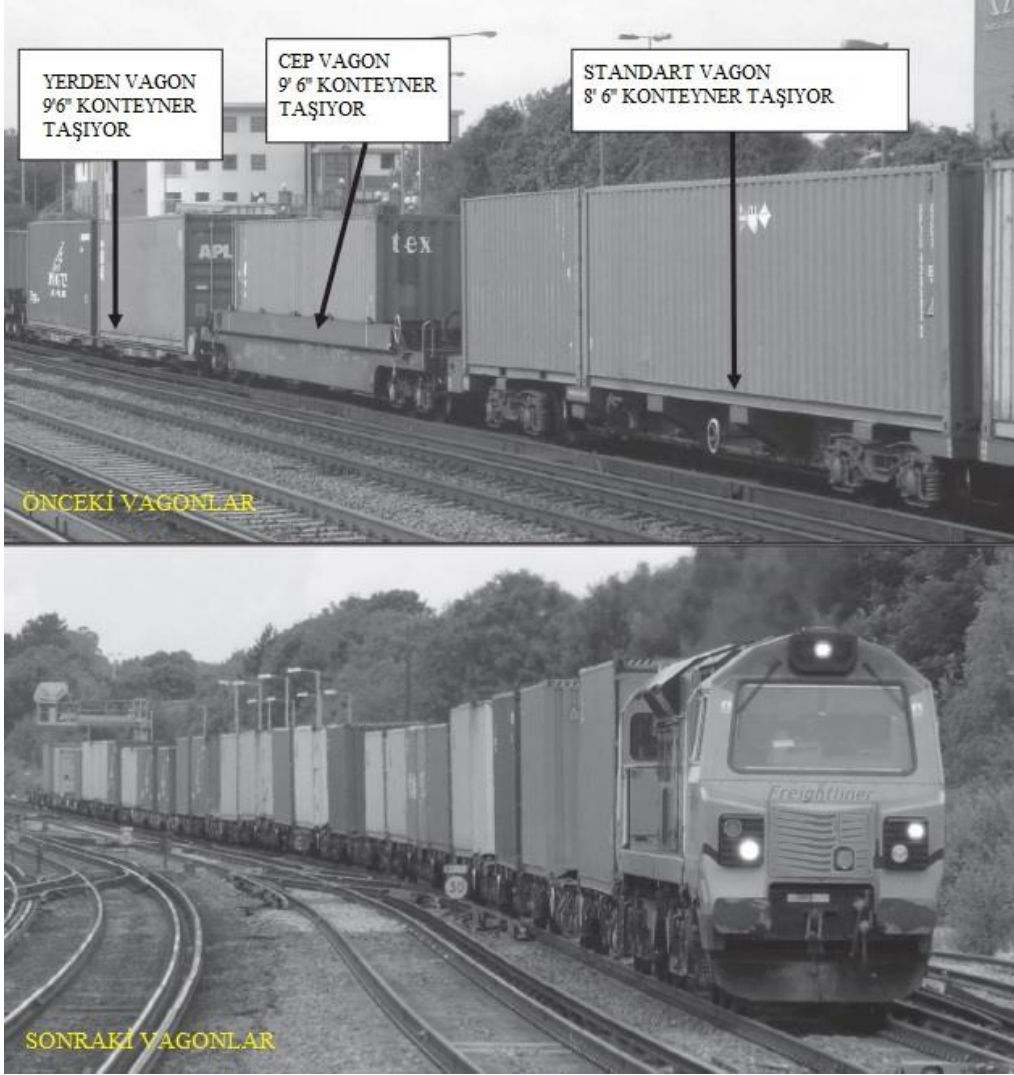

3.2. İngiltere Liman- Hinterlant Bağlanabilirliği

İngiltere'de yapılan bir liman-hinterlant konteyner piyasa araştırmasında; mevcut olan demiryoluna 2007 yılından bu yana hiçbir ek yatırım yapılmamasına rağmen 2015 yılında taşınan konteyner miktarında %25 artış gözleendiği belirtilmiştir (Woodburn, 2017). Ortalama tren kapasitesinde, ortalama artış miktarı 44 TEU-2007'den 55 TEU 2015'e şeklinde meydana gelmiş olup, bu artışın diğer ulaşım yollarındaki azalıştan kaynaklanması ile 34.000 ton'luk CO₂ gaz salınımı engellenmiştir (Woodburn, 2017). Hinterlant içerisinde demiryolunun kullanılması ile bölge insanı 34.000 ton CO₂ daha temiz bir havayı solur hale gelmiştir.

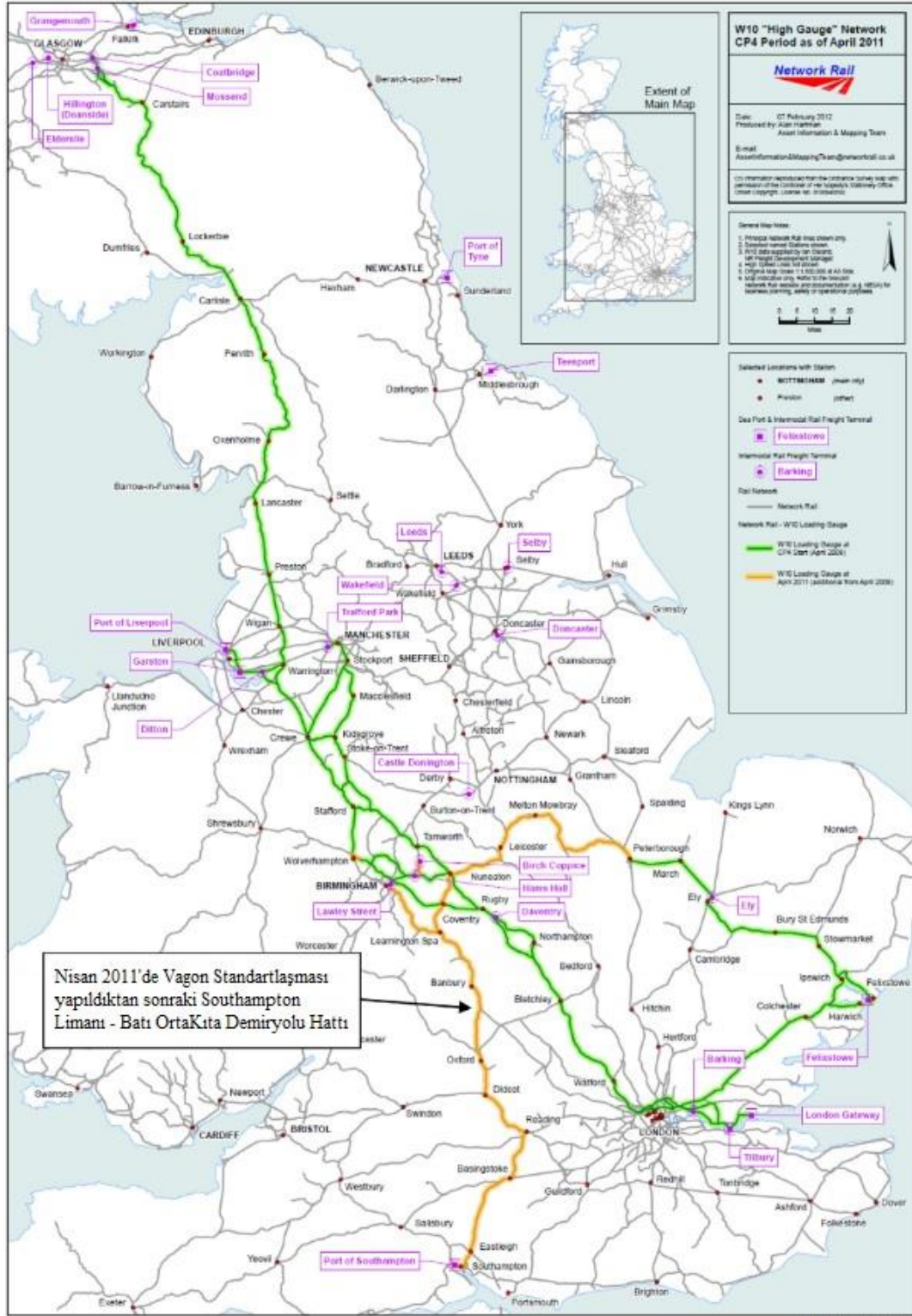
Nisan 2011 tarihinden sonra 9'6''lik yüksek konteynerlerin standart vagonlarda, tren yolu hatlarında taşınması mümkün olduktan sonra 2007'deki ilki, 2012'de sonuncusu yapılarak gerçekleştirilen bir ilk-son anketi ile Southampton Limanından Batı OrtaKıta'ya gerçekleşen sevkiyat üzerindeki değişimlerin incelendiği araştırmada hem taşıma hacminde hem de verimlilikte olumlu gelişmeler gözlenmiştir (Woodburn, 2013). Şekil 4'te vagonların Nisan 2011'den önceki ve sonraki durumları görülmektedir.

Şekil 4. Vagonların Nisan 2011 Öncesi ve Sonrası Görüntüleri (Woodburn, 2013)

Intermodal taşımacılığının da etkisi ile İngiltere'de demiryolu navlun trafiği, 1998 yılından 2010 yılına kadar olan dönemde %62 oranında artış göstererek İngiltere'deki toplam navlun hareketindeki yapını %20'den, %30'a çıkarmıştır (Woodburn, 2012). Şekil 5'te W10 tren yolu hattı görülmektedir.

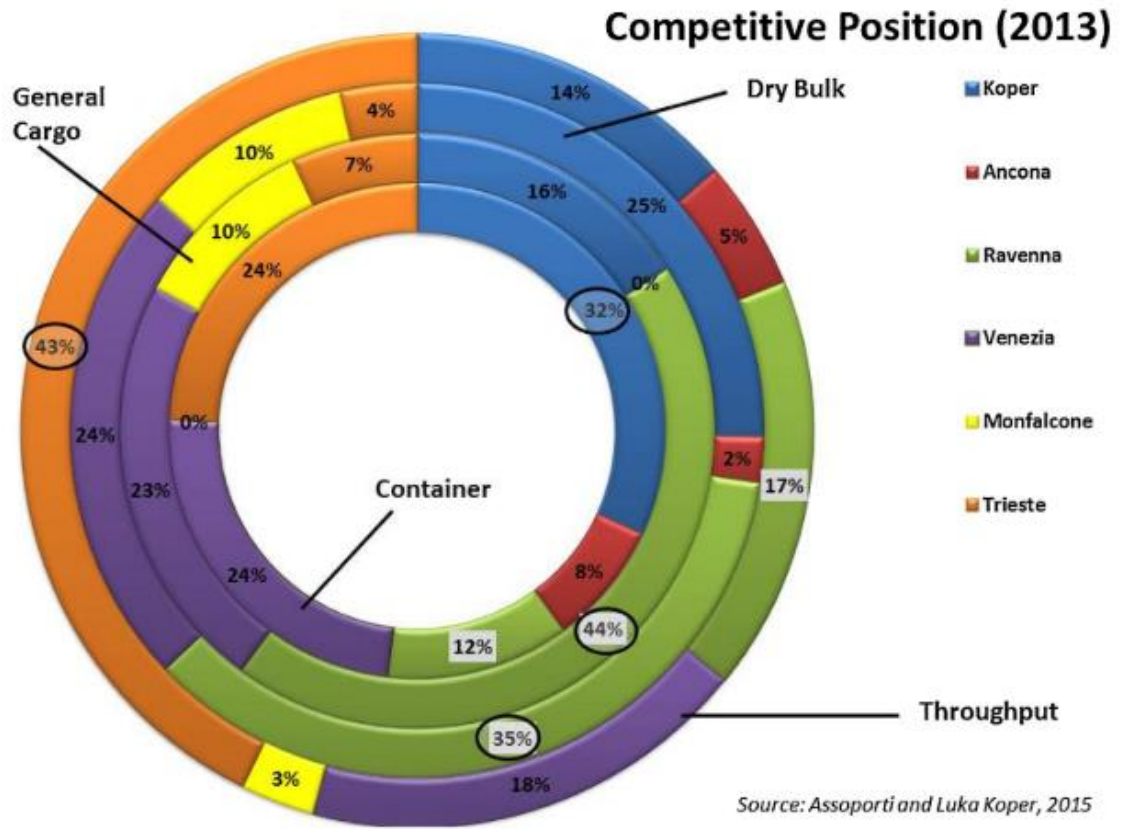
Şekil 5. Nisan 2011'den Sonra İngiliz W10 Standart Vagonlu Demiryolu Ağı (Woodburn, 2013)

3.3. İtalya Liman- Hinterlant Bağlanabilirliği

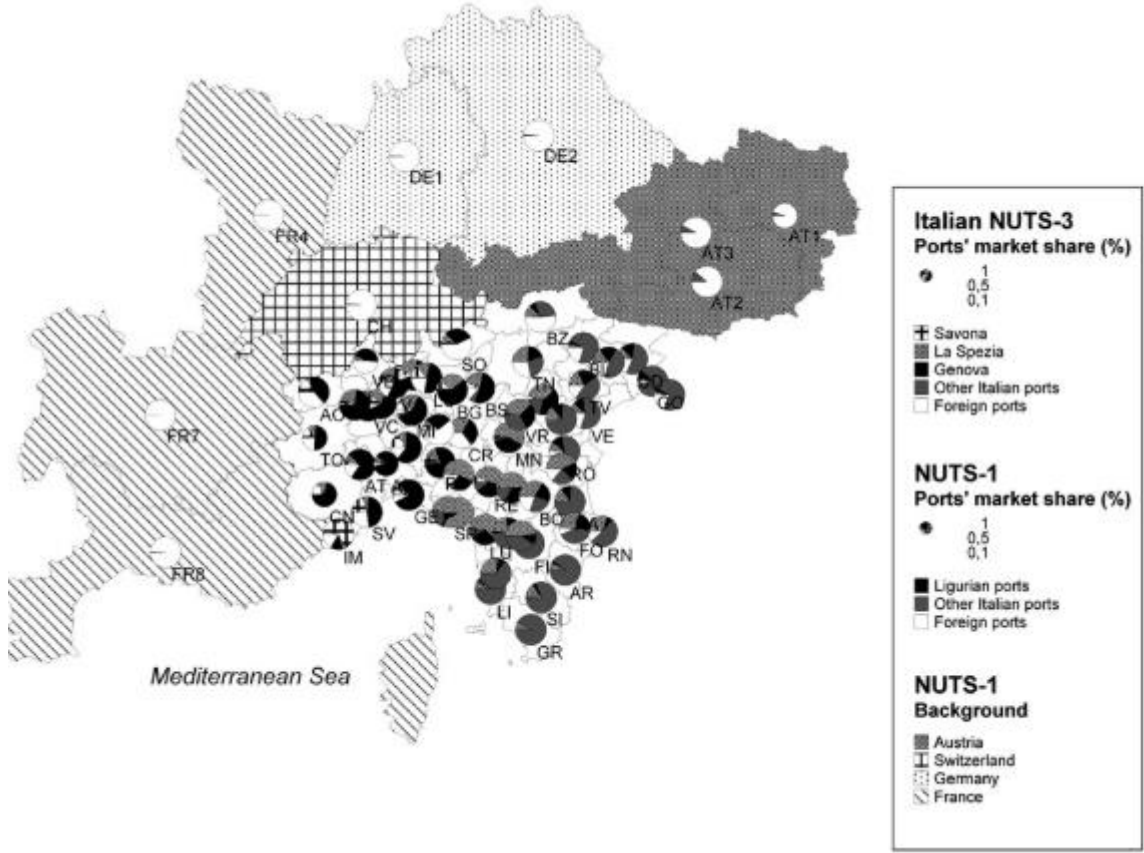
Ravenna limanının Adriyatik bölgesindeki diğer rakip limanlar ile olan durumunun incelendiği bir çalışmada hinterlant mesafesinin büyüklüğünde “liman-hinterlant bağlantı kabiliyeti” kadar tanıtım ve pazarlama politikalarının, liman hattı muhtemel kullanıcılarının ön yargısının ve kültürel faktörlerin da etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Acciaro, Bardi, Cusano, Ferrari, & Tei, 2017). Şekil 6’te Adriyatik Denizi’ndeki Koper, Ancona, Ravenna, Venezia, Trieste, Monfalcone limanlarının genel kargo, dökme kargo ve verimliliklerine göre birbirleri olan rekabet durumu dairesel grafik ile gösterilmiştir.

Şekil 6. Adriyatik'teki rekabet durumu (Acciaro et al., 2017)

İtalya'nın Ligurya Bölgesi Limanlarındaki (Cenova, La Spezia, Savona) konteyner trafiğinin diğer İtalyan Limanlarına ve Avrupalı rakiplerine geçme durumunun incelendiği bir çalışmada bölge hinterlandındaki yük trafiğinin %60 artış göstererek yaklaşık 2 Milyon TEU'ya ulaşacağı ve bu navlunun limanlar arası paylaşımında yaşanacak rekabet ele alınmıştır (Ferrari, Parola, & Gattorna, 2011).

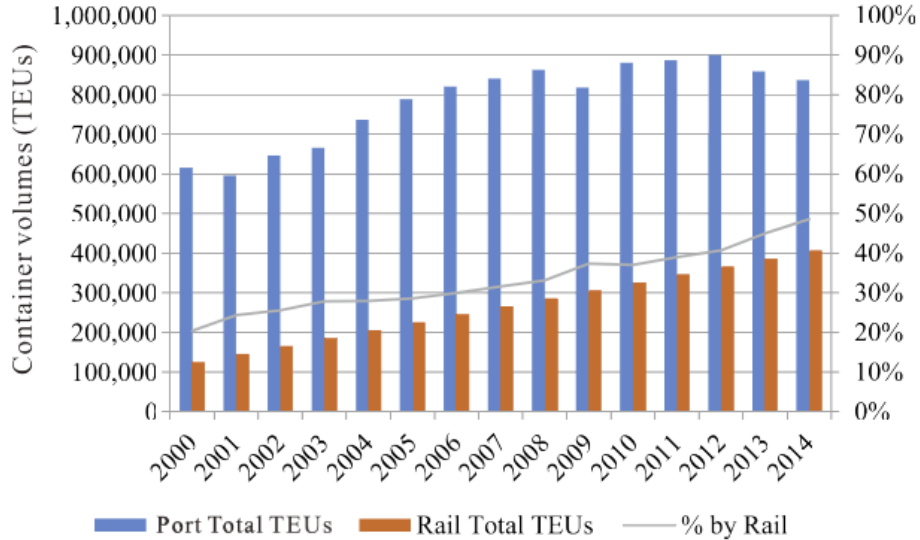
Şekil 7. Liguryan, İtalyan ve Yabancı Limanların Hinterland İçersindeki Navlun Paylaşımları (Ferrari et al., 2011)

3.4. İsveç Liman- Hinterland Bağlanabilirliği

Limn hinterlant alanında bağlantı opsiyonları içerisinde yapılan her yenilik yada değışimin doğuracağı refleksler birçok faktöre bağı olarak değışkenlik gösterebilir. Şekil 8'da görüldüğü gibi, İsveç'in Göteborg Limanının hinterlandında yapılmış olan demiryolu çalışmalarının etkisi yıllara bağı olarak gözlenmiştir. Diğer tercih opsiyonları içerisinde demiryolunun kullanılma oranı düzenli bir artış göstermiştir (Chen, Cullinane, & Liu, 2017).

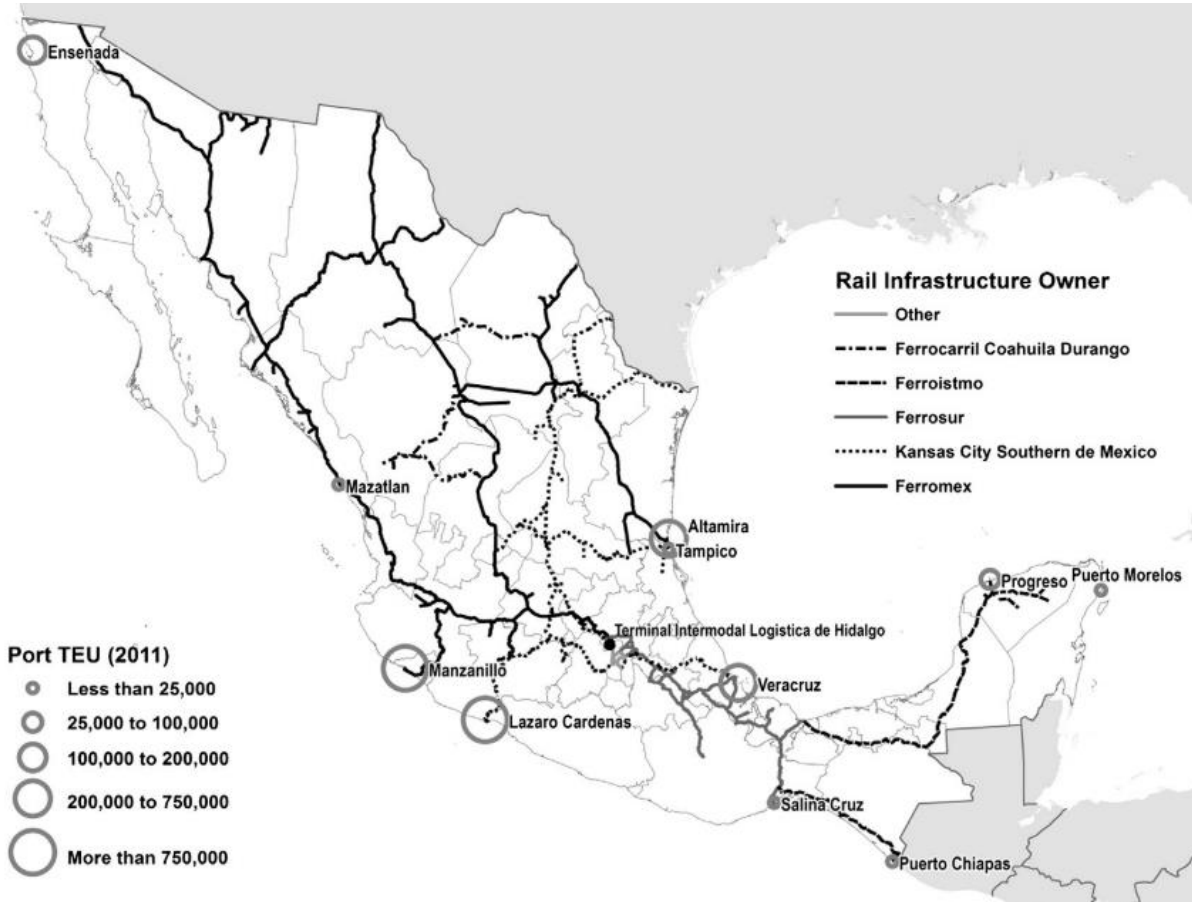
Şekil 8. Göteborg Limanı ile Hinterland Arasındaki Trafikte Demiryolu Kullanımı (Chen et al., 2017)

3.5. Meksika Liman- Hinterlant Bağlanabilirliği

Hinterlant büyütme işleminin hem genişlik hem de kurumsal açıdan incelendiği bir çalışmada Meksika'daki Veracruz limanının ülkenin içerisine doğru genişlemesi sırasında karşılaşılan sorunlara işaret edilmiştir (Wilmsmeier, Monios, & Rodrigue, 2015). Bu çıktılar; sadece bölgesel navlun genişleme bağlamında değil lojistik sistem kalitelerini artırma niyetinde olan ülkeler için de geçerlidir. Rıhtım sahası ile demiryolu havzasının bağlanmasında Veracruz Limanı ve gelişmek niyeti olan diğer ülke limanları için kritik öneme sahip olan unsur olarak demiryolu operatörlerinin iyi niyeti gösterilmiştir. Çalışmadakine benzer "dışarıdan içeriye hinterlant gelişim" stratejisi Avrupa'da Rotterdam, Barselona limanlarında, Çin'de ise Tianjin ve Ningbo limanlarında uygulanmış ve benzer çıktılar gözlenmiştir (Wilmsmeier et al., 2015). Şekil 9'de Meksika Limanlarının sahiplikleri ve navluk trafik büyüklükleri görülmektedir.

Şekil 9. Meksika Limanlarındaki Konteyner Trafiği ve Demiryolu Sahiplikleri (Wilmsmeier et al., 2015)

3.6. Kuzey Amerika-Hinterlant Bağlanabilirliği

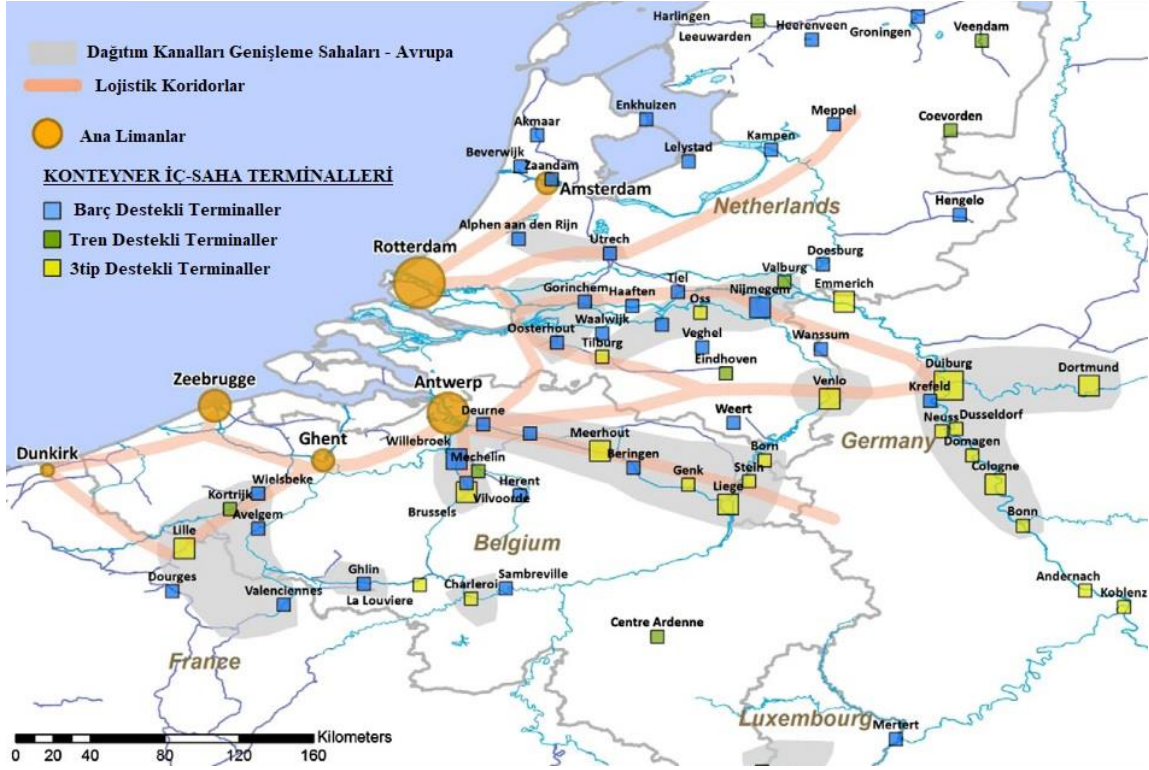
Avrupa ve Kuzey Amerika'daki hinterlant sahalarının incelendiği bir çalışmada iki bölge arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır. İki bölgenin esas gelişimleri intermodalleşme ile gerçekleşmiş olduğunda temelde benzerlikler gösterse de regülasyonlar, işletme düzeyindeki farklılıklar çalışmada ele alınmıştır (Rodrigue & Notteboom, 2012). Şekil 10'da Kuzey Amerika

Demiryolu Sistemi ve intermodal terminallerin harita üzerinde gösterimi verilmiştir. Şekil 11'da hinterland elemanları olarak; barç ile beslenen terminaller, tren yolu ile beslenen terminaller, 3 taşıma modunun (tren, barç, kamyon) üçü ile desteklenen terminaller ve lojistik bölgeler Rhine-Scheldt bölge haritası üzerinde gösterilmiştir. Şekil 12'da Kuzey Amerika'daki Ana Konteyner Limanları, Ticaret Koridorları, Dağıtım Noktaları harita üzerinde gösterilmiştir. Amerika'da Seaport ve Dryport şeklinde ifade ettiği liman ve hinterlandındaki dağıtım merkezleri üzerinde çok uzak, orta uzak, yakın şeklindeki üç farklı liman dağıtım merkezi mesafesini karayolu ve demiryolu şartları üzerinden karşılaştırabileceğimiz bir modelin geliştirildiği makalede demiryolu ağının her koşulda üstün çıktığı ispatlanmıştır (Talley & Ng, 2017).

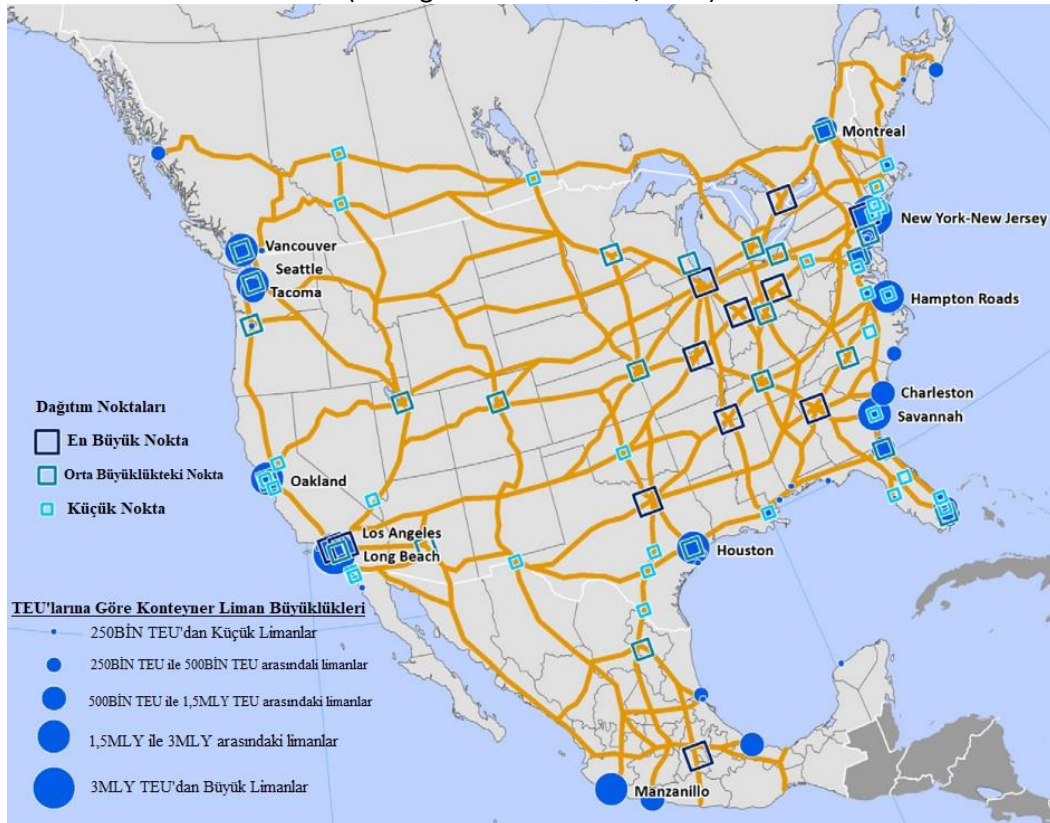
Şekil 10. Kuzey Amerika Demiryolu Sistemi ve İntermodal Terminallerin Harita Uzerinde Gösterimi (Rodrigue & Notteboom, 2012)

Şekil 11. Rhine-Scheldt Deltasında Hinterland Elemanları: Barç destekli Terminaller, Tren destekli Terminaller, 3tip Destekli Terminaller (tren, barç, kamyon), Lojistik Bölgeler (Rodrigue & Notteboom, 2012)

Şekil 12. Kuzey Amerika'daki Ana Konteyner Limanları, Ticaret Koridorları ve Dağıtım Noktaları (Rodrigue & Notteboom, 2012)

3.7. İspanya-Hinterlant Bağlanabilirliği

Barcelona Limanı üzerinden, liman otoritelerinin hinterlant stratejilerinin değerlendirildiği bir çalışmada; limanların intermodal taşımaya yatkınlıklarının çekişmeli pazarlarda limanları güçlendirdiği sadece karayolu taşıması imkanı olan limanların navlun kaybettiği vurgulanmıştır (Van den Berg & De Langen, 2011). Barcelona Limanının hinterlandını yeni pazarlara genişletme şansının sadece intermodal taşıma entegrasyonuna bağlı olduğu (van Klink & van den Berg, 2002) tarafından tespit edilmiştir. Çalışmada Barcelona Limanı'nın sadece yük trafiğine odaklanmaması gerektiğini, kaliteli lojistiğe de odaklanma gerektiği vurgulanmıştır.

Şekil 13. Barcelona çevresindeki büyük konteyner limanları ve Barcelona'nın mevcut hinterlant (Van den Berg & De Langen, 2011)

Şekil 14. Barcelona Liman Hinterlant Durumu; Mevcut Durum ve Tasarım Aşaması
(Van den Berg & De Langen, 2011)

4. BULGULAR

Antalya limanı ve hinterlant sahasında yapılan gözlemler ile ve özel sektör temsilcileri ile gerçekleştiren mülakatlar tespit edilmiş olan bulgular bu kısımda sunulmuştur. Limanların ev sahipleri olan otoritelerin, limanların kullanıcısı olan özel sektörden daha uzun sürede geri dönüşü olan yatırım yapmayı planlaması ve istemesi gayet doğaldır. Uzun sürede geri dönüşü olan yatırımlara karşı gönülsüz olan özel sektörün de desteklenerek limanın ötesinde ve berisinde bulunan tüm tarafların katılımı ile uzun sürede geri dönüşü olan yatırımlar planlanmalıdır (De Langen, 2007). Ortak fayda sağlayacakları bu platforma katkı yapabilecek taraflar; devlet, liman işleteni, denizyolu hatları, hinterlanttaki firmalar, deniz aşırı firma ve devletlerdir. Şekil 15'te Batı Akdeniz Bölge Hinterlandı Kalite artırımından kısa ve uzun dönemde fayda sağlayabilecek ve dolayısıyla kalite artırım çalışmasına katkı yapması beklenen muhtemel taraflar listelenmiştir. (De Langen, 2007) belirttiği gibi özel sektör bu yatırıma kendisine geri dönüş zamanının uzun olması nedeniyle her ülkede isteksiz bakmaktadır. Ancak yatırımın yükü ne kadar geniş ölçekte paylaşırsa taraflara düşen yük o kadar az olacağından geri dönüş süre hesaplamalarına gerek kalmadan toplu bir fayda sağlanabilir.

Üçüncü bölümde diğer ülkelerdeki altyapı yatırımlarının ve yapılan çalışmaların tarihleri günümüzden çok da eski değildir. İngiltere'de Nisan 2011 vagonlarını standartlaştırmıştır. Diğer bölgeler demiryolu taşıma payını artırma yönünde çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bölüm üçteki

veriler, Batı Akdeniz Hinterlant Bölgesi'ndeki kalite artırımı çalışmaları için doğru zamanda olduğunun göstergesidir.

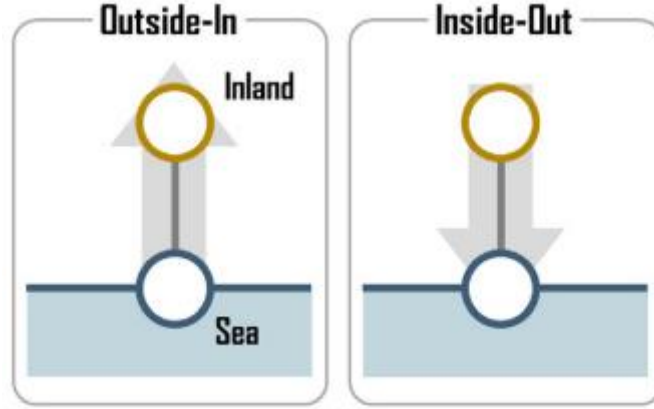
Şekil 15. Antalya Liman Hinterlantından Ortak Fayda Sağlayacak Taraflar

Antalya Liman Hinterlantından Ortak Fayda Sağlayacak Tarafların gösterildiği Şekil 15'te liman üzerinde gerçekleşen yük trafiğinin yoğunluğunu oluşturan ülke olarak Çin ve Çin'deki firmalar ulaşım kanallarına yapılan yatırımlara destek vermeye oldukça niyetlidirler. Özellikle Çin "Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road)" Girişimi ile kendi Batı sınırından Avrupa'ya kadar uzanan güzergahtaki tüm ulaşım altyapı projelerine fon sağlamaktadır. Yakın bir geçmişte Yunanistan'ın Pire Limanı'na yapılan Çin yatırımı sayesinde Pire Limanı, Akdeniz'in ikinci büyük limanı haline gelmiştir. Çin'in stratejik bölgelerdeki bu agresif yatırım hevesi diğer devlet fonlarını bölgede yatırım konusunda ilgilerinin artmasına mecbur kılmıştır.

Batı Akdeniz Bölgesi'nin mevcut durumu analiz edildiğinde; Şekil 15'te de görülebileceği gibi bölgenin ticaret kapısı olarak Antalya Limanı güneyde yer almaktadır. Limanın hinterlandı kuzeye, doğuya ve batıya yayılmıştır. Batı Akdeniz Bölge Hinterlandında, Şekil 16'da sağdaki yönde yani hinterlandtan denizaşırısına yöndeki trafikte gerçekleşen navlun akışında; mermer ve maden yükler yoğunluğu oluşturmaktadır.

Şekil 16. Liman Hinterlant Entegrasyonu

Batı Akdeniz'deki navlun akışının çoğunluğunu oluşturan mermer yükünün tamamı Çin'e gitmektedir.

İkinci kısımda belirtildiği üzere intermodal taşımacılığın faydalarından biri hinterlant sınırlarındaki gözle görülür kesinlikteki çizginin ortadan kalkmış olmasıdır. Bu şu demektir; Batı Akdeniz hinterlant bölgesi, gelişen lojistik faaliyetler neticesinde resmi bölgesinden çok daha uzakta bulunan navlunu kendi limanına dahil edebilir. Tam tersi şekilde bölgesinde bulunan navlun, düşük kaliteli liman bağlantı kanalları nedeniyle başka bir limanın hinterlandına girebilir. Girmektedir de.

Kuzeye giden yaş-sebze meyveler Samsun Limanı hinterlandına, birçok mermer-maden yükü ise İzmir Limanlarının hinterlandına kaçmaktadır.

(Moura et al., 2017)'un ikinci kısımdaki çalışmasında değinildiği üzere liman seçiminde, hinterlant içerisinde seyahat zaman faktörü, diğer faktörlerin önünde bir etkiye sahiptir. Hinterlant içerisindeki yük trafik hacmine doğrudan etki yapan seyahat süresi yani ulaşım kalitesi bölgenin ticari açıdan dünya sıralamasında ve ülke ekonomisinde belirleyici etken olmaktadır.

5. SONUÇ

MÖ XII. Yüzyıl, Fenike Uygarlığından beri ana liman niteliğinde olan Batı Akdeniz Bölgesi, uzun yıllardan beri ara liman olarak ana limanlara yük servis etmektedir. Bölgedeki navlun trafiği artmadığı için okyanus aşırı sefer yapan ana gemiler bölgemize uğramamakta, Pire gibi ana limanları tercih etmektedir.

Çin firmaları Batı Akdeniz'den aldıkları yükleri ters istikamet olmasına rağmen besleyici gemiler ile Pire Limanı'na götürmekte ve bölge yükleri Pire'den Çin'e aktarılmaktadır.

(Guerrero, 2014)'nun kısım 3.1'de belirtildiği gibi yaşamış olduğu veri temini konusundaki sıkıntılar tüm araştırmacılar için evrensel boyutta geçerlidir. Çalışmanın hazırlığı aşamasında ilgili yerlere başvurular, yazılı ve sözlü olarak yapılmış olmasına rağmen gerekli olan veri temin

edilememiştir. Hazırlanmak istenen navlun-hat simülasyonu tahmini göstergeler ile şu bağlantıdaki şekliyle yapılabilmıştır: <https://www.youtube.com/watch?v=emdeuwanQZ4>

Şekil 17. Batı Akdeniz Demiryolu Hattı – Yük Öncelikli

Şekil 17’de Batı Akdeniz Hinterland bölgesindeki trafik akış kalitesini artırması için yapılması tavsiye edilen demiryolu hattı’nın bölgesel ölçekteki görüntüsü mevcuttur.

Çalışmanın sonucu olarak tavsiyem ilk etapta bölgenin mevcut navlun akışına odaklanmaktır. Öncelikle sadece 75 km’lik Liman-Bucak Ovası arasındaki navlun akışı, demiryolu yük bağlantısı ile desteklenmelidir. Böylece hinterland içi trafiğin kalitesi ve bağlantı kabiliyeti artmış olacaktır. Artan Liman-Hinterland Bağlantı Kabiliyeti ile Antalya Ticaret Limanı’nın itibarı artmış olacaktır.

Bucak Ovası zaman içerisinde Antalya Ticaret Limanı’nın Kuzey Kapısı haline dönüşecektir. Yüklerin serimi, laşingi, paketlenmesi, elleçlenmesi işlemlerinin yapıldığı CFS (Container Freight Station) terminali, liman sahası içerisinde Bucak Ovasına taşınacaktır.

Demiryolu bağlantısı ile dünya navlun piyasası içerisinde sınıf atlayacak olan bölge limanı, daha fazla yük çekmeye başlayacak ve bu yükler Bucak Terminalinde yüklenir hale gelecektir. Sistem çalışmaya başladıktan sonra demiryolu yatırımının ikinci bacağı olan Burdur İstasyon bağlantısı kendini finanse eden sistem tarafında kolayca yapılabilecektir.

Yüksek yatırım maliyetleri dolayısıyla nadiren yatırımı yapılan demiryolları ağı dünya genelinde yaygınlaşan intermodal taşımacılık sayesinde daha da teşvik edilir ve yaygınlaşırsa CO₂, CO, CH₄, NO_x, hidrokarbon, parça atık oranında %77,4 azalma meydana getirecek, %43,48 daha az petrol tüketimi sağlayacak ve sadece demiryolu ulaşımı kullanılabilir olursa %80 daha ucuza ulaşım hizmeti sağlanabilecek olup, küresel ısınma yani iklim değişikliği tehdidi azaltılmış olacaktır (Pinto, Mistage, Bilotta, & Helmers, 2018).

KAYNAKÇA

- Acciaro, M., Bardi, A., Cusano, M. I., Ferrari, C., & Tei, A. (2017). Contested port hinterlands: An empirical survey on Adriatic seaports. *Case Studies on Transport Policy*, 5(2), 342–350. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2017.03.006>
- Chen, H., Cullinane, K., & Liu, N. (2017). Developing a model for measuring the resilience of a port-hinterland container transportation network. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 97, 282–301. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2016.10.008>
- De Langen, P. W. (2007). Port competition and selection in contestable hinterlands; the case of Austria. *Ejtir*, 7(1), 1–14. Retrieved from https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31562764/2007_01_01.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1505821067&Signature=leNM0YHXxW9scDWXhXwulpJFOAo%3D&response-content-disposition=inline%3Bfilename%3DPort_competition_and_selection_in_c
- Ferrari, C., Parola, F., & Gattorna, E. (2011). Measuring the quality of port hinterland accessibility: The Ligurian case. *Transport Policy*, 18(2), 382–391. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2010.11.002>
- Frémont, A., & Franc, P. (2010). Hinterland transportation in Europe: Combined transport versus road transport. *Journal of Transport Geography*, 18(4), 548–556. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2010.03.009>
- Guerrero, D. (2014). Deep-sea hinterlands: Some empirical evidence of the spatial impact of containerization. *Journal of Transport Geography*, 35, 84–94. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2014.01.010>
- Halim, R. A., Kwakkel, J. H., & Tavasszy, L. A. (2016). A strategic model of port-hinterland freight distribution networks. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 95, 368–384. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2016.05.014>
- Hoffmann, J., Saeed, N., & Sødal, S. (2019). Liner shipping bilateral connectivity and its impact on South Africa's bilateral trade flows. *Maritime Economics & Logistics*, (0123456789). <https://doi.org/10.1057/s41278-019-00124-8>
- Moura, T. G. Z., Garcia-Alonso, L., & Salas-Olmedo, M. H. (2017). Delimiting the scope of the hinterland of ports: Proposal and case study. *Journal of Transport Geography*, 65, 35–43. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2017.09.012>
- Pinto, J. T. de M., Mistage, O., Bilotta, P., & Helmers, E. (2018). Road-rail intermodal freight transport as a strategy for climate change mitigation. *Environmental Development*, 25, 100–110. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2017.07.005>

- Rodrigue, J. P., & Notteboom, T. (2012). Dry ports in European and North American intermodal rail systems: Two of a kind? *Research in Transportation Business and Management*, 5, 4–15. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2012.10.003>
- Talley, W. K., & Ng, M. W. (2017). Hinterland transport chains: Determinant effects on chain choice. *International Journal of Production Economics*, 185, 175–179. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.12.026>
- Tovar, B., Hernández, R., & Rodríguez-Déniz, H. (2015). Container port competitiveness and connectivity: The Canary Islands main ports case. *Transport Policy*, 38, 40–51. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2014.11.001>
- Van den Berg, R., & De Langen, P. W. (2011). Hinterland strategies of port authorities: A case study of the port of Barcelona. *Research in Transportation Economics*, 33(1), 6–14. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2011.08.002>
- van Klink, H. A., & van den Berg, G. C. (2002). Gateways and intermodalism. *Journal of Transport Geography*, 6(1), 1–9. [https://doi.org/10.1016/s0966-6923\(97\)00035-5](https://doi.org/10.1016/s0966-6923(97)00035-5)
- Wilmsmeier, G., Monios, J., & Rodrigue, J. P. (2015). Drivers for Outside-In port hinterland integration in Latin America: The case of Veracruz, Mexico. *Research in Transportation Business and Management*, 14, 34–43. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2014.10.013>
- Woodburn, A. (2012). Intermodal rail freight activity in Britain: Where has the growth come from? *Research in Transportation Business and Management*, 5, 16–26. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2012.09.001>
- Woodburn, A. (2013). Effects of rail network enhancement on port hinterland container activity: A United Kingdom case study. *Journal of Transport Geography*, 33, 162–169. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2013.10.010>
- Woodburn, A. (2017). An analysis of rail freight operational efficiency and mode share in the British port-hinterland container market. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 51, 190–202. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.01.002>

SPORDA LİDERLİK TİPLERİ, YAKLAŞIMLARI VE FONKSİYONLARI

Murat TERLEMEZ¹

ÖZ: Bir liderin özellikleri tüm grup ve topluluklarda gözlemlenirken, sporda lider olan kişilerin özelliklerinin gözlemlenmesi genişlemesine gün yüzüne çıkmaktadır. Spor takımlarının ve organizasyonlarının yönetilmesi noktasında birçok zorlukla karşılaşan liderden, kendi bilgi ve becerilerini aktarırken görevleri dışına çıkarak psikolojik süreçleri de yönetmesi istenmektedir. Bireyleri tek tek ele alan, onlara değer veren ve destek olan liderlere ihtiyacın olduğu gözlemlenmektedir. Gruba özgüven ve aidiyet duygusunu aşılamanın bir lider olmak, liderlerin olmazsa olmaz özellikleridir. Lider olmanın gerekliliği yönetici pozisyonundan, görev ve yetkilerinin ötesinde daha ileri bir noktada inisiyatif almak, eğitici olmak, bilgi ve becerisini aktarmak olarak ayrılmaktadır. Çalışmamda, sporda istihdam edilen liderlerin özellikleri, yeterlikleri ve grubu yönetme noktasındaki becerileri incelemeye konu olmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Spor, Liderlik, Sporda Liderlik, Liderlik Tipleri, Liderlik Fonksiyonları, Liderlik Yaklaşımları.

LEADERSHIP TYPES, APPROACHES AND FUNCTIONS IN SPORT

ABSTRACT: While the characteristics of a leader are observed in all groups and communities, the observation of the characteristics of the leaders in sport emerges in the expansion. Faced with many difficulties in managing sports teams and organizations, the leader is asked to manage his / her psychological processes by transferring his / her knowledge and skills. It is observed that there is a need for leaders who treat individuals individually, who value and support them. Being a leader who instills a sense of self-confidence and belonging to the group are the essential features of the leaders. The necessity of being a leader differs from the managerial position as taking the initiative, being educator, and transferring his knowledge and skills beyond his duties and powers. In my study, the characteristics, competencies and skills of group leaders were examined.

KEYWORDS: Sports, Leadership, Leadership in Sports, Leadership Types, Leadership Functions, Leadership Approaches.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor, murat_terlmez@hotmail.com, orcid.org/1234-5678-9101-1121

1. LİDERLİK KAVRAMI

Liderlik, olabileceklerle ilgili olarak diğer insanlara görüş ve yön vermeyi gerektirir. Etkili liderlik birtakım gelenekler yaratmada becerikli olmayı gerektirir. Etkili liderler takım sporlarıyla ilişkili olarak takım kültürü yaratmada başarılıdırlar. Bu kültür, takım sporcularının, yardımcıların ve bu organizasyona katkıda bulunan herkesin seçimi, motivasyonu, ödüllendirilmesi, korunması ve birleştirilmesini içine almaktadır. Antrenörlük yüz yüze yapılan bir liderlik şeklidir. Çeşitli geçmişe sahip olan insanları, bunların yetenek ve deneyimlerini, ilgilerini birleştirir. Bir lider olarak antrenör, sporcularının sorumluluk almalarına, başarı deneyimi yaşamalarına yardımcı olmaktadır. Antrenörlük, teknik becerileri, ezberletme veya mükemmel oyun planları bulmak değildir. Antrenörlük, gerçekten insanları önemsemek, gerçekten onlara inanmak, gerçekten onlara yaklaşmak ve gerçekten onlara değer vermektir. Mükemmel liderlik becerilerine sahip olan antrenörler, takımlarına görüş verirler ve bu görüşün gerçeğe nasıl dönüştürülebileceğinin bilgisine sahiptirler. Bir lider olarak antrenör, her bir oyuncusunun becerilerinin nasıl en üst düzeye çıkarılacağını ve sporcuların becerilerinin takımın başarısını yükseltmede nasıl birleştirileceğini iyi planlama ve organize etme becerisi gösterirler. Liderler fiziksel, psikolojik ve sosyal çevrenin bilincinde olarak bunlardan yararlanmada başarılıdırlar. Mükemmel liderlik veya antrenörlük, insanları harekete geçirmede, psikolojik becerileri ve özellikle de insanlar arası iletişim becerisini gerektirir. Konuşmak, dinlemek, rica etmek, tartışmak, anlaşmak, cesaretlendirmek, teselli etmek vb. iyi iletişim becerilerini gerektirir (Konter, 1996).

Sporda liderlik diğer yönetim alanlarına göre daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü spor kulüplerinin yapısı diğer organizasyonlara benzememektedir. Spor olaylarında lider, belirlenmiş amaçlara doğru grubu etkilemek için etkin olarak yer alır. Bu nedenle lider ile sporcular uzun süreli ilişkiler içine girmektedirler. Bu süreç içinde lider çeşitli başarı duygusunu, iştahı, hüznü, hayal kırıklığını, acıyı, sevinci sporcularıyla paylaşırlar. Bu durum takım içinde çok özel bir hava yaratır (Koruç, 1995).

Sporda başarılı lider antrenörler çevre ile kendileri arasındaki ilişkilerin sporcu performansını olumlu yönde etkilediğini kabul ederler. Sporda liderlik birçok kişisel ve teknik yeteneklerin ustalaşmasını gerektiren bir alandır. Takımda yer alan farklı oyuncuların hareket ve davranışlarını etkilemek kolay bir görev değildir. Özellikle son yıllarda sporun niteliğinin değişmesiyle antrenör birçok kişi ve grupla etkileşim içine girmektedir. Lider antrenör her bir bölümle işbirliği yapmak, bunların sonuçlarını değerlendirmek ve takımın başarısı için bir sonuca varmak zorundadır (Koç, 1994).

2. SPORDA LİDERLERİN GÖREVLERİ

Bir spor takımının lideri olarak koçun rolleri ve işlevleri özetle şunlardır:

Eğitcilik: Sporculara öğretmeye çalıştığı hareketleri gösterir.

Bilgili olma ve paylaşma: O spor dalı hakkında yeni bilgileri öğrenir ve bunları sporcularıyla paylaşır.

Danışmanlık: Antrenmanda ve antrenman dışında sporculara her konuda danışmanlık yapar.

Arkadaşlık-dostluk: Sporcularla hiyerarşiyi en aza indirerek ilişkileri sıcak bir ortamda, dostça yürütür.

Destekleyicilik: Sporcuların sporu sevmelerini ve başarılı olmalarını sürdürmek için onları destekler, olumlu yönlerini öne çıkarır.

Güdüleyicilik: Güdüleme konusuyla ilgili bilgilerini sporcuları yeterli düzeyde güdülemek için kullanır.

Planlamacılık: Sporcuların günlük, haftalık, aylık, sezonluk çalışma programlarını planlayıp uygulanmasını sağlar.

Organizatörlük: Takımın sezon öncesinde ve sezon içinde kamplarını hazırlar, özel turnuvalar düzenler, düzenlenen turnuvalara katılıp katılmamaya karar verir.

Halkla ilişkiler: Yöneticilerle, diğer takımlarla, basınla ilişkileri düzenler ve yürütür (Doğan, 2004).

3. SPORDA LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

3.1. Özellikler Yaklaşımı

Özellikler yaklaşımında liderin sahip olduğu özellikler liderlik sürecinin etkinliğini belirleyen en önemli faktör olduğundan, antrenör fiziksel ve kişilik özellikleriyle sporculardan farklı olacaktır. Zeka, ileriye görebilme, kendine güven, yaş, boy, dürüstlük ve karar verme gibi özelliklere sahip antrenörler sporcular tarafından başarılı kabul edilen antrenörlerdir. Antrenörün üstün nitelik ve yeteneklere sahip olması mantıklı olarak kabul edilmekle birlikte, önemli olan antrenörün kendisini izleyen sporcuların antrenörün bu nitelik ve yeteneklere sahip olduklarına inanmalarıdır. Başarılı antrenörlük özelliklerinin belirlenmesi için kişilik özellikleri kuramı kullanılarak araştırmalar yapılmıştır. Örneğin bir çalışmada antrenörlerin katı, çetin, otoriter, taraftar ve medya baskısına katlanabilen, duygusal olarak olgun, düşüncesinde bağımsız, yönelimlerinde gerçekçi vb. özellikleri çıkartılmaya çalışılmıştır. Ne var ki bu antrenörlük profili ile ilgili olarak kanıtlanmış ve bütün herkesin desteğini alan çok araştırma bulunmamaktadır. Spordaki liderliğin belirli kişilik özellikleriyle belirlendiğini ileri süren görüşlere araştırmalara dayalı olarak destek bulunmamaktadır. Spordaki ideal antrenörlük stili kişilik özellikleri kuramı ile açıklanamaz (Konter, 1996).

3.2. Davranışsal Yaklaşım

Davranışsal yaklaşım lider antrenörlerin davranış biçimlerine göre tanımlanabilecekleri temeline dayanmaktadır. Yaklaşım üzerine yapılan araştırmalar özellikler yaklaşımını kritize etmekte ve liderliğin doğuştan olmadığı fakat geliştirilebileceği üzerine oturtulmuştur. Liderlik bireye özgü bir

unsur olmaktan çok, liderin grup üyeleriyle sürdürdüğü ilişkilerden ileri gelen bir davranış stili olarak ileri sürülmektedir. Spor takımlarını göz önünde bulundurduğumuzda; antrenörlerin de başarı odaklı ya da sporcu odaklı davranışlar sergileyebildiklerini görmekteyiz. Kimi antrenörler için her ne olursa olsun sportif başarı ilk hedeftir. Bazı antrenörler içinse öncelikle sporcunun sağlığı, spor aracılığıyla ahlaklı bir birey olarak topluma kazandırılması çok daha önemlidir. Bir lider olarak antrenör yeni bir takımı ele aldığında iyi ilişkiler ve iletişimi yerleştirmeli, açık hedefler ve amaçlar belirlemelidir. Başarılı antrenörler etkili iletişim kurma becerisine sahiptirler. Başarılı liderler etkili eğitim ve gösterimde bulunma davranışına sahiptirler. Başarılı antrenörler ne, neden, ne zaman ve nasıl yapılacağıyla ilgili olarak etkili öğretimde bulunurlar. Aynı zamanda başarılı antrenörler, çalışma yoğunluğu ve çabalarıyla ilgili olarak teşviklerde de bulunurlar (Konter, 1996).

3.3. Durumsallık Yaklaşımı

Kişilik özellikleri ve davranışsal yaklaşımlar insanlarla koşulların etkileşimlerini göz ardı ederek daha çok kişisel faktörlerin önemini vurgulamaktadırlar. Durumsallık yaklaşımına dayalı olarak birçok araştırmalar yapılarak modeller ve kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlar spor ve egzersiz ortamlarında etkili liderlikle ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Sporda başarılı bir liderlik için önemli sayılabilecek faktörler; takım karakteristiği, takımın içinde bulunduğu durum ve içinde bulunulan durumun gerekleridir. Spor içinde olanların özellikle ilgilendiği konu antrenörlerin sporcularla belirli bazı durumlardaki ilişkileridir. Fiedler yaklaşımında, liderlik tarzı, grup ve durum üçlemesi arasındaki ilişkinin grubun performansını ve doyumunu etkilediğini ifade etmektedir. Formülde liderlik (L), antrenörün stili (1), sporcular (a) ve durumun (s) bir fonksiyonudur. Bu faktörlerin birindeki değişme sonucu etkileyecektir. Yaklaşımına göre bir antrenörün stili onun kendi ihtiyaçları ve kişiliği tarafından belirlenmektedir. Yaklaşımında ayrıca antrenörlük stiline iyi organize edilmiş sabit bir kişilik özelliği olduğu söylenmektedir. Bu yaklaşıma göre, insana yönelik ve göreve yönelik olmak üzere iki liderlik stili bulunmaktaydı. Sporda ise antrenör açısından sporcuya yönelik ve performansa yönelik stillerle etkinlik belirlenmeye çalışılmıştır. Duruma bağlı olarak kişiler ilişki oryantasyonlu stile sahip olma ile görev oryantasyonlu stile sahip olma arasında değişebilirler. Özellikle daha genç olan sporcular en iyi performans, kişisel gelişim ve büyüme ile ilişkili olarak ilişki oryantasyonlu antrenöre gereksinim duymaktadırlar. Geleneksel spor antrenmanları otokratik davranışı daha çok vurgulamaktadır. Bu durum iddia edilenin tersine sportif olgunlaşmayı engelleyici olmaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli spor dallarında yer alan teknik direktörlerin, antrenörlerin uyguladıkları liderlik, çabuk harekete geçme ve eylemde bulunmayı gerektirir. Böyle durumlarda demokratik stilin uygulanması oldukça zor olmaktadır. Birçok karar çok çabuk alınmak ve sorumluluklar yerine getirilmek zorundadır (Konter,1996).

Ayrıca Fiedler yaklaşımının spora uygulandığı bir durumda başarılı olan bir liderin başka bir durumda başarısız olabileceğini ifade etmektedir. Amerika'da yapılan araştırmalarda başarılı

antrenörlerden Bryant'ın yerine gelen Perkins, New York Knicks takımında büyük başarılar kazanmış profesyonel bir antrenördür ve iyi bir liderdir. Bryant'ın takımdan ayrılmasından sonra bu takımın başına geçen yine başarılı antrenörlerden olan Perkins ise oldukça başarısız bir sezon geçirmiştir. Buna karşıt olarak gittiği her takıma başarısını da beraberinde taşıyan antrenörlerde vardır. Örneğin, basketbol antrenörü Pat Riley bambaşka stillerde kazanan takımlar yarattı; her stil takımın yeteneğine uygundu. Farklı koşullarda farklı yöntemler uygulayan, karşılaştığı değişik mücadelelere kendini uyarlayan Riley, çalışma biçimini sürekli olarak zamanının koşullarına göre ayarladı (Arıkan, Gökteke, 2003).

4. SPORDA LİDERLİK FONKSİYONLARI

Liderin fonksiyonları idare ettikleri grupların çeşitlerine, niteliklerine ve çeşitli durumlara göre değişme gösterebilmektedir. Yaş kategorileri, cinsiyet, amaçlar, etkinlik çeşidi, grup yapısı ve diğer durumsal özellikler değişmeyi sağlayabilecek bazı faktörlerdir. Liderler her grup için ortak özellik taşıyabilecek çok çeşitli fonksiyonlar ifa etmek zorundadır (Karaküçük, 1997).

4.1. Uygulayıcı Olarak Lider (Takipçi)

Liderin en önemli rolü, gruba ait faaliyetleri koordine etmesidir. Lider grubun her icraatına nezaret etmek durumundadır. Bu liderin hiç değişmeyen bir rolüdür. Lider genellikle yapılması gerekli işleri grubun diğer üyelerinin sorumluluğuna verir. Bu uygulamada liderin zayıf kalması işlerin yürütülmesine engel teşkil edebilir ya da üyelerin sorumluluk duygularının gelişmesi ve grup etkinliklerine katılmalarına engel olabilir (Krech, Crutenfield, Ballanchey, 1983).

Özellikle spor takımlarında uygulayıcı olarak liderin bir işi doğrudan yapması beklenmeyebilir. Bir müsabaka ya da antrenman öncesinde ve sonrasında sporcuların koordine edilmesi ve adeta bir saat gibi her sporcunun ne yapması gerektiğini bilerek, bu doğrultuda görevini yerine getirmesini sağlamak, liderin uygulama fonksiyonunu yerine getirmesiyle mümkün olur.

4.2. Planlayıcı Olarak Lider

Lider çoğu zaman grubun amaçlarına ulaşmasının yollarını kararlaştırmak suretiyle planlama rolünü üstlenir. Bu genellikle hedefe ulaşmak amacıyla derhal yapılması gereken planlardır. Geleceğe yönelik planlarda olabilmektedir. Lider planı bütünüyle bilen ve onu koruyan kişidir. Spor takımlarına yönelik düşünüldüğünde yapılan planlar kısa ve uzun vadeli olabilmektedir. Bir futbol takımının sezon öncesinde belirlenen hedeflerine yönelik yapılan planlama kısa vadeli olurken, minimum 5 yıllık bir alt yapı çalışması planlaması ise uzun vadeli bir planlamadır (Krech, Crutenfield, Ballanchey, 1983).

4.3. Uzman Olarak Lider

Grubun amaçlarını gerçekleştirmede gerekli teknik bilgi ve yetenek bakımından en yüksek uzmanlığa sahip olması, bu bilgi ve yeteneğe dayanan bir otorite kurması her liderden beklenen önemli bir özelliktir. Lider etkinlik alanında belirli ölçülerde uzmanlaşma sağlamış olmalıdır. Fonksiyonların

uzmanlaşması çoğunlukla liderleri teknik yardımcı bulundurmaya zorlamaktadır. Bir grup içinde lider çoğu zaman bilgilerin kaynağı, özel uygulamaların mimarıdır. Grubun belirlenen amaçlarına ilişkin bilgilerin kaynağı olan kişi doğal bir lider adaydır. Bu nedenle de etkili lider antrenör eğitimidir. Antrenör yeteneklerini geliştirme ve öğrenme işini yapabilmelidir. Antrenör tarafından programlanmış sporcular daha yaratıcı, başarılı ve kendine güvenli olacaktır. Sporda etkili antrenör uğraştığı spor dalının stratejileri ve yetenekleri hakkında bilgilenmelidir. En iyi antrenörler dahi tecrübelerini üst düzeye çıkarabilmek için literatür tarar, seminerlere katılır ve diğer antrenörlerin öğretme yeteneklerinden yararlanırlar. Bu amaçla etkili bir öğretici antrenör;

- Sporcularına öğretme yeteneği etkinliği hakkında sorular sorar.
- Farklı iletişim araçları (video, slayt, vb.)kullanır.
- Sporcuların kolaylıkla anlayabileceği ve kullanabileceği özel araçlar sağlar.

Müsabakalar boyunca yeni şeyler, denenmemiş alıştırmalar ve stratejiler belirlemez ve öğretmez. Ancak bunun yerine daha çok performansı artırmaya ve devamlılığı sağlamaya yönelik denenmiş pratik çalışmalar yapar (Alptekin, 1968).

4.4. Ödüllendirici ve Cezalandırıcı Olarak Lider

Grubu oluşturan üyelerin grup amaçlarına uyma derecelerine veya belirlenmiş grup kurallarına göre davranışlarının değerlendirilmesi, belirli sınırlar içerisinde üyelere ceza ve ödül uygulanması liderin üstlendiği görevlerdendir (Freedman, David, Carlsmith, 1987). Bir antrenörün sporcularına vereceği cezanın kabulü ve ödülün etkisi diğer sporcuların benzer davranışlarından çok farklıdır. Lider bu özellik sayesinde grup üzerinde kontrol imkânı kazanır. Bir antrenör böyle bir görevi yerine getirirken tüm sporculara eşit davrandığından emin olmalıdır. Aksi takdirde antrenör ve sporcu arasındaki güven zinciri kopar; takım içerisinde yaşanabilecek bir kaos ortamı kaçınılmaz olur. Bunun yanı sıra yalnız ödül ya da yalnız ceza uygulamak da yanlış olur. Antrenörün sporcular üzerinde güçlü sevgi ve saygıya dayanan bir otorite kurması, ödül ve ceza dağıtmadaki tutumu ve adalet duygusu ile yakından ilgilidir (Dinçer ve Fidan, 1996).

4.5. Hakem ve Arabulucu Olarak Lider

Lider grup üyeleri arasındaki ilişkilerde bozulmanın olması durumunda aracı rolünü üstlenir. Onlar arasındaki ilişkiyi düzenlemeye ve düzeltmeye çalışır. Antrenörün ceza ve ödül vermesi bir bakıma takım içi çatışmalarda hakem olması demektir. Antrenör yalnız tarafsız bir yargıç gibi karar veren ya da savcı gibi takip eden değil aynı zamanda takım içi bozulmuş olan ilişkileri düzeltene ve çatışmaları kaldıran uzlaştırıcı tavır sergilemelidir (Akal, 1992).

4.6. Sorun Çözücü veya Danışman Olarak Lider (Arkadaş)

Etkili antrenör tanımdan hareketle gerektiğinde bir akraba, aile üyesi aynı zamanda da bir psikolog olabilmelidir. Bu özelliklerin belirli bir etkileşim süreci içinde sporcunun potansiyel performansına ulaşmasına yardımcı olacağı bir gerçektir. Takım amaçlarından sapmalar gösteren

sporcuların kulüp yöneticilerinin baskısı altında kalması halinde takım antrenörünün sporcunun suçunu üstlendiği görülebilmektedir. Böyle bir davranış sporcular tarafından da beklenmektedir. Antrenörün böyle bir davranışa girişmesi liderin doğal görevlerinden birisi olmaktadır (Erdoğan, 1994).

4.7. Hedef Tayin Edici Olarak Lider

Lider grubun hedeflerini tayin eden kişidir. Grubun hedefleri genelde üç kaynaktan gelmiş olabilir.

- a) Yukarıdan, grubun üstündeki otorite tarafından belirlenmiş olabilir.
- b) Aşağıdan, grup üyelerinin tümünün katılımıyla belirlenmiş olabilir.
- c) Liderin kendisi tarafından belirlenmiş olabilir.

Sporcuların bir kısmı ne kadar ayrı inanç ve idealler sahip olursa olsun, takımın belirlenmiş hedeflerinden sapamaz. Bir lider olarak antrenör bunların takım içinde akışını ve yayılışını kontrol etmekle görevlidir (Erdoğan, 1994).

4.8. Örnek İnsan Olarak Lider

Grupların çoğunda liderler üyeler karşısında örnek bir davranış sergilemek durumundadırlar (Thomas, Waterman, 1968).

Antrenörün genel davranışı sporcuların neyi nasıl yapacakları konusunda örnek oluşturmaktadır. Antrenör tutum ve davranışlarında sporcuları tarafından izlendiğini ve örnek alındığını bilmeli ve buna göre davranış sergilemelidir (Erdoğan, 1994).

4.9. Temsilci Olarak Lider

Bir grubun bütün üyelerinin diğer gruplarla ve insanlarla doğrudan doğruya ilişki kurmaları mümkün değildir. Bu nedenle lider grubun temsilciliğini üstlenir. İçeriden dışarıya ve dışarıdan içeriye yönelen bütün iletişimlerde lider kanalı kullanılır. Antrenör aynı zamanda takımının temsilcisidir. Bir müsabakadan sonra takımını temsilen basına demeç verir. Gerekli açılışlara, konferanslara katılarak temsilci görevini üstlenmiş olur (Karaküçük, 1997).

4.10. Kontrol Edici Olarak Lider

Grup içerisinde değişik özellikli gruplar vardır. Grup yapısının özel detaylarını diğer üyelerden daha iyi bilen lider grup içerisinde kontrolör görevini üstlenebilecek en uygun kişidir. Liderler planların grup üyelerinin amaçlarına uygunluğunu kontrol etme yetkisine sahiptir. Antrenör belirlenen takım hedeflerine ulaşabilmek için planlama yapar. Takım adına belirlenmiş bu hedefler takımın ortak hedefleridir. Sporcuları bu hedefler doğrultusunda kontrol altında tutmak, yönlendirmek ve gerektiğinde bazı sınırlamalar getirmek antrenörün görevleri arasındadır. Ayrıca antrenör takım yapısı ile ilgili özel detayların farkında olmalı ve bunları kontrol altında tutmalıdır (Karaküçük, 1997).

5. SPORDA LİDERLİK TİPLERİ

Sporda yüksek performansın oluşturulması ve takım bağlılığının kurulabilmesinde liderliğin büyük bir önemi bulunmaktadır. Çünkü sporcu ne kadar yetenekli olursa olsun, ne kadar çalışırsa çalışsın her zaman kendisini fizik kondisyon, teknik-taktik ve psikolojik yönlerden hazırlayacak ve yardımda bulunacak bir lidere gereksinim duyar. Cönsinman yapmış olduğu araştırmalarda sporda her antrenörün kendi kişiliğine uygun bir tarzı bulunduğunu, öncelikle sporcuların sevgi ve saygısını kazanması gerektiğini belirtmektedir (Koç, 1994).

5.1. Sporda Otokratik Lider Tipi

Sage çalışmalarında sporda antrenörlerin genellikle otoriter, kurallara bağlı ve işlerini kolaylıkla yapan kişiler olarak göstermiştir. Bu tespitler yanlış bile olsa özellikle stresli bir maç gibi pek çok durumda başarılı liderlik için gerekli olabilir. Örneğin bir antrenör oyuncularına oyun yeniden başladığında kullanacakları stratejileri 30 sn'lik bir molada açıklayabilmelidir. Bu süre katılımcı ya da demokratik bir lider için kesinlikle yeterli değildir. Bu amaçla otokratik antrenör tek merkezden yönetim tarzını belirlese de özellikle müsabaka ortamında bazı faydaların sağlanabileceği söylenebilir. Komut verme tarzı antrenörlükte, bütün kararları antrenör verir. Bu yaklaşımin altında yatan varsayıma göre antrenör bilgi ve deneyim sahibidir, sporcuya ne yapacağını söylemek onun görevidir. Sporcunun görevi dinlemek, algılamak ve yerine getirmektir (Martens, 1998).

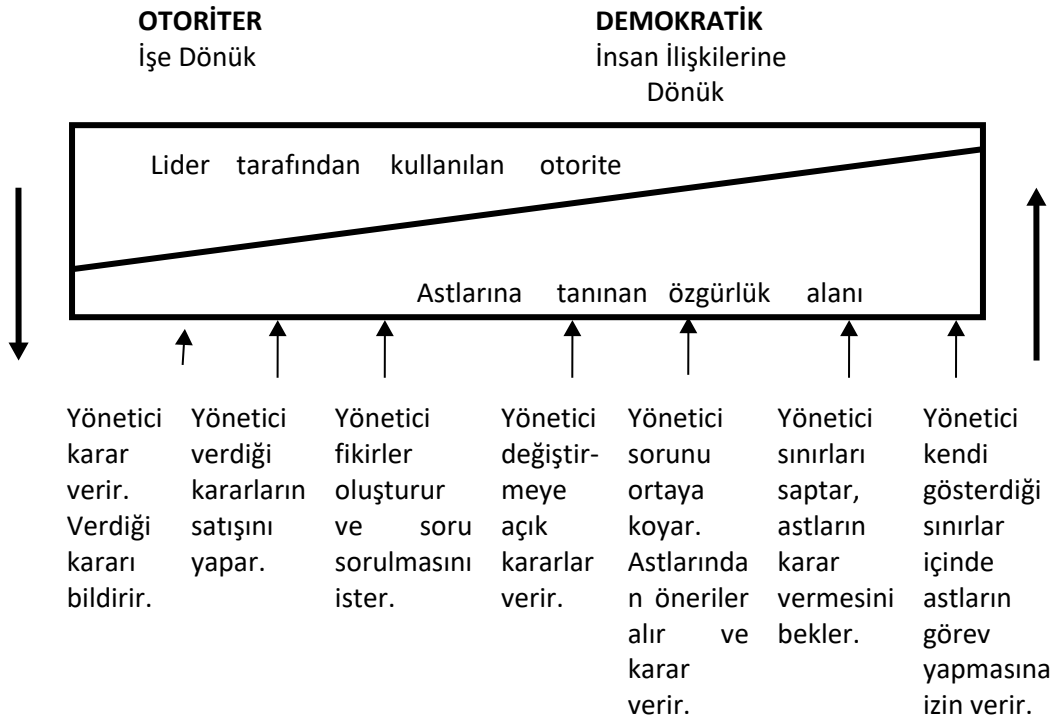
5.2. Sporda Demokratik Lider Tipi

Bu tarzı benimseyen liderlerin otoriter liderlerden farkı sahip oldukları yetkinin miktarı bakımından değil, onu kullanma ve grubunun yapı ve işleyişindeki şekli bakımından bir farklılıktır. Demokratik liderler grup gayelerinin tespiti ve her üyenin bu tespitite ve gerçekleştirilmesinde geniş ölçüde yer almasına önem verirler. Sorumlulukları toplamaktan çok onların muhtelif üyelere dağıtılmasını ve herkesin sorumluluğa iştirakini sağlamaya çalışır. Grup üyeleri arasındaki çatışmaları uzlaştırmaya ve olaylarda taraf tutmaktan çok onların üstünde kalarak objektif tedbirler almaya gayret eder. Birtakım özel imtiyazlara sahip fertlerin bulunduğu hiyerarşik grup düzeninin gelişmesini önlemeye çalışır (Alptekin, 1968).

Bu tarzı benimseyen antrenörler karar verme işini sporcularla paylaşırlar. Konulan hedeflere ulaşmak için gençleri yönlendirme ve liderlik yapma sorumluluğunun bilincinde olmalarının yanı sıra, bu tarzı uygulayan antrenörler, gençlerin karar vermesini öğrenmeden sorumluluk sahibi yetişkinler olamayacaklarını da bilirler (Martens, 1998).

Bir takımın koçun dışında sporcuların karara katılmaları sosyal bir süreçtir. Bu sürecin olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönleri de bulunmakla birlikte, olumlu yönleri daha ağır basmaktadır. Şöyle ki, karar sporcular tarafından da alındığı için bu karara sahip çıkma, onu benimseme söz konusudur. Dolayısıyla karar etkin bir şekilde uygulanır, ikincisi kararın koçun dışında diğer kişiler

tarafından da alınacak olması, alternatif kararların fazla olma olasılığını artırmakta, dolayısıyla bir anlamda en doğru karar verilmektedir. Ancak takım içi süreçlerin iyi olmadığı durumlarda karara sporcuların katılması gereksiz zaman yitimi olabilmektedir. Genellikle takımda işlerin iyi gitmediği, çatışmaların üst düzeyde olduğu dönemlerde bu karar şeklini uygulamak pek olası gözükmemektedir (Tiryaki, 2000).

Demokratik Otokratik Liderlik (Ergun, 1981)

5.3. Sporda Tam Serbesti Taniyan Liderlik Tipi

Bu tip liderler kendi yetkilerini en az kullanan kişilerdir. Yani bireyleri kendi haline bırakan ve izleyicinin kendisine verilen kaynaklar dahilinde amaç, plan ve programlarını yapmalarına olanak tanıyan davranış gösterirler (Eren, 1991).

Takım içinde anarşinin doğması ve herkesin dilediği amaçlara doğru ve hatta araçlara doğru yönelmesine yol açabilmesi bu stilin önemli bir sakıncasıdır. Bireysel başarının dışında grup başarılarının önemli ölçüde azalması da bir sakınca olarak görülür. Yine iş ve iş görmekten kaçan, takım kaynaklarını kendi çıkarları için kullanan sporcular oluşturabilmesi ve hatta takımı bölme ve parçalama çabalarının yoğunlaşmasına yol açabilmesi, tam serbesti taniyan liderin önemli sakıncalarını oluşturmaktadır (Dinçer, Fidan, 1996).

Görüldüğü gibi sporda liderlik tipi hangi açıdan sınıflamaya tabi tutularsa tutulsun, sonuçta, antrenör ve sporcular arasındaki ilişkiyi esas alan görüş ağırlık taşımaktadır (Konter, 1996).

6. ÖZET OLARAK ANTRENÖRLÜK STİLLERİ

Antrenörlükte üç stil Konter tarafından aşağıdaki gibi özetlenmiştir;

6.1. Otoriter Stil

1. Bütün kararlar antrenör tarafından alınır.
2. Sporcuların görevi, antrenörün kumandalarına, emirlerine yanıt vermek ve yerine getirmektir.
3. Kontrol tamamen antrenörün kendisindedir.
4. Sporcular edilgendirler.
5. Kontrolün yavaş yavaş sporculara kaydırılarak verilmesi gerektiğine inanmazlar.
6. Kendi bilgileriyle ilgili kaygılara, şüphelere sahiptirler.
7. Kontrolü kaybetme kaygısı ve korkusu taşırlar.
8. Sporculara güven duymazlar.
9. Ne olursa olsun yönetmek onlar için çok önemlidir.
10. Kontrol kendilerinden kaydığında büyük bir stres ve emniyetsizlik duygusu yaşarlar.
11. Sporcuların sormalarına ve sorgulamalarına izin vermezler.
12. Yetersizliklerinin ortaya çıkacağı kaygısı ve korkusu içerisindedirler.
13. Sadece kazanmayı hedef alma eğilimindedirler.
14. Sporcular antrenörün isteklerini, hedeflerini yerine getirmek için motive edilir.
15. Elde edilen başarıları kendine mal etme eğilimindedirler.
16. Sporcuların eğlenmelerine ve zevk almalarına pek önem vermezler.
17. Sporcularda içsel motivasyonun geliştirilmesini engellerler.
18. Sporcular dışsal ödüllerle daha çok yabancılaştırılırlar.
19. Çalışmalar monoton ve ağır bir yük haline getirilir.
20. Kazanmak ilk ve önce, sporcular ikinci ve sonra anlayışı hakimdir.
21. Sporcular için hedefleri kendileri kurarlar. Sporcular antrenörlerinin onlar için kurmuş oldukları hedefleri yerine getirme aracıdır.
22. Sporcuların kendilerine güven ve benlik saygılarının gelişimine zarar verirler.
23. Sporcuların bağımsız ve özgür gelişimlerine zarar verirler.
24. Sporcular korkutulur, cezalandırılır, boyun eğdirilir, itaat ettirilir ve bütün bunlar çalışmalarının parçası haline getirilir.
25. Kestirme yollarla bilgisizliklerini, beceriksizliklerini örterler.
26. Sporcuların bütün yaşantılarını kendileri kontrol altında tutmak isterler.

27. Kendileri için anlam ifade eden şeylerin öğretimi peşindedirler.
28. Aşırı kazanma merkezlidirler.
29. Başkalarının kendilerine saygı ve hürmet göstermesine çok önem verirler ama bunu kazanmaya çok çalışmazlar.
30. Karşılaşmanın, yarışın, müsabakanın, maçın sonucuyla çok ilgilidirler.
31. Sporcular benim için vardır düşüncesi hakimdir.
32. Ancak kazanma garantiye alındığında sporcuların sağlıklarını, sıhhatliliklerini düşünme eğilimindedirler.
33. Spor sporcu için değil, sporcu spor için vardır anlayışı içerisindeydirler (Konter, 1996).

6.2. Liberal Stil

1. Mümkün olduğunca az karar almaya çalışırlar.
2. Çok az eğitim-öğretimde bulunurlar.
3. Çalışma çığırından çıkmadıkça hiçbir şeye karışmazlar.
4. Hiçbir kontrol uygulamazlar, anarşik bir ortam hakimdir.
5. Çalışmaları organize etmede, plan ve program yapmada çok yetersizdirler.
6. Topu oyuncularına atarım keyfime bakarım, gel keyfim gel anlayışı hakimdir. Gevşek, kayıtsız, kaygısız, ilgisiz ve sorumsuz davranırlar.
7. Oyuncu bakıcılığı ve bekleyiciliği yaparlar.
8. Sorunları çözmede aciz, yetersiz ve bilgisizdirler.
9. Sporcular sorabilme şansına sahip olsalar da pek açıklayıcı yanıtlar alamazlar.
10. Sporcularını başlarından atmak, zaman geçirmek, zaman doldurmak, yatmak, kaytarmak ve tembellik etmek hakimdir.
11. Eksiklik ve yetersizlikleri zaten ortadadır. Zaman zaman diktatörlüğe başvurarak bunu örtme gereksinimi duyarlar.
12. Gerçek anlamda eğitim-öğretimde bulunmak gibi bir kaygıları yoktur.
13. Başarılı değildirler. Ara sıra olan başarılar ise rastlantı sonucudur.
14. Motivasyon yönetimi söz konusu değildir. Karışık ve rast gele durumlar hakimdir.
15. İçsel motivasyonu geliştirmek gibi bir kaygıları yoktur.
16. Sporcuların kapasitelerini gerçekleştirmeleri, zevk almaları ve eğlenmeleri ile ilgili kaygıları yoktur.
17. Sporcularda kontrolün ve sorumluluğun geliştirilmesi ile ilgili bir kaygıları yoktur.
18. Sporcularında özgüven ve saygıyı geliştirme ile ilgili bir kaygıları yoktur.
19. Ne demokratik ne de diktatör olabilirler.
20. Sporcuları ve kendileri için hedefler kurma ve bunları gerçekleştirme gibi bir tasaları yoktur.
21. Sporu, sporcuların gelişimlerinde bir araç olarak kullanabilme yetenekleri yoktur.

22. Mesleklerine düşkün değildirler, günlerini geçirme ve kurtarma politikası hakimdir (Konter, 1996).

7.3. Demokratik Stil

1. Alınan kararlar sporcularla paylaşılır.
2. Gerekli ve yerinde bir eğitim-öğretim hakimdir.
3. Sporcularda sorumluluk geliştirme ile ilgili kaygılıdırlar.
4. Sporcularda sorumluluk geliştikçe kontrolü onlara kaydırma düşüncesi hakimdir.
5. Sporcuların bağımsızlık ve özgürlüklerine önem verirler.
6. Sporcuların sorumluluk üstlenmeyi, bağımsız olmayı ve karar almayı öğrenmedikleri sürece sıhhatli birer yetişkin olamayacaklarına inanırlar.
7. Sporcularına liderlik becerilerini öğretme sorumluluğu taşırlar.
8. Ne diktatörlüğü ne de liberalliği benimserler.
9. Kendileri ve bilgileriyle ilgili aşırı kaygı ve şüphe içerisinde değildirler.
10. Kendileri ile ilgili aşırı güvensizlik ve emniyetsizlik duyguları içerisinde değildirler.
11. Sporcuların sormaları ve sorgulamaları için olanaklar yaratırlar.
12. Sporcuları, kendi yaşamlarını kendilerinin belirledikleri aktif birer özne yapma çabası vardır.
13. Eksikliklerini yenileyip giderirler. Yanlışlıkları öğrenim deneyimi haline getirirler ve yanlışlıklara bir kusur gibi bakmazlar.
14. Öğrettikleri kadar öğrenme gayreti içerisindeyler.
15. Başarıları ortak çabalara ve sporculara mal etme eğilimindedirler.
16. Sporcuları, fiziksel, sosyal, duygusal ve zihinsel kapasitelerini gerçekleştirmeleri için motive ederler.
17. Sporcuların zevk almalarına ve eğlenmelerine olanak yaratırlar.
18. Sporcularında içsel motivasyon ve kontrolü yapılandırırlar.
19. Ödülleri içsel motivasyonu geliştirmek için kullanırlar.
20. Sporcularında kendilerine güven ve saygıyı geliştirirler.
21. Kazanmak her şey değildir ama bir tek şeydir anlayışı içerisindeyler. Kazanmak için mücadele ederler, her şeyi kazanmaya indirgemezler.
22. Sporcular ilk ve önce, kazanmak ikinci ve sonra temel anlayışı ile hareket ederler.
23. Sporcularla birlikte hedefler kurarlar ve bunların gerçekleştirilmesi için sporcularına yardımcı olurlar.
24. Sporcuların karar ve sorumluluk almalarına yardımcı olurlar.
25. Boyun eğdirme, korkutma ve itaat ettirme çalışmaların parçası haline getirilmez.
26. Daha bilgili ve beceriklidirler.

27. Sporcular için anlam ifade eden çalışmalarını düşünür ve planlarlar.
28. Sporcu merkezlidirler.
29. Ben sporcularım için varım düşüncesi daha hakimdir.
30. Sporcuların gelişimlerini bir amaç olarak görürler.
31. Sporcu spor için değil, spor sporcu için vardır düşüncesi hakimdir (Konter, 1996).

8. SONUÇ

Güdüleyici bir kimliğe bürünen lider, sporcu gruplarını tek tek birer birey olarak ele alıp, gerekli iletişimi kurması gerekmektedir. Sporcu ile konuşmak, derdini anlamak, cesaretlendirmek, özgüvenine katkı sağlamak liderin özellikleri arasındadır. Sporcuların psikolojik süreçlerini takip eden lider, onları müsabakaya hazırlarken aslında bir yandan da grubu hayata hazırladığının farkında olması ve daha titiz davranması gerekmektedir. Lider, sevgi ve saygıyı aşılayarak birlikte çalışmayı, birlikte kazanmayı, memnuniyeti ve hazzı ileri seviyeye taşımayı kendine bir ilke olarak edinmeli, arkadaşlık ve dostluk kavramına önem vererek aidiyet duygusunu arttırmalıdır. Grubun psikolojik süreçleriyle ilgilenmesi gereken liderin, aile, okul ve sosyal çevredeki sıkıntılarını da odaklanarak onların derdlerine ortak olmalıdır. Lider tarafından gruba hedefler anlatılmalı, birlikte hareket etmeye teşvik edilmeli, ve takım olma yolunda sevgi ile saygıyı aşılayarak bilgilerini aktarmalıdır. Bir danışman gibi gruba yardım etmeli, onları güdüleyerek arkadaşlık ve dostluk yollarını açmalıdır lider. Her zaman örnek olması, adalet duygusu ile anlayışa yer vermesi, duruma göre de davranışlarını düzenlemesi gereken liderlerin, ancak bu şekilde sporda yerlerini almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akal Z. İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi. Mpm Yayınları, Ankara, (1992).
- Alptekin M. Kültür ve Liderlik, Karadeniz Teknik Üniversitesi Offset Grubu, Trabzon (1968).
- Arıkan T, Gökteke E. Liderlik ve Güç kullanımında Machiavelli. 1. Baskı, Literatür Yayıncılık, Ankara, (2003).
- Dinçer Ö ve Fidan Y. Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. 3. Baskı, İstanbul, (1996).
- Doğan O. Spor Psikolojisi Ders Kitabı, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, (2004).
- Erdğan İ. İşletmelerde Davranış, Beta Yayınları, İstanbul, (1994).
- Eren E. Yönetim ve Organizasyon. İ.Ü Yayınları, İstanbul, (1991).
- Ergun T. Türk Kamu Yönetiminde Önderlik, Davranışı, Todaie Yayınları, Ankara, (1981).
- Freedman J L. David O Scarlsimih J M. Sosyal Psikoloji, İmge Kitabevi, Ankara (1987).
- Karaküçük S. Rekreasyon, Boş Zamanları Değerlendirme, 2. Baskı, Ankara, (1997).
- Koç Ş. Spor Psikolojisine Giriş, Saray Kitapevleri, İzmir, (1994).
- Konter E. Bir Lider Olarak Antrenör. 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, (1996).
- Koruç Z. Voleybolda Antrenör Özellikleri ve Antrenör Kişiliği. Voleybol Dergisi, Hacettepe Üni. Spor Bil. ve Tek. Yüksekokulu, Ankara, (1995).
- Krech D, Crutcnfield D, Ballanchey A L. Cemiyet İçinde Fert. 2. Baskı, Meb Yayınları, İstanbul (1983).
- Martens R. Başarılı Antrenörlük, Beyaz Yayınları, İstanbul, (1998).
- Özalp E. Kirel Ç. Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış, E.İ.T.İ.A. Yayınları, Eskişehir, (1992).
- Thomas, Waterman R H. Yönetme ve Yükselme Sanatı-Mükemmeli Arayış, Altın Kitaplar, İstanbul, (1987).
- Tiryaki Ş. Spor psikolojisi, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, (2000).